

A SZUEZI VÁLSÁG
ÉS MAGYARORSZÁG
– 1956

TANULMÁNYOK

A SZUEZI VÁLSÁG ÉS MAGYARORSZÁG
1956

A SZUEZI VÁLSÁG ÉS MAGYARORSZÁG 1956

Tanulmányok

Szerkesztette Ujváry Gábor

MAGYAR NAPLÓ

Budapest, 2017

Sorozatszerkesztő:
Ujváry Gábor

Lektor:
Ujváry Gábor

A kötet alapjául szolgáló 2016. november 18-iki konferencia és a tanulmánygyűjtemény létrejöttét és megjelenését az 1956-os forradalom és szabadságharc 60. évfordulójára létrehozott Emlékbizottság és a Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány támogatta

A konferencia szervezőbizottságának elnöke:
Marinovich Endre

A szervezőbizottság tagjai:
Dévavári Zoltán
Megyesi Csilla
Sáringer János
Soós Viktor Attila

© A tanulmányok szerzői, 2017
© VERITAS Történetkutató Intézet, 2017
© Magyar Napló, 2017

ISBN 978-615-5721-09-0

TARTALOM

Marinovich Endre: Előszó	7
Kovács Tamás: Szuezi látképe Tel-Avivból	9
André Farkas: Az Esti Budapest egyiptomi tudósítójának visszaemlékezése a szuezi válságról. Videó-emlékezés a konferencián	25
Kecskés D. Gusztáv: Az „ikerválság”: Szuezi és Budapest, 1956	35
J. Nagy László: Birodalmak válsága: Szuezi – Budapest 1956	49
Egedy Gergely: Eden és a szuezi intervenció	65
François David: Egy birodalom megsemmisülése: Franciaország az ágyúnaszád-diplomácia, Amerika víziója és a hidegháború ingoványa között. Kolonializmus, imperializmus, ágyúnaszád-diplomácia?	81
Abdallah Abdel-Ati Abdel-Salam Mohamed Al-Naggar: A szuezi válság és Magyarország egyiptomi szemmel	95
Sáringér János: A hidegháború logikája? Szuezi, Sèvres, Budapest – Washington és Moszkva árnyékában	107
Jeszzenszky Géza: Cserbenhagyta-e Magyarországot a Nyugat 1956-ban?	123
Zinner Tibor: A hercegprímás '56-ról – gondolatok félrabságában, 1956–1957-ben, az Amerikai Egyesült Államok vezetőihez írott leveleiben	131

ELŐSZÓ

1956 októbere óta Magyarország és a Szezei-csatorna – a földrajzi távolság ellenére – rendkívül közel kerültek egymáshoz, sőt nem rugaszkodunk el talán túlzottan a valóságtól, ha azt állítjuk, hogy a korabeli események néhány elemzője az egyik fogalmat hallva a másikra asszociál. Ennek nyilvánvaló oka, hogy csaknem azonos időben zajlott le a magyarországi forradalom felemelő tíz napja, majd véres megtorlása, valamint a Szezei-csatorna egyiptomi államosítását követő brit–francia–izraeli katonai beavatkozás.

A VERITAS Történetkutató Intézet már az 1956-os forradalom és szabadságharc hatvanadik évfordulója előtt tervei közé iktatta a kérdéskör feldolgozását, tekintettel az Intézet és az Egyiptomi Tudományos Akadémia között kialakult együttműködésre. Ennek a munkának adott lendületet, hogy az 1956-os Emlékbizottság a témakörben benyújtott pályázatunkat sikeresnek nyilvánította és anyagilag támogatta.

Intézetünk a pályázat teljesítésekor több irányú megközelítést alkalmaz. Egyfelől magyar, angol és arab nyelvű bevezető tanulmánnyal ellátott, hazai és külföldi forrásokból származó, tekintélyes terjedelmű dokumentumgyűjteményt ad ki. A kötet bemutatóját 2017 tavaszán Budapesten, Kairóban és Ammanban rendezzük meg. Másfelől 2016 novemberében nemzetközi konferenciát szerveztünk Budapesten, amelyen hivatott szakértők fejtették ki álláspontjukat a magyar forradalom és a szezei válság lehetséges összefüggéseiről.

Jelen kötet az említett konferencián elhangzott előadásokat tartalmazza, valamint egy Kairóban járt szemtanú videóüzenetének írásos változatát. Különböző műfajú szövegekről van tehát szó, ami biztosítja, hogy az olvasó ne csak a tényekkel, hanem a szerző (előadó) véleményével is megismerkedjék. A műfajok különbözősége magyarázza azt is, hogy nem minden tanulmány tartalmaz lábjegyzeteket. Különleges értéke az anyagnak, hogy a szerző életkorából következően néhány esetben lehetővé válik, hogy a szakszerű megállapításokat személyes élményeivel egészítse ki.

Jó szívvel ajánlom tehát a VERITAS Intézet jelen kiadványát mindazok figyelmébe, akik részletesebb információkat szeretnének szerezni arról, hogy milyen háttér volt azoknak az eseményeknek, amelyek 1956 októberében Magyarországon, Egyiptomban, az Egyesült Államokban, a Szovjetunióban, Nagy-Britanniában, Franciaországban vagy Izraelben játszódtak le.

SZUEZ LÁTKÉPE TEL-AVIVBÓL

A CIONISTA GONDOLATTÓL IZRAEL ÁLLAM LÉTREJÖTTÉIG

A zsidó népnek több ezer éves vágya volt, hogy önálló államot hozhasson létre, hogy egy saját, független hazában élhessen. S bár a történelem folyamán voltak – általában önjelölt – álmessiasok, akik meghirdették egy új zsidó állam eljövételét, ezek többségéről csakhamar kiderült, hogy szemfényvesztő szélhámosok. A 18. századi felvilágosodás, illetve a zsidó közösségen belül kibontakozó ún. haszkala mozgalom fényében sokaknak úgy tűnhetett Nyugat-Európában, hogy talán nincs is szükség önálló zsidó államra. A 19. század végére pedig Európa nagyobbik részén – az Orosz Birodalom és Románia kivételével – végbement a zsidóság emancipációja, legalábbis a törvények szintjén. Ugyanakkor tény az is, hogy az antiszemitizmus, illetve a zsidókkal kapcsolatos különböző összeesküvés-elméletek ezek után is minden országban tetten érhetőek voltak a társadalom számos szegmensében. Az olyan esetek, mint például Franciaországban a Dreyfuss-ügy kapcsán kibontakozó antiszemita hecc-kampány, vagy Magyarországon a tiszaezlári pert követő atrocitások már nem általános, hanem sokkal inkább kivételes események voltak.¹ Ezzel szemben az Orosz Birodalomban a számos jogkorlátozó intézkedés mellett sok – központilag szervezett – pogrom is volt a 19. század végén és a 20. század elején. Ennek fényében nem meglepő vagy véletlen, hogy az Orosz Birodalom területéről a zsidók már ekkor nagy számban vándoroltak ki, és közülük sokan az akkori Palesztinában telepedtek le, és nem az Újvilágban vagy Nyugat-Európában.

A modern Izrael megálmodójának egy olyan budapesti születésű, korán elhunyt férfiút tartanak, akit családi háttere, neveltetése erre egyáltalán nem predesztinált. Theodor Herzl, vagy magyaros írásban Herzl Tivadar egy budapesti zsidó családban született 1860-ban, ahol a zsidó hagyományokhoz való ragaszkodás és a szabadelvű nevelés jól megfértek egymás mellett. A család 1878-ban Bécsbe költözött, ahol a fiatal Herzl folytatta jogi tanulmányait, majd újságíró lett. Herzl a „zsidókérdéssel” az egyetem falain belül találkozott először, bár ekkor a megoldást még a párbeszédben,

¹ Az említett két esetnek mára könyvtáryai irodalma van. Az elmúlt évek legfontosabb munkái a két témában: HARRIS, Robert: *An Officer and a Spy*. London, Hutchinson. 2013. és KÖVÉR György: *A tiszaezlári dráma – Társadalomtörténeti látószögek*. Budapest, Osiris, 2011.

a kölcsönös tiszteletben látta. Szemléletében franciaországi évei s az itt átélt Dreyfuss-ügy, illetve az annak kapcsán tapasztalt társadalmi reakciók megfigyelése hozott gyökeres fordulatot.² Ekkortól a megoldást már az önálló zsidó államban látta, s ez irányú gondolatait az 1896-ban kiadott *Der Judenstaat* című könyvében foglalta össze és tette közzé. Fontos hangsúlyoznunk, hogy Herzl Tivadar kezdetektől fogva tisztában volt azzal, hogy az új zsidó állam csak és kizárólag a nagyhatalmak jóváhagyásával jöhet létre.

A könyv és maga a gondolat – fogalmazzunk így – meglehetősen vegyes fogadtatásra talált a 19. század végén. Az ideának voltak ugyan lelkes támogatói, mint például Maurice de Hirsch (1831–1896) és Edmond Benjamin James de Rothschild (1845–1934) bárók, akik anyagi áldozatokat is hajlandóak voltak hozni a cél érdekében. De a zsidóság vezető és anyagilag is erős rétegei nem váltak tömegesen Herzl, illetve a cionizmus eszméjének híveivé. Hirsch báró nevéhez köthető a Jewish Colonization Association nevű szervezet alapítása és működtetése, amely 1891-től anyagilag is támogatta, hogy a zsidók el tudják hagyni Közép- és Kelet-Európát, igaz, az elsődleges célországok ekkor még elsősorban az amerikai kontinensen voltak. De nagyon fontos, hogy a szervezet támogatásának köszönhetően jöhettek létre 1896-ban az első zsidó telepek az akkor még a Török Birodalomhoz tartozó Palesztinában. Rothschild báró pedig megalapította a Palestine Jewish Colonization Associationt (1924), és ennek a szervezetnek a támogatásával is több, ma is létező izraeli település jött létre. S mint ahogyan korábban utaltunk rá, a kelet-közép-európai zsidó kivándorlók egy része végül Palesztinát választotta új otthonául.

Herzl kitartó munkája és szervezőtehetsége meghozta mind saját, mind pedig a kibontakozó mozgalom számára az első sikereket. A svájci Bázelen 1897-ben, vagyis egy évvel a *Der Judenstaat* megjelenése után megtartották az első cionista világkongresszust, amelyen megalapították a Cionista Világszervezetet, elnökévé pedig Herzlt választották meg. Itt fogadták el az elvet is: „A cionizmus olyan otthont akar teremteni a zsidó népnek Palesztinában, amely a törvény védelme alatt áll.”

Herzl nem tétlenkedett, évekig tárgyalt a törökökkel, hogy a szultán adjon ki egy chartát Erec Israel (Izrael állam) jövőbeni megalapításáról. Célja érdekében még a német diplomáciát is bevonta, de így sem tudták rávenni a szultánt semmilyen, a zsidó állam alapításával kapcsolatos pozitív lépés megtételére. Ezek után 1902–1904 között a britekkel tárgyalt arról, hogy a zsidó államot Cipruson, vagy esetleg a Sínai-félszigeten lehetne/kellene létrehozni. Az egyetlen ajánlat, amit végül a britektől

² A folyamatot remekül elemzi: Novák Attila: *Theodor Herzl*. Vincze, Budapest, 2002. 24–25, 36–37, 60–68.

kapott, az volt, hogy a független zsidó államot a kelet-afrikai Ugandában tudja a brit kormányzat elképzelni.³

Herzl ugyan 1903-ban beterjesztette a Cionista Világszervezet elé az ugandai elképzelést, de ez heves ellenállásba és nemtetszésbe ütközött, különösen az orosz-szági küldöttek részéről, így a tervet végül 295 : 178 arányban leszavazták.⁴ Ettől a pillanattól kezdve soha többé nem volt kérdés – legalábbis a Cionista Világszervezetben belül –, hogy a modern Izrael államot Palesztinában kell létrehozni. A cionista mozgalom számára a következő év nagyon súlyos veszteséget hozott: meghalt Herzl Tivadar. Halálával nemcsak az alapítót és egyben első elnökét veszítette el a mozgalom, hanem vele egy karizmatikus, jól ismert, több nyelven is tárgyalni tudó vezető távozott el, aki elsőként fogalmazta meg valamennyi zsidó álmát. Látnunk kell, hogy az 1900-as évek elején semmilyen reális esély sem volt arra, hogy bárhol a világon egy önálló zsidó állam alakulhasson meg. Az 1901-ben létrejött Zsidó Nemzeti Alap (Keren Kayemet LeYisrael) 1903-ban ugyan megvásárolta az első 0,2 km²-nyi földet Palesztinában, de ez nem jelentett áttörést az önálló zsidó állam alapításában.⁵ Ugyanakkor a cionista mozgalomnak köszönhetően több tízezer zsidó érkezett Palesztinába az ún. első (1882–1903) és második (1904–1914) alija (kivándorlás) során.⁶ Érdeemes rögzítenünk azonban azt is, hogy az ekkor alijázottak száma az európai zsidóság összlétszámához képest csak tizedszázalékban volt mérhető.

A Közel-Kelet, illetve a Török Birodalom sorsában is, mint oly sok mindenben, az I. világháború hozott lényeges változást. Mert bár a Török Birodalom nem tartozott a fejlett államok közé, de hadserege – mind létszámában, mind pedig kiképzettségében – komoly erőt jelentett, nem is beszélve a Birodalom által felügyelt stratégiai pontok fontosságáról. Mindezek mellett a 20. század elejétől fogva nyugati (angol, francia, német) tisztek segítették a török hadsereg fejlesztését, illetve a későbbiekben egy német kontingens is harcolt itt, segítve a törököket.

Tény, hogy a brit csapatok sokáig nem bírtak a törökkel, sőt a Gallipolinál történt partraszállás során, valamint az itt zajló csatákban (1915. február 19.–1916. január 9.) az antant-csapatok súlyos veszteségeket és fájó vereségeket szenvedtek el, ezért az admirális első lordja (haditengerészeti miniszter) posztját betöltő Winston

³ ROVNER, Adam: *In the Shadow of Zion: Promised Land before Israel*. New York, NYU Press, 2014. 45–52.

⁴ <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Zionism/Uganda.html> (letöltés ideje: 2016. november 15.)

⁵ AHARONSON, Ran: *Rothschild and Early Jewish Colonization in Palestine*. Lanham, Rowman & Littlefield, 2000.

⁶ BERNSTEIN, Deborah S.: *Pioneers and Homemakers: Jewish Women in Pre-State Israel*. Albany, State University of New York Press, 1992.

Churchillnek le is kellett mondania.⁷ Így az antant, de különösen a britek számára felértékelődtek azok az erők, amelyek a Török Birodalmon belül hajlandóak voltak harcolni a törökök ellen, vagy az antant/brit alakulatok támogatásában – közvetlenül vagy közvetetten – részt tudtak venni. Csakhamar kiderült, hogy az elégedetlen arab vezetők mellett főleg a helyi zsidó közösségekre, illetve a cionista mozgalomra számíthatnak az antant kairói főhadiszállásán. Így került a történelem színpadára, majd a mozivásznakra Arábiai Lawrence, azaz Thomas Edward Lawrence, és így emelkedett ki a Hásimita dinasztia tagja, Fejszál emír, a háború után létrejött Irak első uralkodója.⁸ A zsidók oldaláról sokan harcoltak a brit hadseregben, nevezetesen a számukra létrehozott Zsidó Légióban. Talán nem mellékes szál, hogy egy ilyen speciális zsidó alakulat felállításáról már 1915 tavaszán elkezdődtek a tárgyalások, de hivatalosan csak 1917 augusztusában jött létre a Zsidó Légió.⁹ Konkrét katonai műveletekben azonban a Légio csak 1918-ban vett részt a Jordán völgyében, illetve szeptemberben a megiddói csatában.

Az események alapján akár azt is gondolhatnánk, hogy az arabokat és zsidókat a közös ellenség (a törökök) és a hasonló cél (önálló állam létrehozása) nemcsak szövetségessé, hanem egyenesen barátokká is tette. A helyzet ezzel szemben az volt, hogy a helyi arab lakosság nem fogadta szívesen az új hazát kereső zsidókat, egyre gyakoribbakká váltak az összetűzések. Tovább súlyosbította a helyzetet az antanthatalmak két további lépése is.

Az egyik, hogy a britek mind az araboknak, mind pedig a zsidóknak ígéretet tettek arra, hogy a háború után saját államukban élhetnek. Érdekes, hogy ezeket az ígéreteket a britek különböző levélváltások során tették, illetve írták le. A sir Henry McMahon és a mekkai seriff, Hussein bin Ali közötti levélváltások majd fél évig tartottak (1915. július 14.–1916. január 30.).¹⁰ Csakhogy 1916 májusában Nagy-Britannia és Franciaország – Oroszország jóváhagyásával – külön megállapodást kötött a Török Birodalom háború utáni felosztásáról (Sykes–Picot-megállapodás). Ez az egyezmény titkos volt, s nem igazán vette figyelembe a régió etnikai viszonyait, sokkal inkább a három nagyhatalom érdekeit és vágyait szolgálta. A szerződés azonban 1917 novemberében nyilvánosságra került. A bolsevik hatalomátvétel után előbb a kommunista sajtó (*Izvesztyia*, *Pravda*) hozta nyilvánosságra a megállapodást, ame-

⁷ Érdemes megjegyezni, hogy a török veszteségek a duplája volt az antant által elszenvedett veszteségeknek.

⁸ Lawrence-ről és az arab felkelésről ld.: ALLAWI, Ali A.: *Faisal I of Iraq*. New Haven, Yale University Press, 2014.

⁹ Ebben az alakulatban harcolt Ben-Gurion (ekkor még David Grün néven) és Lévi Eskol későbbi izraeli miniszterelnök is.

¹⁰ A leveleket ld.: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/History/hussmac1.html> (letöltés ideje: 2016. december 1.)

lyet aztán néhány nap eltéréssel a brit *Guardian* is átvett. S bár a bolsevik hatalomátvétel miatt Oroszország kiesett az osztozkodásból, a britek és a franciák továbbra is érvényben lévőnek tekintették a megállapodást. Végül sikerült ugyan az arab vezetőket és katonáikat a brit katonai szövetségben megtartani, ám ennek újabb és újabb felelőtlen ígérek megtétele volt az ára brit oldalról.

A régió hosszú távú sorsát lényegesen befolyásoló brit lépés volt a Balfour-nyilatkozat megtétele (1917. november 2.), amely szintén „levélstílusban” íródott. Ez a brit kormány 1917. október 31-iki álláspontját rögzítette, miszerint támogatják egy zsidó nemzeti otthon létrehozását Palesztinában.¹¹ A cionista mozgalom óriási eredményként üdvözölte a nyilatkozatot, sokan akár azt is gondolhatták, hogy pár évtizeddel az első cionista kongresszus után létrejöhet/létrejön Izrael Állam.¹² A nyilatkozatnak is volt köszönhető az ún. harmadik nagy alija hullám (1919–1923), melynek során 40 000 európai zsidó telepedett le Palesztinában. Ugyanakkor az arabok kezdetektől fogva ellene voltak nemcsak az önálló zsidó államnak, hanem a további zsidó bevándorlásnak is. Nemtetszésüknek és ellenérzésüknek számtalan alkalommal adtak hangot, eleinte még békésnek mondható formában.

1919. január 3-án Chaim Weizmann és Fejszál herceg találkoztak, és megállapodást írtak alá „a két semita nép között”. A megállapodás azon alapult, hogy a brit kormányzat minden háború alatt tett ígéretét be fogja tartani, így létrejöhet majd egy önálló zsidó és egy önálló arab állam is. Önmagában a megállapodásban foglalt elvek – és azok betartása – megteremthették volna a békés egymás mellett élés kereteit és lehetőségét. A brit diplomácia azonban lényegében egyik 1917 és 1919 között tett ígéretét sem tartotta be. A britek viselkedése nagy csalódás volt Fejszál hercegnek a Párizs környéki béketárgyalásokon. A brit lépések háttérben pusztán aktuál-, illetve geopolitikai megfontolások álltak.

A helyzetet bonyolította, hogy a franciák ragaszkodtak a Sykes–Picot-megállapodás maradéktalan betartásához, bármi áron. Álláspontjuk szerint ugyanis ők soha semmilyen ígéretet nem tettek sem a zsidóknak, sem pedig az arab vezetőknek, így Fejszál hercegnek sem. Valljuk be, hogy ebben a francia diplomáciának igaza volt. A Sykes–Picot-megállapodás betartását pedig olyannyira komolyan gondolták, hogy 1920-ban Szíriában fegyverrel is érvényt szereztek akaratauknak. Az 1920-ra kialakult status quo egészen a második világháború végéig, illetve 1948-ig fennállt. Palesztina Nagy-Britannia gyámsága alatt állt. A londoni kormány csakhamar megtapasztalta, hogy egy ilyen kis területen is mekkora feszültség tud felhalmozódni. Az arab

¹¹ A nyilatkozatot ld.: https://www.knesset.gov.il/lexicon/eng/BalfourDeclaration_eng.htm (letöltés ideje: 2016. december 1.)

¹² Tényként rögzítjük, hogy a Jeruzsálemi Héber Egyetemet 1918 júliusában, tehát még a háború alatt alapították meg.

vezetők mindent megtettek a további zsidó bevándorlás ellen, miközben a cionista mozgalom támogatta azt. Ráadásul az arab vezetők „rossz tapasztalatai” és bizalmatlansága sem könnyítették meg a terület kormányzását.

Maga a mindenkori brit kormány is meglehetősen ambivalens politikát folytatott a zsidókkal szemben. Az 1922-es első *Fehér Könyv* a bevándorló zsidók számát Palesztina gazdasági lehetőségeihez képest próbálta megállapítani. Ugyanakkor ezzel együtt is dinamikusan növekedett a zsidó lakosság aránya (1922: 11%, 1932: 18%, 1936: 30%). Nyilvánvaló, hogy a '30-as évek erőteljes növekedése mögött a nemzeti-szocializmus 1933-as németországi hatalomra jutása, illetve az egész Európában erősödő szélsőjobboldali pártok álltak. Ugyanakkor ne feledkezzünk meg arról sem, hogy a cionista propaganda idillikus, szocialisztikus, sőt bizonyos értelemben kommunisztikus berendezkedésű helynek festette le a palesztinai zsidó telepeket és kibucokat. Ez sok helyét kereső fiatal számára szimpatikus életnek tűnhetett.

Ugyanebben az időszakban Hadzs Amin al-Husszeini jeruzsálemi főmufti egyre élesebben kritizálta a zsidó bevándorlást, illetve az ehhez kapcsolódó brit politikát. A brit kormányzat 1937-ben a Lord William Robert Wellesley Peel vezette bizottság jelentése alapján javaslatot tett a terület felosztására a zsidók és az arabok között, illetve a zsidó bevándorlás radikális korlátozására (öt év alatt 12 ezer fő). Az elképzelést a zsidó közösség elfogadta, de az arab vezetők nemet mondtak rá. Ebben az időszakban már gyakran nyílt fegyveres konfliktusról is beszélhetünk a két közösség között, amelyben a brit hadsereg próbált meg „igazságtevőként” fellépni – nem sok sikerrel.

A második világháború hajnalán, 1939 februárjában Londonban újabb kísérletet tettek arra, hogy a két közösség között felosszák a területet, illetve rendezzék a zsidó bevándorlás kérdését is. Előbbi kérdésben az arab fél ellenállása miatt továbbra sem született döntés, míg utóbbi kérdés rendezésére újabb *Fehér Könyvet* adtak ki (öt év alatt 75 ezer fő). A britek érezhetően tartottak az araboktól, így különösen egy esetleges felkeléstől. A II. világháború közvetlenül nem érintette Palesztina területét, de a feszültség érezhető volt, és a német propaganda is működött. A zsidók viszonylag nagy számban, de külön egységben (Zsidó Brigádok) harcoltak a britek oldalán. Ezzel szemben a főmufti nyíltan a náci Németországgal szimpatizált, mi több, találkozott Adolf Hitlerrel is.¹³

Már a II. világháború alatt, de különösen 1945 után a térségben megnőtt, és ezzel párhuzamosan meg is erősödött az USA befolyása (nyilvánvalóan az amerikai zsidó szervezeteknek is köszönhetően), amely mint globális nagyhatalom immár a világban mindenhol képviselni akarta érdekeit. A holokauszt ténye és borzalmai (ennek kap-

¹³ A brit uralomról lásd: SEGEV, Tom: *One Palestine Complete: Jews and Arabs under the British Mandate*. New York, Metropolitan Books–Henry Holt & Company, 2000.

csán a több országban megjelenő lelkiismeret-furdalás), a hazájukba visszatérni nem akaró zsidók nagy száma, illetve a még ekkor is tapasztalt antiszemita jelenségek újból napirendre hozták az önálló zsidó állam alapításának kérdését. Az is tapasztalható volt, hogy Nagy-Britannia egyre kevésbé tudja fenntartani a rendet Palesztinában, nem tud mit kezdeni sem az arabokkal, sem pedig a zsidókkal. S bár Palesztina hivatalosan 1945 után is brit mandátumterület volt, Churchill már 1945-ben felvette annak lehetőségét, hogy a területet visszaadja a nemzetközi közösségnek, az ENSZ-nek (Egyesült Nemzetek Szervezete). Végül ez csak 1947-ben következett be.

Az ENSZ különbizottsága foglalkozott a palesztinai kérdéssel, s végül javaslatot tett a terület önálló palesztin és önálló zsidó államra történő felosztására. A vallási szempontból fontos és szimbolikus Jeruzsálem pedig speciális nemzetközi státuszt kapott volna. Az ENSZ közgyűlése végül 1947. november 29-én szavazott a javaslatról, s elfogadta azt (181. sz. határozat). Az önálló Izrael állam létét mindegyik arab állam elutasította, de ezzel együtt az önálló palesztin állam létrejöttét is megtorpedózták. A folyamat lezárása 1948. május 14-én történt meg, amikor is Ben-Gurion vezetésével kikiáltották Izrael államot. Másnap Egyiptom, Jordánia, Irak, Szíria és Libanon hadat üzent Izraelnek,¹⁴ kitört a függetlenségi háború.

A gyorsan, de nem minden háttér és tapasztalat nélkül megszervezett izraeli hadsereg azonban nem omlott össze, sőt komoly és jelentős sikereket ért el. Az USA mellett több európai ország is támogatta a fiatal zsidó államot, és nemcsak szavakkal, hanem fegyverekkel is. 1948. június 11-én a felek tűzszünetet kötöttek, amelyet július 8-án az egyiptomiak megszegtek. Ez volt a köznyelvben csak „tíznapos háborúnak” nevezett küzdelem, amelyet újabb fegyverszünet követett. Ezt viszont 1948. október 15-én az izraeli csapatok sértették meg a Negev-sivatagban történő támadással. Végül a harmadik tűzszünet 1948. október 22-én lépett hatályba.

Az ENSZ 1948. december 11-iki 194. számú határozata felszólította a feleket a harcok beszüntetésére, de elismerte a menekültek jogát a visszatérésre. A háború végül – nem kis részben brit és amerikai nyomásra – gyakorlatilag 1949 januárjában fejeződött be, amikor az izraeliek visszavonultak a Gáza-övezetből és a Sínai-félszigetről. A következő hónapokban a felek fegyverszüneti szerződéseket kötöttek egymással. Az ENSZ, illetve Harry S. Truman amerikai elnök kezdeményezésére összehívott első arab–izraeli (lausanne-i) békekonferencián (1949. április–szeptember) végül határmegállapodásokat nem kötöttek, hanem „de jure” véglegesítették a békeszerződéseket.¹⁵

¹⁴ Mellettük számos arab országból érkeztek még önkéntesek harcolni.

¹⁵ PARAGI Beáta: *Első arab–izraeli háború 1948–1949*. http://www.grotius.hu/doc/pub/FPQMSQ/2010-7_paragi-beata_elso_arab_izraeli_haboru.pdf (letöltés ideje: 2016. november 17.)

IZRAEL ÁLLAM HELYZETE 1956-BAN

A fiatal Izrael államnak 1948-as létrejöttékor számos belső problémával és külső nehézséggel kellett szembenéznie. A belső problémák közé sorolható a rengeteg újonnan érkezett bevándorló ellátása és elhelyezése, a II. világháború okozta traumák kezelése. Komoly kihívás volt a különböző hátterű, más kultúrájú és más identitású emberek egy nemzetté történő „összecsiszolása” is. Hangsúlyozni kell, hogy bár a holokauszt okozta trauma súlyos öröksége volt az európai bevándorlóknak, de nem ez képezte a nemzeti egység alapját. Sőt, kifejezetten a került témák közé tartozott, hiszen a fiatal államban az elsődleges cél az erős Izrael, az erős – és legyőzhetetlen – zsidó nép bemutatása volt. Ezt a folyamatot ugyan megingatta – illetve sokakat elgondolkosított – az ’50-es évek derekán zajló ún. Kasztner-per, illetve Kasztner Rezső 1957-es meggyilkolása.¹⁶ Nem mellékes tényező volt az sem, hogy valóban a semmiből kellett 1948 után egy új államot létrehozni és felépíteni. Mindezt nagyon ellenséges környezetben kellett véghezvinni úgy, hogy a környező arab államoknak egyetlen célja az új zsidó állam elpusztítása volt.

Ha Izrael külkapcsolatait nézzük, akkor kétségtelenül óriási siker volt, hogy 1949. május 11-én az Egyesült Nemzetek Szervezetének tagja lett a fiatal zsidó állam. Izrael számára ekkor komoly dilemma volt, hogy melyik nagyhatalom segítségét és támogatását fogadja el. A tárgyalások, a tapogatózások eredményeképpen végül az izraeliek az USA-t választották, amely így, utólag visszanézve roppant logikus döntésnek tűnik, és később annak is bizonyult, de 1948–1949 körül ez természetesen nem volt ennyire egyértelmű. S bár a későbbiek alapján azt is gondolhatnánk, hogy az USA és Izrael kapcsolatai már a kezdetektől fogva szorosak, harmonikusak és zavartalanok voltak, de nem teljesen volt így, mert kezdetben az USA nem Izraelt tekintette legfontosabb közel-keleti partnerének.

Ha pedig a Szovjetunió Izrael-politikáját nézzük, akkor újfent több tényezőt kell figyelembe vennünk. Az egyik, hogy maga J. V. Sztálin is antiszemita volt, és ennek számos alkalommal adta tanújelét. Tudjuk, hogy az 50-es évek elejére a „kozmozopolita” lett az a kifejezés, illetve a „kozmozopolitizmus” lett az az eszme, amelynek keretében ugyan hivatalosan az imperialista Izraelt lehetett támadni, de valójában ez egy újfajta antiszemitizmus megjelenése volt.¹⁷ Sztálin zsidókkal szembeni paranoiájá-

¹⁶ Ezen tanulmánynak nem feladata foglalkozni Kasztner Rudolf 1944-es tevékenységével, illetve háború utáni sorsával, erre ma már könyvtárnyi szakirodalom áll az érdeklődők rendelkezésére. A teljesség igénye nélkül: KADAR, GABOR–VAGI, ZOLTAN: *Self-financing Genocide: The Gold Train, the Becher Case, and the Wealth of Hungarian Jews*. Budapest, Central European University Press, 2004.; PORTER, ANNA: *Kasztner vonata*. M-érték Kiadó, 2008.

¹⁷ GERE BEN ÁGNES: *Antiszemitizmus a Szovjetunióban*. Budapest, PolgArt, 2000. 275–278.

nak egyik „eredménye” volt, hogy 1953-ban már a Kreml orvosai is börtönben voltak, és egy (újabb) nagy koncepciós per volt ellenük készülöben. Az, hogy ez végül elmaradt, pusztán Sztálin halálának volt köszönhető.¹⁸

Ezzel egyidejűleg a szovjet érdekszférába tartozó országok vezetői természetesen másolni próbálták „nagy tanítójukat”, Sztálint, s így maguk is készítettek elő, illetve kreáltak hasonló pereket. Gondoljunk csak a Slansky-perre Csehszlovákiában¹⁹ vagy Magyarországon Péter Gábor és társai letartóztatására,²⁰ vagy az egykori Zsidó Tanács tagjai elleni eljárásra és az abszurd vádakra.²¹ Így az 50-es években, de különösen 1956-ban a Szovjetuniótól, illetve az érdekszférájához tartozó országoktól nem sok segítségére számíthatott a fiatal zsidó állam.

A külkapcsolatok Izrael esetében rendkívül fontosak és lényegesek voltak, és nemcsak azért, mert ez általában minden államra igaz. Mint ahogyan arra már utaltunk, a régió országai, Izrael közvetlen szomszédjai nemhogy nem fogadták el az új állam létezését, hanem annak megsemmisítésére törektek. Így Izrael számára a biztonság, annak szavatolása már akkor is mindennél fontosabb kérdés volt. A szárazföldi határok őrzése és védelme mellett azonban volt/van még egy kulcskérdés. Ez pedig az Akabai-öböl hajózhatósága, illetve a Tirán-szoros használata az izraeli zászló alatt közlekedő hajók számára is. Ugyanis ez az a hajóút, amelyen keresztül a Vörös-tengerre, illetve onnan az Indiai-óceánra ki lehet jutni. Az ellenséges arab országok megpróbálták akadályozni, ellehetetleníteni az izraeli, illetve az Izraelbe tartó hajóforgalmat. Mindez azért különösen fontos, mert a Szezei-csatornát nem használhatták sem az izraeli, sem pedig az Izraelbe tartó hajók, holott erre, azaz a szabad hajóforgalomra már 1951 (!) óta kötelezte az ENSZ Biztonsági Tanácsa Egyiptomot.²²

¹⁸ GEREKEN, i. m. 565–588.

¹⁹ Érdemes megjegyezni, hogy a függetlenségi háború előtt, illetve idején még Csehszlovákiából kapott fegyvert az alakuló állam, illetve a palesztinai zsidók. A Slansky-perrel nemzetiközi kontextusban lásd: GEREKEN, i. m. 525–539. és LUKES, Igor: The Rudolf Slansky Affair: New Evidence. *Slavic Review*, Spring 1999/1, 160–187.

²⁰ HUSZÁR Tibor: *Az elittől a nómenklatúráig*. Budapest, Corvina, 2007.

²¹ EMBER Mária: *Ránk akarták kenni*. Budapest, Héttorony, 1992.

²² Jelen tanulmány az általános nemzetközi helyzettel és a Szezei-csatorna történetével, nemzetközi jogi státuszával nem kíván foglalkozni, pusztán megemlíti, hogy 1956. július 26-án Gamal Abdel Nasszer egyiptomi elnök államosította a Csatornát. A témáról nemzetközi kitekintésben ld. ezen kötetben Egedy Gergely, J. Nagy László, Kecskés D. Gusztáv és Sáringer János tanulmányait.

A SÍNAI HÁBORÚ ÉS KÖZVETLEN ELŐZMÉNYEI

Amikor 1956. július 26-án Nasszer elnök bejelentette a Szezei-csatorna – pontosabban az azt üzemeltető cég – államosítását, akkor az nemcsak meglepte a világot, hanem sokak fejében azonnal átfutott a gondolat, hogy a Szovjetunióval egyre nyíltabban és egyre több konkrét ügyben is együttműködő Nasszernek a Csatorna birtoklásával minden korábbinál komolyabb nemzetközi súlya alakulhat ki. Emellett a két „klasszikus” 19. századi nagyhatalom – Nagy-Britannia és Franciaország – különösen rossz néven vette, hogy Nasszer váratlanul, egyik napról a másikra bejelentette annak a Szezei-csatornának az államosítását, amelyet ők hoztak létre, ők építettek a szó szoros és átvitt értelmében egyaránt. A franciák pedig különösen nehezteltek az egyiptomi vezetésre, mivel az támogatta az algériai franciaellenes lázadókat.²³ Tudni lehet, hogy a brit vezetés, de különösen Anthony Eden miniszterelnök már 1956 nyarán a fegyveres megoldás mellett volt, csupán a megfelelő alkalmat, illetve ürügyet kereste.²⁴ A katonai megoldás a francia kormánytól sem volt idegen.

Mi történt ez idő alatt Izraelben? Egyrészt zajlott az a mindennapi élet, amelynek „szerves és természetes” része volt a rendszeres fedajin támadás, az egyiptomi hadsereg állandó provokációi, átlövési és kisebb támadásai Izrael ellen. Ezeket a támadásokat az izraeli hadsereg minden esetben visszaverte, a tüzet viszonzta, illetve adott esetben megtorló műveleteket hajtott végre a támadók ellen. Mindkét fél elszenvedett – olykor igen súlyos – veszteségeket emberéletben is, de ez nem befolyásolta, nem csökkentette sem a palesztin, sem pedig az egyiptomi támadások gyakoriságát. 1956 késő nyarán, kora őszén Nasszer elnök beszédeiben és megnyilatkozásaiban éles, kifejezetten harcias és Izrael-ellenes hangot ütött meg. Izraelben sokan már egy újabb, Egyiptommal és a szomszédos arab államokkal vívandó háborútól tartottak. Ugyanakkor az izraeli diplomácia figyelte és érzékelte, hogy a Szezei-csatorna államosítását Franciaország és Nagy-Britannia nem nézi tétlenül, és nem is fogja annyiban hagyni.

Az érdekelt felek végül könnyen és igen hamar „egymásra találtak”. 1956 júliusában Simon Perez éppen Franciaországban tartózkodott, és fegyvervásárlásról tárgyalt partnereivel. Egy ilyen tárgyalási forduló alkalmával találkozott Maurice Bourghès-Maunoury francia hadügyminiszterrel, aki egyszerűen és nyíltan feltette neki a kérdést: mennyi időre lenne szüksége az izraeli hadseregnek, hogy elfoglalja a Sínai-félszigetet, és elérje a Szezei-csatornát? Arról nincs forrás, hogy Perez meglepődött volna a kérdésen. Arról viszont igen, hogy Bourghès-Maunoury meglepődött Perez

²³ KALMÁR Zoltán: Titkos szerződés Szezeiről. *Külügyi Szemle*, 2009/tél. 130–131.

²⁴ V. ö. Egedy Gergely jelen kötetben szereplő tanulmányával.

válaszán, miszerint erre a műveletre öt–hét nap elégséges lenne az izraeli hadsereg számára. Perez augusztus elején visszatért ugyan Izraelbe, de megítélésem szerint ettől a ponttól számára, illetve az izraeli vezetésnek nem volt kérdéses, hogy: 1. lesz katonai művelet Egyiptom ellen; 2. ebben esetleg számítani fognak izraeli segítségre is az érintett nyugati nagyhatalmak. 1956 augusztusában Perez hivatalos úton Londonban is járt, ahol szintén „meglepően sok” kérdést kapott az izraeli hadsereg erejéről és általában a szuezi ügy kapcsán Izrael álláspontjáról.

Perez legközelebb szeptember 23-án tárgyalt Párizsban francia partereiével. Ekkor már a „Muskétás” hadművelet lényegében készen volt, és a tárgyalásokon konkrétan felmerült az, hogy Izrael vegyen részt a hadműveletekben, és támogassa az angol–francia erőket. Perez – amint visszatért Izraelbe – azonnal tájékoztatta Ben-Gurion miniszterelnököt az angol–francia álláspontokról, és arról a kérésről, hogy Izrael vállaljon szerepet a szuezi válság megoldásában. Ugyanakkor 1956 szeptemberében és októberében mind gyakoribbá, szervezettebbé és véresebbé váltak a különböző, Izrael elleni arab–palesztin támadások. A kormánynak lépnie kellett, s ne feledjük, hogy az izraeli hadsereg „héjai” is kemény megtorló akciókat követeltek. A kabinet ugyan engedélyezett megtorló akciókat, de ezek nem minden esetben váltották be a hozzájuk fűzött reményeket, ezért Ben-Gurion végül egy olyan válaszlépést javasolt és szorgalmazott, amely szerint nem kis akciók kellene, hanem meg kell mutatni Izrael erejét a világnak, de különösen az arab országoknak.

1956. szeptember 28-án a legnagyobb titokban újabb izraeli delegáció repült Párizsba. Simon Perez mellett Moshe Dajan és a francia anyanyelvű közlekedési miniszter, Moshe Karmel alkották a tárgyaló küldöttséget. A tárgyalások egy nap alatt, szeptember 30-án le is zajlottak, s az izraeli fél számára kiderült, amit eddig is sejtteni lehetett, hogy Franciaország fegyveresen is fel akar lépni Egyiptom ellen. Ha esetleg Izrael lépne fel elsőként, akkor Franciaország támogatná a zsidó államot. Ugyanakkor az izraeli delegáció leszögezte, hogy az USA jóváhagyása nélkül, de különösen ellenében, önállóan nem fognak belemenni semmiféle katonai akcióba.

Amikor az izraeli delegáció 1956. október 1-jén visszatért Párizsból, Husszein jordán király még aznap, az angol–jordán védelmi egyezményre hivatkozva felkérte a közel-keleti brit erők parancsnokát, hogy Jordánia védelmére küldjön repülőgépeket. Ezzel párhuzamosan az iraki vezetést is megkereste, és a megkötött védelmi egyezményre hivatkozva kérte, hogy Izrael ellen Irak is küldjön csapatokat Jordániába. Husszein király lépései valóban okoztak némi zavart az amúgy is egyre bonyolultabbá váló helyzetben.

A brit kormány, amelynek komoly érdekeltségei voltak Jordániában és Irakban, nem akarta, hogy az egész régiót lángba borító háború törjön ki. Ráadásul ekkor már a britek minden erejükkel az Egyiptom elleni katonai akcióra készültek. Így az

Eden-kormány október 12-én figyelmeztette Izraelt, ha megtámadja akár Jordániát, akár Irakot, akkor Nagy-Britannia segítségére fog sietni a két országnak. Érdemes megjegyezni, hogy Irak az 1948-as háború után nem kötött Izraellel fegyverszüneti megállapodást. Mindenesetre az iraki csapatok mozgósítása megkezdődött, s október 15-én át is lépték az iraki–jordán határt. Ennek ismeretében még aznap elrendelték Izraelben is a részleges mozgósítást. Néhány nappal később, október 19–21. között a Gázai övezetbe érkezett komoly egyiptomi csapaterősítés. Vagyis minden jel arra mutatott, hogy háború lesz. A kérdés csupán az volt, hogy pontosan ki fogja leadni az első puskalövést, és kik lesznek majd ennek a háborúnak a szereplői.

Ebben a roppant feszült, mondhatni, háborús helyzetben utazott el október 22-én egy újabb izraeli delegáció Franciaországba. Itt és ekkor már háromoldalú, angol–francia–izraeli tárgyalások folytak a Párizshoz közeli Sèvres-ben, október 23-án. A cél az Egyiptom elleni támadás összehangolása volt. A résztvevők izraeli részről Ben-Gurion miniszterelnök, Moshe Dajan vezérkari főnök, Simon Perez, a védelmi minisztérium képviselője, illetve Selwyn Lloyd brit külügyminiszter, valamint Guy Mollet francia miniszterelnök, Christian Pineau francia hadügyminiszter és Bourgès-Maunoury francia hadügyminiszter voltak. A tárgyalások egy nap alatt véget is értek, a felek gyorsan megállapodtak minden kérdésben. Eszerint Izrael megtámadja Egyiptomot, mire a britek és franciák közösen követelik a tűzszünetet, illetve megszállják a csatornaövezetet, megvédendő azt az agresszor izraeliektől, akik amúgy pedig ígéretet tettek arra – elsősorban brit kérésre –, hogy nem fogják katonai műveleteik során elérni a Szezei-csatornát. Az izraeliek fő célpontja a Sínai-félszigeten volt, nem volt céljuk a Szezei-csatorna elfoglalása.

A nyugati államok azt hitték, hogy ez az akció – mintegy járulékos haszonként – bedönti majd Nasszer rendszerét is. A megállapodás kapcsán egy dolgot feltétlenül meg kell említeni. Az izraeli fél nyomatékosan ragaszkodott ahhoz, hogy a megállapodást foglalják írásba, és a dokumentumot a felek írják is alá. Ezért tudjuk ma azt, hogy a megállapodó felek pontosan kidolgozott menetrend szerint, egymással összhangban és egyetértésben haladtak a cél felé. Ezt a megállapodás egyetlen, másolatban fennmaradt példányával tudjuk bizonyítani. Érdemes megjegyezni azt is, hogy a jól értesült arab sajtó egy része már 1956 októberében írt a titkos sèvres-i megállapodásról.

Nagy kérdés, vajon mennyire és hogyan befolyásolta a tárgyalások menetét az október 23-iki budapesti események híre. Megítélésem szerint nem igazán. Egyrészt a keleti blokkban voltak már hasonló felkelések, lázadások korábban is (Kelet-Berlin: 1953. június 17., Poznań: 1956. június 28.), másrészt október 23–24-én még nem is lehetett tisztán látni a vasfüggöny másik oldaláról, hogy pontosan mi történik Magyarországon, és hová, milyen irányba fejlődnek az események a magyar főváros-

ban.²⁵ Ben-Gurion a naplójában azt írta, hogy csak hazatérése után, október 25-én délben értesült a magyar forradalomról, és egyben arról is, hogy a szovjet csapatok már le is verték a felkelést. Illetve, október 23–24-iki bejegyzéseiben nem szerepelnek a budapesti események...²⁶

Az Izraelbe hazaérkező Ben-Gurion szinte azonnal kormányülést hívott össze, ahol újabb mozgósítást rendeltek el, illetve riadóztatták az elit ejtőernyős egységeket is. Az 1956. október 28-iki kormányülés pedig már arról döntött, hogy másnap, október 29-én az izraeli hadsereg megindítja „Kadesh” fedőnevű hadműveletét Egyiptom ellen. A támadás első lépéseként az izraeli légierő egyik gépe minden légvezetőt elvágott, amely a Sínai-félszigetet kötötte össze Egyiptommal.

Az első napokban a harcok jórészt a Sínai-félszigetre korlátozódtak. Az izraeli ejtőernyős egységek Ariel Sharon parancsnoksága alatt kemény harcokat folytattak a Mitla-hágónál,²⁷ miközben a szárazföldi csapatok is átlépték az egyiptomi–izraeli határt. Az egyiptomi katonai vezetés sokáig nem is tudta, hogy mi az izraeli akció célja, illetve pontos célpontja.

Ahogy várható volt, másnap (október 30-án) a brit kormány ultimátumot adott át Egyiptom és Izrael képviselőjének, hogy a harcok azonnali beszüntetése mellett ürítsék ki a csatornaövezetet. Ezt – mint ahogyan az szintén várható volt – Egyiptom elutasította. Miért is fogadta volna el, hiszen a Szuezi-csatornánál nem folytak harcok, és Egyiptom ellenőrizte a Csatorna hajóforgalmát. Az éppen újraválasztására készülő amerikai elnök, Eisenhower megértette az izraeli támadást, indokoltnak tartotta, de csak abban az esetben támogatta volna, ha Izrael garantálja, hogy az akciója nem területszerzésre irányul. Másnap a harcok nemcsak folytatódtak, de az egyiptomi flotta – ellencsapásként – Haifát támadta. Azonban egy francia romboló – amely „véletlenül” a közelben tartózkodott – elűzte az egyiptomi támadó fregattot. Szintén október 31-én az angol és a francia légierő bombázta Egyiptomot. Ezek a lépések már sejtették, hogy a háttérben lehet valamilyen megállapodás az angolok, a franciák és az izraeliek között.

A harcok mind a Sínai-félszigeten, illetve november elejétől a Gázai övezetben is folytatódtak. November 2-án Gáza városa izraeli ellenőrzés alá került, miután az egyiptomi kormányzó megadta magát, s a továbbiakban az izraeliek katonai fölénye

²⁵ A CIA november elején még magyarul tudó munkatársat keresett, végül november 2-án tudott egy ideiglenes szerződéssel foglalkoztatott kommunikációs szakértőt Budapestre küldeni. GATI, Charles: *Vesztett Illúziók – Moszkva, Washington, Budapest és az 1956-os forradalom*. Budapest, Osiris, 2006. 198.

²⁶ V. ö.: JUHÁSZ Borbála: A magyar forradalom és a nemzetközi helyzet a legújabb angolszász irodalomban. *Évkönyv I*, Budapest, 1956-os Intézet, 1992, 237.

²⁷ A hágó kb. 60 kilométerre van a Szuezi-csatornától.

egyre nyilvánvalóbbá vált.²⁸ 1956. november 2-án az izraeli hadsereg tizenöt kilométerre megközelítette a Szuezi-csatornát. Ezzel lényegében Izrael elérte azt a leg-távolabbi, illetve a Csatorna felől nézve legközelebbi vonalat, amelyet Sèvres-ben vállalt.

November 2-án azonban fordulat következett be. A szíriai vezetés – washingtoni nagykövetségén keresztül – arról tájékoztatta az USA vezetését, hogy a szír–egyiptomi kölcsönös védelmi egyezménynek Szíria érvényt óhajt szerezni. Ez azt is jelentette – legalábbis a dokumentum szerint –, hogy az egész szír hadsereget az egyiptomi főparancsnoknak, Abdel-Hakim Amer tábornoknak rendelték alá, s a továbbiakban minden szír anyagi és természeti erőforrás is az egyiptomiak rendelkezésére áll.²⁹ A szírek végül nem támadtak, de a potenciális támadás lehetősége és az, hogy esetleg több fronton kell harcolni, az izraeli vezetőket is óvatosságra intette. Illetve még arra is, hogy az Egyiptom elleni hadműveleteket minél hamarabb be kell fejezni. Ennek egyik feltétele volt a kitűzött célok elérése, amelyek közül az utolsó, Sarm es-Sejk elfoglalását végül november 5-én teljesítették is az izraeli alakulatok. Pontosan akkor, amikor az angol–francia hadműveletek elkezdődtek a csatornaövezetben. Ezen a napon Nyikolaj Bulganyin egy fenyegető hangú táviratot küldött a részt vevő felek egy részének, amelyben lényegében szovjet ballisztikus rakéták bevetésével fenyegette meg Nagy-Britanniát, Franciaországot és Izraelt. Kérdés, hogy ezt mennyire gondolta komolyan a szovjet vezetés, de egy nappal az amerikai elnökválasztás előtt igencsak hatásosnak bizonyult.

Mindenesetre november 6-án Párizsban volt ugyan egy francia–izraeli egyeztetés a kialakult helyzetről, illetve arról, hogy mit tenne Franciaország, ha Izraelt esetleg szovjet támadás érné. Az izraeli delegáció a tárgyalások eredményeként azt a következtetést vonta le, hogy maximum fegyvert kapnának a harchoz, de közvetlen védelmet nem. Izrael helyzetét nagyban nehezítette, hogy a november 6–7-iki amerikai kormányülésen is téma volt Izrael akciója,³⁰ s immár az USA kormánya is követelte, hogy Izrael üritse ki a Sínai-félszigetet.³¹ Az izraeli félnek végül annyit sikerült elérnie, hogy csak megfelelő garanciák mellett vonul ki az elfoglalt területekről, de a harcot felfüggeszti, és engedelmeskedik a tűzszüneti felhívásnak.

²⁸ Érdekesség gyanánt megjegyezzük, hogy az elfogott egyiptomi tisztek felszereléséhez hozzátartozott Adolf Hitler *Mein Kampf* című műve is, arab fordításban.

²⁹ GILBERT, Martin: *Izrael története*. Budapest, Pannonica, 2000. 303.

³⁰ Részletesen lásd: ALTERAS, Isaac: *Eisenhower and Israel: U. S.–Israeli Relations, 1953–1960*. Gainesville, University Press of Florida, 1993.

³¹ V. ö.: <https://2001-2009.state.gov/r/pa/ho/time/lw/97179.htm> (letöltés ideje: 2016. december 1.)

A tűzszünet kapcsán érdemes megjegyezni, hogy még korábban, november 1-jén az ENSZ-közgyűlés határozatban szólította fel Izraelt a tűzszünet elfogadására,³² amelyről már a következő napon tájékoztatták az izraeli illetékesek Dag Hammarskjöld ENSZ-főtitkárt.

ÖSSZEGZÉS

Joggal tehetjük fel a kérdést, vajon Izraelnek „megérte-e” ez a háború? Elérte-e kitűzött céljait? Ha nagyon röviden szeretnénk válaszolni a feltett kérdésekre, akkor egyszerűen azt mondhatnánk, hogy igen, megérte. Esetleg hozzátehetnénk, hogy az izraeli hadsereg csekély veszteség árán érte el (172 katona elesett, 817 megsebesült), valósította meg a politika, illetve a vezérkar által kitűzött célokat. De vegyük sorra a célokat és az eredményeket.

Izrael megtisztította a Gázai övezetet, így onnan egy ideig nem érték/érhették támadások az országot. Elfoglalta a Sínai-félszigetet, így ellenőrzése alá vonta Sarm es-Sejket is, vagyis biztosította a Tirán-szoroson való szabad hajózás lehetőségét. Fontos eredmény volt az is, hogy a csatornaövezet és a Sínai-félsziget az ENSZ-csapatok (*United Nations Emergency Force*) fennhatósága alatti semleges területek lett. Így Izrael számára biztosítva volt a Szuezi-csatorna használata, ezért cserébe Izrael 1957. március 1-ig több lépcsőben teljesen kivonult a Sínai-félszigetről (a Kneszet november 14-én fogadta el az erről szóló határozatot).

Nagyon fontos volt Izrael számára az is, hogy a nagyhatalmak közül több is elismerte és jóváhagyta Izrael jogát az önvédelemre. Természetesen az már értelmezés kérdése, hogy egy adott konfliktushelyzetben hol van az a pont, amely után ezzel élni lehet, illetve hogyan és miként lehet ezt a gyakorlatban jogszerűen megvalósítani.

Kevésbé kézzelfogható, de mentálisan roppant fontos eredmény volt, hogy tíz év alatt immár másodszor győzte le Izrael a legnagyobb és legtekintélyesebb – és vele szomszédos – arab államot, Egyiptomot. Ez megerősítette a nemzeti önbecsülést, megalapozta az izraeli hadsereg „legyőzhetetlenségi” mítoszát, és nemzetközileg is tekintélyt vívott ki magának a zsidó állam.

Összességében elmondható az, hogy Izrael élve a nagyhatalmak által felkínált lehetőséggel, megerősítette a pozícióit a Közel-Keleten, valamint elérte jól kitűzött és kiválasztott politikai és katonai céljait is.

³² <http://www.un.org/depts/dhl/dag/docs/a3256e.pdf> (letöltés ideje: 2016. december 1.)

ANDRÉ FARKAS

AZ *ESTI BUDAPEST* EGYIPTOMI TUDÓSÍTÓJÁNAK VISSZAEMLEKEZÉSE A SZUEZI VÁLSÁGRÓL

VIDEÓEMLEKEZÉS A KONFERENCIÁN

Uraim és Hölgyeim, kedves Barátaim,

őszinte köszönet ezért a rendkívül megtisztelő meghívásért. Ha a körülmények folytán Párizsból szólok is a résztvevőkhöz, lélekben ott vagyok Önökkel a Nemzeti Múzeum dísztermében. Sok szerencsét kívánok ehhez a komplex vitatémához, történelmi, gazdasági, geopolitikai aspektusainak elemzéséhez. Ami engem illet, hat év-tized után talán én vagyok az egyetlen létező magyar tanú, aki Egyiptomban élte át a szuezi válság történelmi pillanatát. Mialatt Önök a politikai analízissel foglalkoznak, engedjék meg, hogy én emlékeimet felidézve visszatekintsek a helyszínen átértetkekre.

Mint újságíró, alig néhány nappal a július 26-iki államosítás után érkeztem Kairóba, és ott is maradtam egy teljes hónapig. Huszonöt éves fiatalember voltam akkoriban. Három éve az *Esti Budapest* című napilap külpolitikai rovatát vezettem, előzőleg pedig, 1949-től 1953-ig, a Magyar Távirati Iroda külpolitikai és világgazdasági osztályán tanultam és gyakoroltam ezt a szép mesterséget.

Ami az ellenséges, „kapitalista” világ illusztrálását illette abban az időben, a magyar külpolitikai újságírás csakis külföldről importált alapanyagokra támaszkodott. Nemzetközi hírugynökségekre, rádióadásokra, nyomtatott sajtóforrásokra. Mi csak fordítottuk, magyaráztuk, kommentáltuk őket. S alkalomadtán ferdítettük is. A diszsidálás veszélye és a valutahiány miatt ugyanis szó sem lehetett arról, hogy tudósítókat küldjünk a távoli események helyszínére. Ha nem tévedek, az ismert Szepesi György volt az egyetlen rádióriporter, aki külföldről közvetítette a magyar sportolók hőstetteit. Így hát vagy a nyugati országok kommunista lapjainak munkatársaitól kértünk cikkeket, vagy „virtuális riportázsokat” esz-kábáltunk össze. Megmagyarázom, mi rejlik e furcsa kifejezés mögött. Egyszer-másszor a külföldi lapok cikkeiből, meg a külügyminisztérium könyvtárából kölcsönvett idegen útikalauzokból kicsipegetett adatokból komponáltam tudósításokat a világ másik végéről az akkori *Szabad Nép*-székház épületében, a Blaha Lujza téren. Nem csak úgy színeztem az eseményeket s annak résztvevőit, ahogy nekem jólesett, de még a cikk alá is kanyarítottam, hogy az írásmű szerzője az *Esti Budapest* „kiküldött tudósítója”.

A Sztálin halála utáni periódus – amit Ilja Ehrenburg „olvadásnak”, mi meg a budapesti tollforgatók körében „szellemi erjedésnek” nevezünk – valamivel fellazította a politikai erkölcsöket. Ott volt már a Petőfi Kör, és ami ugyancsak fontos, jó néhány hamis vádakkal bebörtönzött értelmiségi szabadult ki a cellából, s jutott újból pozícióhoz. Ez történt az *Esti Budapestnél* is. Úgy emlékszem, 1955 folyamán sikerült útilaput kötni egy Bíró nevű írástudatlan főszerkesztő talpára, aki Rákosi unokaöccseként jutott ehhez a pozícióhoz. Helyette Szirmai Istvánt, a Magyar Rádió volt főnökét tették napilapunk élére. Helyettese az ugyancsak börtönből rehabilitált Lendvai Pál lett. (Zárójelben megjegyzem itt, hogy 1956 után Szirmai Kádár propagandafőnöke lett. Lendvai Pál Bécsbe disszidált. Ott ő előbb a *Financial Times* tudósítója volt, később pedig az osztrák rádió kelet-európai szerkesztőjeként dolgozott.)

Visszatérek az „olvadáshoz”. 1956 tavaszán megengedték, hogy életemben először átlépjem szülőhazám határát. Utam három „baráti” országba, Csehszlovákiába, Lengyelországba és Kelet-Németországba vezetett. Végre igazi riportázsokat készíthettem a kiagyalt, virtuális fantazmagóriák helyett. A legérdekesebbet persze nem írhattam meg. Sem azt, hogy keletnémet kollégámmal titokban átcusszantunk Nyugat-Berlinbe, ahol az elegáns, autókkal teli Kurfürstendamm luxusboltjainak kirakataiban olyan holmikat láttam, amiről mi Magyarországon csak álmodoztunk. Sem azt, hogy Lengyelországban a szólás sokkal szabadabb volt, mint nálunk, a szellem pedig kifejezetten forradalmi. Ott tört ki, Poznańban, alig néhány héttel az én vizitem után a tragikusan végződő munkáslázadás.

De visszatérek mai konferenciánk fő témájához. 1956. július 26-án, csütörtökön Nasszer ezredes államkézbe vette a Szuezi-csatornát. Másnap, pénteken Szirmai István az irodájába hívat, és bejelenti nekem: „András, csomagolj! Mihelyt meglesznek a papírjaid, Egyiptomba utazol tudósítónak egy hónapra... Nekünk meg a Szabad Népek küldesz majd cikket mindennap.” „Viccelsz?” – kérdeztem tőle. Szirmai rám hunyorgott aranykeretes pápaszeme mögül, és azt mondta: „Ez tényleg viccesen hangzik, de mégis igaz.”

Így azután csonka, Csehszlovákiára, Lengyelországra és Kelet-Németországra korlátozott útlevelemben beütöttek két új stemplit. Érvényes lett Nyugat-Európára és Afrikára is. A Nemzeti Bank pénztárosa, felülről jövő különleges utasításra, átnyújtott nekem 150 angol fontot ötfontos bankjegyekben, az akkor még fiatal II. Erzsébet portréjával. Ebből a napi öt fontból kellett táplálkoynom, közlekednem és szórakoznom is, ha még jutott belőle. És augusztus 1-jén a KLM repülőgépén Kairóba, ebbe az ismeretlen, nyári forróságtól kábult metropolisba érkeztem.

Mi volt az első benyomásom, mialatt a taxi a repülőtérrel a magyar követségre vitt? Minden kétségen kívül az egyiptomi hadsereg jelenléte. A júniusi népszavazással Nasszer nemcsak az állam élére került, de az új egypártrendszerrel bevezette

a katonai diktatúrát is. Ezt bizonyította az utcákon nyüzsgő sok zöldszínű egyenruha és militarista propagandaplakát. Az egyiptomi katonai államszervezés szimbóluma, a vászonra festett, két szárnyát kiterjesztő óriási sasmadár hidalta át Kairó központi sugárútjait az építmények első emeletének magasságában. A zöld uniformisok és a vele járó sasok engem a Wehrmachtra emlékeztettek.

Ez volt a legszembetűnőbb vízió. Egy-két nap után általánosabb képem alakult ki a városról, a kairói élet szimbólumairól. Megpróbálom ezeket feleleveníteni hat év-tized távolából.

A magyar kontinentális klímával szemben: a vakító napfény és a száraz, csapadékmentes, bőr alá hatoló meleg. A mi utcaseprőkkel és öntözőkocsikkal telt rendezett utcáinkhoz s a Budapesten akkoriban uralkodó „csendrendelethez” képest: a fűsértő zaj és a hulladékkal teli járda. A Budapesten sétálgató honpolgárokhoz képest a lakosság kevertsége. Hatvan évvel ezelőtt Európában még nem ismertük a különböző világtájakról származó emberek együttélésének fogalmát. Meghökkenett a szállítóeszközök elképzelhetetlen vegyessége, tarkabarkasága. Az autókon, teherautókon, kerékpárokra és motorbiciklikre, a tetejükig megrakott buszokon kívül mindenféle más jármű nyüzsgött ott még az utcákon és a keskeny sikátorokban: lófogató szekér, szamár, öszvér és teve, talicska, targonca, saroglya és nem utolsósorban az emberi hát. A forgalom persze a közlekedési szabályokat teljesen figyelmen kívül hagyva zajlott.

A kiskereskedelem minden elképzelhető és elképzelhetetlen fajtája. Mindenhol mindenki mindenfélét árult, az enni- és innivalóktól a hasznos és haszontalan holmikiig. Zsebből, ponyváról, pult mögül, piacon, boltban, zsibvásárban, vásárcsarnokban, ablakon keresztül. A javasolt áraknak semmi közük nem volt a portékák valószínű értékéhez. A kereskedelem sport volt a kairói kalmárnak, az alkudozás pedig driblizés (cselezés) egy futballmeccsen. Ehhez még hozzá kell venni a városi együttélés által megkövetelt polgári fegyelem teljes hiányát.

Ne felejtsük el, hogy az egyiptomi társadalom akkoriban nagy változáson ment át. Az angol gyarmati berendezkedés maradványai még minden téren jelen voltak, de Egyiptom akkor már az 1954-es bandungi konferencián lefektetett alapelvekre építette politikáját. A járdákon európai öltözetű, elegáns polgárok gyűltek a helybeli, hálógingre hasonlító dzsellabás járókelőkkel.

Nem volt veszténivaló időm a nézegetéssel. Mindennap két tudósítást kellett küldennem. Az egyiket a déli lapzárta előtt az *Esti Budapestnek*, a másikat a késő esti órákban a *Szabad Népnek*. Így hozott kapcsolatba munkám a helyi társadalom különböző rétegeivel. Felsorolom őket:

a magyar követség személyzetével;

a Tájékoztatási Minisztérium katonatisztjeivel és

rajtuk keresztül a hadsereggel;
a még akkor Kairóban élő nagyszámú európai származású közösséggel;
a született egyiptomiak különböző társadalmi rétegeivel és
a világ minden tájáról odasereglett újságírókkal.

Munkabázisomként a magyar követség irodája, lakhelyként pedig a követség vendégeinek szentelt spártai egyszerűségű rezidencia szolgált. Egyiptomi kalandom előtt nem volt semmi kapcsolatom a magyar diplomáciai személyezettel. Kairói tapasztalataim hát igen megleptek...

A brit koloniális stílusú épület egyik tágas irodájában kaptam egy munkaasztalt, rajta egy írógéppel, egy csoport fiatal követségi alkalmazott társaságában. Ők az irodai órák többségét ceruzahegyezéssel, papírrakosgatással és egyéb ilyesfajta elfoglaltsággal töltötték. Lehetetlen volt megállapítanom pontos hivatásukat. Néha felcsengett a telefon. Ilyenkor egyikük franciául vagy angolul próbált választ adni, nem sok sikerrel. A nyelvtudás láthatóan nem tartozott a felvételi kritériumok közé. Mindez azonban nem az én problémám volt. Nekem igazában a sajtóattaséra volt szükségem.

Hát a sajtóattasé az ő idejének legnagyobb részét a magyar sajtó olvasására szánta. Érzésem szerint abból tájékozódott a helyszíni eseményekről is. Kértem, adjon nekem ötletet cikkíráshoz, mondja meg, mit, hol és hogyan keressek. Hozzon kapcsolatba érdekes, mérvadó forrásokkal, emberekkel, szerezzen nekem meghívásokat fontos eseményekre, koktélokra, sajtókonferenciákra, meg ami még eszébe jut. Sajnos semmi sem jutott az eszébe. Úgy éreztem, hogy nem is nagyon próbálja. „Menj csak a Tájékoztatási Minisztériumba, Farkas elvtárs, ott majd mindent megmondanak neked.” Baráti gesztusként felajánlotta nekem a helyi angol és francia nyelven megjelenő sajtóorgánumokat is. Ott porosodtak egy polcon a felbontatlan címszalagok alatt. Láthatóan soha senki sem volt rájuk kíváncsi.

Következő utam a követségi telegráfistához vezetett. Miért, miért nem, szó sem lehetett arról, hogy telefonon vagy telexen küldjem cikkeimet Budapestre. Az „ellenesség” beleütötte volna az orrát az én fogalmazványaimba. Táviratozni kellett őket. A követség épületének a tetején volt egy óriási antenna. Azon át morzézta cikkeimet egy erre specializált munkatárs. Ti-ti-ti tá-tá-tá ti-ti-ti. A sok kis pontot meg vonást a Bem-téren valaki gépelt szövegre ültette át, s egy futár vitte a papírokat a szerkesztőségbe. Mindez technikai kérdés volt, nem az én ügyem. Legalábbis úgy hittem, mert nem számoltam a táviratozás ideológiai oldalával.

Az én táviratosom, egy alacsony, befelé kancsító fiatalember, a padláson dolgozott. A tízméteres antenna alatt, a borzasztó nyári hőségben. Rövidnadrágban, mezítláb, félmeztelenül csinálta a dolgát éjjel-nappal. Problémám nem esztétikai volt velem,

hanem, mint már mondtam, ideológiai jellegű. Miért? Mert ő többször lemászott a padlásról, kezében az én gépelt újságcikkemmel, rám bandzsított és ujjával egy mondatra bökve rám röffent: „Farkas elvtárs, én ezzel a megállapításoddal nem értek egyet.” „Hogyhogy nem értesz egyet?” „Ideológiailag nem helyes, amit mondasz” – felelte, csupasz gyomrát vakargatva. És választ nem is várva, megpróbált nekem tanácsot adni, korrigálni a szöveget. Ebből minden alkalommal heves vitatkozás támadt közöttünk. Többször majdnem le is késtük miatta a lapzártát.

A többi fiatal munkatárs kuncogva asszisztált eszmecsereinkhez, amelyek felélénkítették unalmas munkanapjaikat. Egyikük, egy szimpatikus, nagytermetű, izmos fiú, miután a telegráfista duzzogva visszamászott a tető alá, azt javasolta, menjek vele a bazárba egy hamis Omega órát vásárolni. „Úgy látom, te tudsz angolul, jönnél velem tolmácsolni?” A bolhapiac cikktémának szolgálhatott, hát rögtön bele is egyeztem és másnap ott kóborogtunk a standok között. Így tudtam meg, hogy újdonsült barátom egy téeszcséből került a diplomáciába, parasztszármazásának köszönhetően. Csakúgy, mint legtöbb kollégája, akiket valahonnan „előléptettek”.

Olyan idős lehetett, mint én, ugyancsak nagyalföldi származású. Jól megértettük egymást. Elmeséltem neki a legújabb pesti vicceket, találtunk olcsó hamis Omega karórákat, amit hosszú gesztikuláló alkudozással vettünk meg egy hálóinges, szakállas alkalmi kereskedőtől. Bandukolás közben, mint két fiatalember között várható volt, a lányokra került a szó. Fel is tettem neki a kérdést, alkalma van-e itt a helyi fekete szemű hastáncosnőkkel kapcsolatba kerülni.

Kiderült, ott, a bazár kellős közepén, hogy diplomatáinknak szigorúan tilos bármilyen intim kalandba keveredniük egy a szovjet táboron kívüli ország női elemeivel. Kémkedés, szervezés és egyéb állambiztonsági veszélyek miatt, magyarázta újdonsült ismerősöm. „Hát akkor, amíg te itt vagy, kolostorba vonulsz?” – kérdeztem tőle. Megnyugtató. Mint mondta, a külügyminisztérium gondot visel a nőtlen férfiakra. Ez meglepett. „Tényleg? Hogyan?” Emígy fedeztem fel, hogy a kommunista blokkon kívüli összes követségen vannak titkárnők, akiknek hivatása, a gépírás mellett, a nőtlen diplomatákkal való nagyon is személyes jellegű foglalkozás. Megtudtam, hogy ez még az érintett hölgyek szerződésében is benne van.

Következő állomásom a Tájékoztatási Minisztérium volt. Ott jóformán az összes férfialkalmazottak tiszti egyenruhát viseltek. Bizonyítékként, hogy az egyiptomi hadsereg nemcsak a csatatéren diktálta az iramot, hanem a civil életben is. Első benyomásaim pozitívak voltak: szervezett légkör, logikus útbaigazítás, névtáblák az ajtókon, modern irodák, forgó ventilátorok a plafon alatt, udvarias hangnem. Magas rangú tisztek fogadtak bennünket, újságírókat. Ezredesek, alezredesek, őrnagyok. Mind kitűnően beszélt angolul, brit akcentussal. Nagy részük a volt gyarmatosítónál, a sandhursti katonai akadémián csiszolta ki nyelvtudását.

Engem egy őrnagyhoz vagy alezredeshez vezetnek. Kérdezi, honnan jövök. Előre örülök a továbbiaknak, mert tudom, hogy Nasszer terve kútba esett az angolszászokkal az Asszuáni-gát ügyében, s emiatt ő az utóbbi napokban gyorsan a Szovjetunióval egyezett meg. Tehát most barátok lettünk. A bajuszos óbester talán nem fog a nyakamba borulni, de remélem, majd haverkodik egy kicsit. Várom, hogy fellazuljon, mosolyogjon. Hiába. Semmi jel.

Udvarias. Kimért. Átad egy meghívót az államfő sajtókonferenciájára. Megköszönöm. Kérdezi, akarom-e meglátogatni a Csatornát. Akarom. Akarok-e csinálni egy városnéző riportot Kairóról. Akarok. Akarom-e látni a múmiákat a múzeumban? A múmiákat is feltétlenül akarom. Gondosan feljegyzi mindezt egy nekem nyitott dossziében. Végzi a dolgát, úgy, ahogy kell. Se többet, se kevesebbet. Ott érzem igazán, hogy egy kis országot képviselek. Tízmillió lakos, kilencvenháromezer négyzetkilométeren. Se kőolaj, se tengeri flotta, se adómentes bankolás, számozott betétekkel. Ergo keveset nyomunk a nemzetek közötti kapcsolatokban. Megpróbálom a „small talk”, a csevegés cselét. Hiába. Elnéz a fejem fölött, az órájára pillant. Közben nyílik az ajtó, s vele együtt az ő arca is széles mosolyra nyílik. A londoni *Times* tudósítója lép be a szobába. A volt gyarmatosító szócsöve. Tiszttem kitárt karral üdvözlí. A londoni Fleet Street többet jelent neki, mint a *Szabad Nép*-székház.

Az államelnök sajtókonferenciáján mindannyian egyféle kezelésben részesülünk. A terem nagy, rengeteg széksor van benne, mind elfoglalva. Hőség ide, hőség oda, az öltöny és a nyakkendő kötelező. Csupa nyakkendőű férfi, hölgyek nincsenek a teremben. A szibongás hirtelen elnémul, Nasszer érkezik két magas rangú állami tisztviselővel. Mindhárman civilben vannak. Sötét öltöny, fehér ing, sötét nyakkendő. Nasszer arcára is sötét, onnan villog ki hófehér fogazata. Mögöttük egy magas, fehér zakós, szigorú tekintetű testőr. A három úriember helyet foglal velünk szemben az emelvényen, míg a testőr szétterpesztett lábakkal áll Nasszer mögött az egész ceremónia alatt.

E testes, gyakran mosolygó, angol bajuszos férfin érezni lehet, hogy hazájában ő a helyzet korlátlan ura. Erre utal viselkedése, mondanivalója. Angolul szól hozzánk. Folyékonyan. Amit mesél, azt már tudtuk: ő Egyiptom vitathatatlan ura. Ugyancsak ő a bandungi semlegesek két esztendővel ezelőtti konferenciájának egyik kezdeményezője. Újonnan kisajátított Szuézi-csatornájával a nemzetközi teherhajózás egyik pillére. A Nílus völgyének termékeny tételével az éhes fellah jótevője. Ő mindezt nagyon büszkén mondja nekünk, mi meg tapsoljuk. Utána felel kérdéseinkre, és a konferencia résztvevői szétrebbennek a kairói utcákon.

Itt ér engem egy kellemes meglepetés. A *Times* riportere, akivel a napokban összehozott a sors a minisztériumban, megismer, integet, több kollégával megy a kijárat felé. „Van kedved lehajtani egy pohár valamit a társaságunkban?” Persze, hogy van.

Egy kis görög vendéglőben kötünk ki. Vacsoraidő előtt állunk, az étterem üres, a főnök hozza nekünk a sört. Asztaltársaim angolok, van egy kanadai is köztük, viccelnek, egymást ugratják, Nasszer és Egyiptom szóba se kerül. Egy londoni magyar étterem kosztját kommentálják nekem részletesen, a gulyásról pedig egyenesen a magyarországi olvadásra kerül a szó. Tudnak Rákosiról, tudnak Nagy Imréről, a Petőfi Körről, az Írószövetségről. Persze, hogy tudnak, ezek mind edzett külpolitikai újságírók. A csevegés baráti alapon megy, semmi indiszkrét vagy személyes tudakolódás. Mégis felteszem magamban a kérdést: Helyes-e nekem barátkozni az imperialista sajtó képviselőivel? És azt felelem magamnak: Miért ne? Olvasom rendszeresen az ő sajtóorgánumaikat. Most végre megismerem a szerzőket is.

Barátságba keveredtünk. Többször viszontláttuk egymást. Így ismertem meg az angolok által a század elején alapított híres Zamalek Sportklubot, a Nílus közepén fekvő Zsezira szigetén. Ott még akkoriban a bőrfotelek mélyek voltak, a légkör félhomályos és a fehérmellényes bárpincér igazi whiskyt ajánlott. Ugyancsak így kerültem a folyóparton álló Szemirámisz luxushotel tetőteraszára, ahol a naplemente utáni esti hűvösségben táncoltak a még akkoriban Kairóban élő, európai eredetű fiatal és kevésbé fiatal párok. Legalább tizenkét zenész húzta és fújta az akkori slágereket, és a brillantinozott hajú olasz énekes szívéből-lelkéből dalolta: „Arriverderci Roma, goodbye, au revoir...” Inkább goodbye, mint au revoir... Egy korszak végének lettem így a tanúja.

Kairó hosszú ideje fontos kereskedelmi és kulturális központja volt a Közel-Keletnek. Ehhez nagymértékben hozzájárult az ott élő, európai eredetű lakosság. A vendéglők, a luxusüzletek, az utazási irodák, a külkereskedelem, az autómárka-ügynökségek legtöbbször, éppúgy, mint az ipar vagy a bankok zöme az európaiak tulajdonában volt, s az ő irányításukkal működött.

Az 1952-es monarchiaellenes puccs és a nacionalista politika uralomra jutása volt az első figyelmeztetés. Az európai gyökerű lakosság, előbb félénken, azután meg habozás nélkül felvetette a kérdést: maradunk-e, vagy más éghajlat alá költözünk. Nem volt könnyű dönteniük. Az európai ember élete, legyen ő olasz, angol, görög, francia, spanyol, vagy a háború alatt és után odamenekült zsidó, kellemes volt és olcsó. Valljuk be azt is, hogy ő felsőbbrendűnek tekintette magát a törzslakossághoz képest. Emellett a háztartási, kereskedelmi, ipari alkalmazottak bére alacsony volt, a délutáni szieszta pedig kellemes. Ők úgy éltek Egyiptomban, mint Marci Hevesen. 1956 augusztusában már nem lehetett habozni. Ezek a rétegek féltek Nasszertől és hatalomra lépése következményeitől, s a törzslakosság is egyre kevésbé nézte jó szemmel a volt „gyarmatosítókat”.

Sokat beszélgettünk erről a fehér abrosz körül, s ők kitálalták nekem gondjait, bajait. Nem az aggasztotta őket, hogy máshol kell majd új életet kezdeni. Volt

szervezési és kereskedelmi képességük, többségük több nyelvet beszélt, nem féltek az ismeretlen jövőtől. Problémájuk más volt: az útra kelés előtt értékesíteni kellett helybeli tőkéjüket. Eladni házukat, kereskedésüket, kisipari cégüket, gyárukat, s erre ritkán volt helybeli vevő, s ha volt, csupán nevetséges összegekért. De nem volt választás. Előbb-utóbb mindannyiuk útra kelt.

Valamit én akkor ott, Kairóban, 1956 augusztusában nem sejthettem. Azt, hogy négy hónappal később, tehát még ugyanannak az évnek a decemberében magam is útra kelek. Meg azt sem, hogy Párizsban kötök ki, ahol jövőbeli munkakörömben, újdonsült barátaim között és a mindennapi életben is, számos Egyiptomból odavándorolt emberrel hoz majd össze a sors. Tanúskodhatok: megállták a helyüket, nemcsak mint orvosok, mérnökök, ügyvédek, vállalati és kereskedelmi alkalmazottak, de jó néhányan magasra ívelő karriert futottak be nemzetközi mamutcégekben is. Az ötvenes évek végén és a hatvanas években a párizsi biztosítási és lakásügynökségek legtöbbjét ugyancsak ők indították és vezették. 1965-ben rajtuk keresztül jutottam első saját párizsi lakásomhoz. Közös emlékeinkről beszélgetve szoros barátságba is keveredtem az ügynökség tulajdonosával.

Az európai exodus, mint tudjuk, nem befolyásolta Kairó lakosságának növekedését. Akkoriban az három-három és fél millió volt, manapság pedig jóval meghaladja a hétmillió. Mi lepett meg ott hatvan évvel ezelőtt egy budapesti fiatalembert? Elsősorban a lakosság sokrétűsége, a koldustól a gazdag, művelt, világlátott nagypolgárig. Reggel, amikor a rezidenciáról kiléptem az utcára, első pillantásom a kapu mellett letelepedett gyümölcsárusra esett, aki bokáig érő fehér vászoningében, kerek fehér sapkával a feje búbján ajánlotta számomra érthetetlen éneklő érveléssel étvágygerjesztő áruját. Rengeteg olcsó banánja volt, amiről a sors már tizenöt éve leszoktatott. Este későn, amikor hazaérkeztem, ugyanez az ember ott aludt a járdán, ponyvával letakart tárgoncája mellett.

Nem ő volt az egyetlen hajléktalan. Ezrével aludtak az emberek az utcán, amikor az európai országokban a hontalan fogalma még jóformán ismeretlen volt. Az én saját kiskereskedését birtokló gyümölcsárusomnak egyébként semmi köze sem volt a párizsi munkanélküli clochard-hoz. Ő azért választotta a járdát, mert az közel volt az üzletéhez, a lakbér nem került egy fillérjébe sem, és az állandó száraz, meleg idő megengedte, hogy egész évben a szabadban éljen.

Szerencsére a kairóiak többsége nem az utcán aludt. A vegyes összetételű társadalom a koldustól a kulturált, vagyonos, világlátott nagypolgárságig terjedt. A kéregtők főképpen a piramisok körül fényképező, számárháton közlekedő turistákat próbálták alamizsnára buzdítani. Ami a polgárság felső szintjét illeti, újdonsült ismerőseim esti kiruccanásaink alkalmával összehoztak közülük is egynéhánnyal a Zamalek Klubban, vagy egy kávéházi asztalnál. Ezek az európai stílusban öltözött, ele-

gáns, többnyire művelt polgáremberek, akik jól beleilleszkedtek az 1922-től 1952-ig terjedő brit befolyás alatt működő kozmopolita rendszerbe, nem mind nézték jó szemmel a katonai diktatúrát. Éreztem, hogy néhányuk, angol egyetemi diplomával a zsebében, akkor már Nagy-Britannia felé kacsingat.

Saját tapasztalatom a katonai diktatúrával természetesen elsősorban a propaganda terére korlátozódott. Az erre specializált tisztek nagy lelkiismeretességgel végezték munkájukat. Módszereiket, a mi saját agit-prop osztályunknak hála, már ismertem. Mint nálunk is, a múltban minden negatív volt, a jelenben minden pozitív lett. Minthogy ez az alapelv megegyezett saját újságjaim politikai vonalával, nem volt nehéz harsonázni az új Egyiptom társadalmi sikereit.

Legközvetlenebb kapcsolatom egy fiatal századossal hozott össze. Őt bízták meg azzal, hogy elvigyen Port Saïdba, a Szuezi-csatorna földközi tengeri bejáratához. Ugyancsak hozzánk csatlakozott egy negyven körüli hórihorgas orosz, az *Izvesztijja* állandó helyi tudósítója is. A kétszáz kilométeres út kellemes csevegéssel telt el a katonai terepjáróban. Egy őrmester tartotta a volánt, a maga módján. Szerencsére mégis baleset nélkül tettük meg az utat. El Kantaránál értünk a Csatornához, onnan annak a partján folytattuk Port Saïdig.

Azóta is sokan kérdezték tőlem, milyenek találtam Lesseps Ferdinánd zseniális művét. Gazdaságilag, stratégiaiilag – nem tagadom – hasznosnak. Nélkülözhetetlennek. Esztétikailag az egy szennyes állóvízzel megtelt hosszú szalag volt a szomorú, lapos homoksivatag közepén. Nem hiszem, hogy szürkebarnás hajbai Johann Strausst keringőírássra ihlették volna. Századosunk ódákat zengett róla. Mindenekelőtt arról, hogyan sikerült az egyik napról a másikra kirúgott angol és görög technikai személyzetet helyettesíteni. Itt elsősorban az általam csak Rejtő Jenő könyveiből ismert révkalauzokról beszélt. Ezek a szakemberek, akik úgyszólván méterről méterre ismerik a kanális minden veszélyes pontját, mihelyt egy hajó befut a Csatornára, átveszik a kapitány szerepét és 162 kilométeren át, egyik végétől a másikig, baleset nélkül végiglavírozzák az óriási vízi járművet a homokpadok és zátonyok között. Nohát, mi örömmel jegyeztük fel, hogy az angol és görög révkalauzokat mostantól fogva egyiptomi és hindu elemek helyettesítik. Ebből cikkek is születtek a *Szabad Népb*ben csakúgy, mint az *Izvesztijjában*.

Déli egy óra felé a mi snájdig kapitányunk (frissen vasalt ingével, háromcsillagos parolival és elegáns tányérsapkában) bejelentette, hogy vendégei leszünk ebédre egy Port Saïd-i étteremben. Ott kivételes alkalmunk lesz majd megköszölni a helyi konyha legkitűnőbb specialitását. Nagy várakozással telepedtünk le az asztalhoz. Egy meghatározhatatlan eredetű alapanyagokból készített, zöld szósszal leöntött sült galambot táltak fel nekünk. Undorító volt. Szagra is, ízre is. Udvariasságból hoszszan piszkálgattunk benne, és egy-két korty vodka vagy pálinka híján Coca-Colával

igyekeztünk leöblíteni az elviselhetetlen zamatokat. Amikor a fiatal százados néhány percre magunkra hagyott, orosz útitársam rám hunyorított, és odasúgta nekem: „Kairóba visszatérve feljössz hozzám valami rendeset harapni!”

Kollégám lakásán, egy modern kairói házban kellemes meglepetés ért. Ő kirámolta hűtőszekrénye egész tartalmát. Tálkákat, ibrikeket és kisebb-nagyobb tányérokat rakott ki a nagy nappali szoba bútorzatára. Volt ott minden: pirozski, füstölt halak, pástétom, kolbász- és szalonnaféle, sajt és kefir, savanyúságok különböző fajtái, s hozzá finom fekete kenyér. Úgy éreztem magam, mint egy falusi lagziban. Kézzel turkáltunk a tálakban és hús, kissé édeskés görög borral öntöttük a jó falatokat.

A következő meglepetésre akkor került sor, amikor már kissé pityókásan, külpolitikáról a belpolitikára terelődött a beszélgetés. Már mint a magyar belpolitikára. Az én oroszom arról kérdezősködött, milyen jelei vannak nálunk Hruscsov beszéde óta az olvadásnak. Ő már hallott valamit a Petőfi Körről, az Írószövetség vitáiról, a Nagy Imre és Rákosi közötti párbajról, a rehabilitálásokról és előre kijelentette: ma esti beszélgetésünk szigorúan kettőnk között marad. „Off the record” – inszisztált angolul. Ha halványan is, de a második üveg bor közepén már nem tagadta, hogy némely moszkvai értelmiségi körökben is van eset arra, hogy néhányan feltegyék a kérdést erről meg arról. Igen, „this and that” – mint az angolok mondják. Nem határozta meg pontosan, mit jelentett neki „ez meg az”, de én így is megértettem.

Augusztus utolsó napján hagytam el Kairót, a világpolitikai krízis centrumát. Hazafelé repülve hogyan is sejthettem volna, hogy nem egészen két hónappal később az én Budapestem veszi át a világesemények gócpontjának szerepét.

AZ „IKERVÁLSÁG”: SZUEZ ÉS BUDAPEST, 1956¹

„Tehát a módszer mindig ugyanaz, akármilyen tudomány, szakismeret vagy matematika területén. Ugyanis azt kell megvizsgálni, hogy mik vonatkoznak a két szóban forgó dologra, illetve mikre vonatkozik a két dolog; és minél több ilyenre van szükség [...]” – írta Arisztotelész *Organon* című művében.² Mindkét „szóban forgó dologról”, vagyis a Nagy-Britannia, Franciaország, Izrael és Egyiptom részvételével zajló szuezi háborúról³ és az 1956-os magyar forradalomról egyaránt könyvtári irodalom áll rendelkezésünkre. Az alábbiakban megkíséreljük összegezni mindazt, amit jelenlegi ismereteink szerint a két párhuzamosan lezajló válság *összefüggéséről* tudunk. Az Arisztotelész által javasolt módszert alkalmazva igyekszünk „minél több

¹ A jelen tanulmány korábbi változata: KECSKÉS D. Gusztáv: A szuezi válság és az 1956-os magyar forradalom. Utószó. In: LEFEBVRE, Denis: *A szuezi ügy*. Budapest, Osiris, 1999. 135–148. (A továbbiakban: LEFEBVRE, 1999.) Angolul: The Suez Crisis and the 1956 Hungarian Revolution. *East European Quarterly*, Vol. XXXV. spring 2001, 1. 47–58.

² ARISZTOTELESZ: *Organon*. Szerk. és jegyz. SZALAI Sándor, ford. RÓNAFALVI Ödön és SZABÓ Miklós. Budapest, Akadémiai, 1979. 247. (Első analitika, Első könyv, 30. fejezet.)

³ 1956. július 26-án Gamal Abdel Nasszer egyiptomi elnök bejelentette a Szezi-csatorna államosítását. A francia kormány a britekkel közösen már néhány nappal később megkezdte a katonai válaszcsepás előkészítését. 1956. október 22. és 24. között a franciaországi Sèvres-ben angol–francia–izraeli titkos egyeztető tárgyalásokra került sor, melyek során véglegesen rögzítették a szuezi háború forgatókönyvét. Elhatározták, hogy október 29-én az izraeliek megtámadják Egyiptomot, mire Nagy-Britannia és Franciaország ultimátumban követeli a harcok befejezését, majd a feltételezett egyiptomi elutasítás után arra hivatkozva, hogy biztosítani kívánják a szabad hajózást, katonailag megszállják a Szezi-csatorna térségét. Minderről azonban csak a beavatottak szűk köre tudott. Miután Nagy-Britannia és Franciaország 1956. október 31-én bekapcsolódott az Egyiptom és Izrael között október 29-én megindult szuezi háborúba, az amerikaiak nyilvánosan elítélték az akciót, sőt október 30-án az ENSZ Biztonsági Tanácsában a hadműveletek azonnali leállítását követelő határozati javaslatot terjesztettek elő, majd az Egyesült Államok képviselője a Szovjetunióval együtt Nagy-Britannia és Franciaország ellen szavazott. Hiába kezdődtek meg az Egyiptom elleni francia–brit légitámadások, és dobtak le a szövetségesek november 5-én ejtőernyősöket Port Saïdra, majd hajtották végre 6-án a partraszállást, az amerikaiak nyomására még aznap be kellett fejezniük a hadműveleteket. 1956. november 4-én – kanadai kezdeményezésre, amerikai támogatás mellett – az ENSZ Közgyűlés megszavazta rendkívüli ENSZ-haderő felállítását és Egyiptomba küldését, ami lehetővé tette, hogy a francia–brit csapatok kisebb presztízsveszteséggel távozzanak. A gyors és sikeres szervezés eredményeként az első „kéksisakosok” már november 15-én megérkeztek repülővel, decemberben pedig már 3700 katonából álló nemzetközi ENSZ-haderő állomásozott a térségben, melynek létszáma 1957 februárjában elérte a 6000 főt. Az akció folyamányaként 1956. december 22-én befejeződött a francia–brit erők kivonása a területről.

ilyet” összegyűjteni. Erre annál is inkább szükség van, mivel a rendelkezésünkre álló levéltári források bizonyos pontokon igen hézagosak.

Az időbeli párhuzamosság nyilvánvaló: a magyarországi felkelés kezdete, október 23-a és az Egyiptom elleni izraeli támadás megindulása, október 29-e nagyon közel esik egymáshoz. Volt-e azonban az egyidejűsége túl egyéb összefüggés is? A két válság vajon hatott-e egymásra, s ha igen, hogyan? A számos felvetődő kérdés közül két alapvető fontosságú érdemel különös figyelmet: 1) A magyar forradalom kitörése mennyiben hatott a szuezi beavatkozás eltervezésére és végrehajtására? 2) A szuezi ügy befolyásolta-e a magyar forradalom tragikus sorsát, hozzájárult-e a szovjet intervencióhoz? Az alábbiakban, más kapcsolódó témák mellett, főként erre a két kérdésre keressük a választ.

A világsajtóban az egyidejűleg végbemenő magyarországi és közel-keleti eseménysor egyaránt óriási teret kapott. André Fontaine, a *Le Monde* külpolitikai rovatának akkori vezetője, visszaemlékezve erre a „hihetetlenül lázas korszakra” felidézi, hogy volt olyan délelőtt, amikor a két válságövezetből jövő hírhalmaz hatására többször is meg kellett változtatni a címlapot: „Nyolc órakor elhatároztuk, hogy Szuezt helyezzük előre; fél órával ezután mégis Magyarország került az élre, és ez még később is változott.”⁴ A világ sok pontján élő ember tudatában a két konfliktus a nagy földrajzi távolság ellenére is összekapcsolódott. Így például számos semleges államban, de a kanadaiak és a nyugat-németek többségének körében is az a vélemény fogalmazódott meg, hogy a szovjetek sohasem mertek volna olyan kegyetlenséggel és cinizmussal beavatkozni Magyarországon, ha az angolok és a franciák a szuezi vállalkozásukkal nem adnak a kezükbe egy nagyszerű figyelemelterelő eszközt. Hamburgban egyetemisták százai tüntettek tábláikon a felirattal: „Eden Budapest gyilkosa”. Franciaországban viszont a közvélemény túlnyomó többsége a kérdés más aspektusára helyezte a hangsúlyt: azt nehezményezték, hogy míg az ENSZ a Magyarországon beavatkozó Szovjetuniót csak szavakban ítélte el, addig Nagy-Britannia és Franciaország szuezi akciója nyomán ENSZ-haderő felállítását határozták el.⁵

A korabeli magyar sajtó – a napilapok és a budapesti magyar rádió egyaránt – október 29-étől rendszeresen tájékoztatott a háborús konfliktussá alakult szuezi válság fejleményeiről. A magyar forradalom külföldi visszhangja mellett a külföldi hírek közül ezzel a témával foglalkoztak a legnagyobb terjedelemben. Hírügynökségi jelentések és lapértésülések alapján éberren követték a szuezi ügy fordulatait. Nagy

⁴ 1956. *Le commencement de la fin*. Actes du colloque »Budapest 1956–1996«, Palais du Luxembourg, Paris, 28 et 29 octobre 1996. Paris, Association pour la Communauté Culturelle Européenne, 1997. 153.

⁵ GROSSER, Alfred: *La IVe République et sa politique extérieure*. Paris, Armand Colin, 1972. 373–374. (A továbbiakban: GROSSER, 1972.)

figyelmet szenteltek az ezzel kapcsolatos – részben a magyar kérdéssel is összefüggő – ENSZ-beli vitáknak. Később a közvéleményben a felkelés idején úgy várt nyugati katonai segítség elmaradása, és minden valószínűség szerint a Kádár-rendszer propagandája miatt mélyen meggyökeresedett az az elítélő értékelés, hogy a franciák és az angolok, önző érdekeiktől vezettetve, Magyarországgal mit sem törődve az Egyiptom elleni támadásra használták fel a Szovjetunió lekötöttsége nyomán létrejött, számukra kedvező helyzetet.

Mind a szuezi ügy, mind a magyar forradalom – amint korábban említettük – kiemelkedő eseménynek számított a nemzetközi médiában. Az évek múlásával pedig mindkét témáról tekintélyes mennyiségű szakirodalom keletkezett. A világpolitikai összefüggések vizsgálatához az 1960–1970-es években még csak másodlagos források álltak rendelkezésre: a sajtó, a hivatalos megnyilatkozások és a visszaemlékezések. Levéltári dokumentumok hiányában az elemzők a legfontosabb kérdésekben csak feltételezéseikre hagyatkozhattak. Az 1980-as évek második felétől az amerikai, az angol, a francia és más nyugati archívumok anyagai is kutathatóvá váltak. A kelet-európai kommunista rendszerek összeomlása 1989–1990-ben pedig lehetővé tette, hogy bepillantást nyerjünk ezeknek az országoknak a magyar forradalommal foglalkozó kormányzati és pártirataiba. 1992–1993-ban az események alakításában kulcsszerepet játszó Szovjetunió dokumentumainak egy részét is megismerhették a kutatók.⁶

A szuezi akcióról készült angol nyelvű munkák a magyar ügyet általában marginális kérdésként kezelik, noha tudunk olyan szerzőkről is, akik a magyarországi és a közel-keleti eseményeket együttesen, az összefüggések feltárására törekedve tárgyalják.⁷ Ami a francia szakirodalmat illeti: a kizárólag a forradalmat témául választó

⁶ BÉKÉS Csaba: *Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában. Tanulmány és válogatott dokumentumok*. Az amerikai, angol és francia dokumentumokat ford. és a szerkesztésben közreműködött SOMLAI Katalin. Budapest, 1956-os Intézet, 1996. (a továbbiakban: BÉKÉS, 2006.) 13.

⁷ CALHOUN, Daniel F.: Szuezi és Magyarország, 1956. Egy MacMillan–Molotov forgatókönyv. In: *Évkönyv V, 1996/1997*. Budapest, 1956-os Intézet, 1997. 241–245. Az eredeti publikáció: *Hungary and Suez, 1956: An Exploration of Who Makes History*. Lanham–New York–London, University Press of America, 1991; CAMPBELL, John C.: Az Egyesült Államok kormánya és a magyar forradalom. Ford. JUHÁSZ Borbála, *Világosság*, 1991, 32, 10. 739–749. Az eredeti publikáció: *The Soviet Union, The United States and the Twin Crisis of Hungary and Suez*. In: *Suez 1956. The Crisis and its Consequences*. Szerk. LOUIS, W.M. Roger–OWEN, Roger. Oxford, Clarendon Press, 1991. A két amerikai történész egymástól élesen eltérő álláspontot képvisel: Calhoun szerint a szuezi ügy és a magyar forradalom sorsa a legszorosabban összefügg egymással, mivel a brit kormány lépése készítette Hruscsovot arra, hogy a korábbi kompromisszumkereső álláspontját felülvizsgálja, és a magyar forradalom leverése mellett döntsön. Ezzel szemben Campbell azon a véleményen van, hogy a két párhuzamos válság egymástól lényegében függetlenül fejlődött. A szuezi ügy történetét levéltári források alapján átfogóan feldolgozó angol nyelvű monográfia: KYLE, Keith: *Suez*. London,

történelmi műveken kívül a IV. Köztársaságot, a második világháború utáni francia külpolitikát, illetve a nemzetközi kapcsolatokat elemző átfogó monográfiák is gyakran szentelnek teret a témának. A legtöbb francia mű említi a magyar forradalom és a szuezi ügy időbeli egybeesését,⁸ bizonyos elemzők rámutatnak, hogy Franciaország és Nagy-Britannia kihasználta a Szovjetunió lekötöttségét a kelet-európai zavarok miatt,⁹ míg más publikációk csak a két eseménysor franciaországi fogadtatásának ellentmondásaira hívták fel a figyelmet.¹⁰

Magyar nyelven is számos olyan írás született, amely foglalkozott a szuezi ügy és a magyarországi események összefüggéseivel. A kádárista történetírás szerint a két válság között szoros összefüggés áll fenn: az Egyiptom ellen készülő angol és francia vezetés a támadás időpontjának meghatározásakor döntő szempontként vette figyelembe a magyarországi fejleményeket, a Szovjetunió feltételezett lekötöttségét. A szuezi ügyről készült legismertebb kádárista szemléletet tükröző mű, Salgó László *A szuezi háromszög 1956* című könyve hangsúlyozza, hogy a francia kormányzat „az intervenció október 31-iki időzítésével garanciát velt kapni arra, hogy a Szovjetunió a jól előkészített [kiemelés tőlem – K. D. G.] magyarországi ellenforradalom miatt képtelen lesz határozott lépést tenni Egyiptom érdekében.”¹¹ A szerző a szuezi és a magyarországi eseménysor filmszerű összejátszásának írói technikájával is azt az álláspontot jeleníti meg, hogy a két válság kezdettől fogva szorosan összetartozik, és

Weidenfeld-Nicolson, 1991. Franciaország szerepéről a szuezi háborúban: *La France et l'opération de Suez de 1956*. Actes du Table Ronde organisée sous la direction de Maurice VAISSE, Ministère de la Défense, Centre d'études d'histoire de la défense. Paris, Addim, 1997.; Az amerikai álláspontról: DAVID, François: *John Foster Dulles. Secrétaire d'État, Cold Warrior et père de l'Europe*. Paris, Presse de l'Université Paris-Sorbonne, 2011. 399–413.

⁸ Például: GIRAULT, René-FRANK, Robert-THOBIE, Jacques: *La loi des géants, 1941–1964*. Paris–Milano–Barcelona–Bonn, Masson, 1993. 257. (Histoire des Relations Internationales Contemporaines, 3.)

⁹ Például: FONTAINE, André: *Histoire de la guerre froide*, 2. kötet, De la guerre de Corée à la crise des alliances, 1950–1963. Paris, Fayard, 1967. 273.; RIOUX, Jean-Pierre: *La France de la Quatrième République*. 2. kötet, *L'expansion et l'impuissance, 1952–1958*. Paris, Seuil, 1983. 114–115. (Nouvelle histoire de la France contemporaine, 16); DUROSELLE, Jean-Baptiste: *Histoire diplomatique de 1919 à nos jours*. Paris, Dalloz (11. kiadás), 1993. 612–613.

¹⁰ GROSSER, 1972. 373–374; GROSSER, Alfred: *Affaires extérieures. La politique de la France, 1944–1989*. Paris, Flammarion, 1989. 137. Denis Lefebvre, aki eredeti dokumentumok alapján részletesen leírta a sèvres-i titkos tárgyalásokat, a magyar ügyet nem kezeli olyan jelentős tényezőként, amely a szuezi beavatkozásról szóló döntést befolyásolta volna. Ld. LEFEBVRE, 1999; LEFEBVRE, Denis: *Les secrets de l'expédition de Suez, 1956*. h. n., Perrin, 2010. Christian Pineau, egykori francia külügyminiszter Szuettel összefüggésben nem is említi a magyar forradalmat: Archives du Ministère des Affaires étrangères (La Courneuve, a továbbiakban: AMAE): AO11 - Entretien N° 2 par Maurice Vaïsse et Cécile Pozzo Di Borgo avec Christian Pineau, ministre des Affaires étrangères (1984. március 15.).

¹¹ SALGÓ László: *A szuezi háromszög 1956. Suez–Algír–Budapest*. Budapest, Kossuth, 1986. 237.

párhuzamosan fejlődik: a francia és a brit döntéshozók „előre megfontolt szándékkal” cselekedtek.

A nyugati magyar emigráció képviselői szintén választ kerestek a világpolitikai jelentőségű események alapvető kérdéseire. Molnár Miklós Svájcban élő magyar származású történész a rendelkezésre álló tényekből egyrészt arra következtetett, hogy a magyarországi forradalom kitörésének híre miatt a szuezi beavatkozásra készülő szövetségesek 1956. október 22–24-én Sèvres-ben tárgyaló képviselői a magyarországi forradalom kitörésének híre miatt előbbre hozták az izraeli támadás időpontját, azért, hogy kihasználják a Szovjetunió váratlanul adódó lekötöttségét. Másrészt úgy vélte, hogy a szuezi ügy is befolyást gyakorolt a magyar forradalomra, mivel hatott – más tényezők mellett – a szovjet vezetés magyarországi politikájára, ennek azonban nem tulajdonított döntő jelentőséget.¹² Csonka Emil Münchenben kiadott könyve szintén valószínűsíti, hogy az angolok és a franciák szuezi akciója hatott a szovjet döntéshozókra Magyarországgal kapcsolatos álláspontjuk kialakításánál: „Abban a pillanatban, amikor a Kreml látta, hogy a Nyugat figyelme nem összpontosulhat kizárólag a magyar kérdésre, továbbá hogy a Nyugat vezető hatalmai a szuezi kérdés miatt élesen szembekerültek egymással, s Washington fő gondja már nem Közép-Kelet-Európa, hanem Anglia és Franciaország megrendszabályozása – világosan látta és halálos biztonsággal tudta, hogy Magyarországgal immár azt tehet, amit akar.” A szuezi akció szovjetekre gyakorolt hatását azonban ő sem tekintette döntő tényezőnek.¹³ Király Béla, a Nemzetőrség egykori parancsnoka pedig egy interjú során azt hangsúlyozta, hogy „– legalábbis közvetetten – Suez ártott nekünk”, mivel az ENSZ figyelmének középpontjába Budapest helyett Suez került, így „a szovjet vezetés arra gondolhatott, hogy a magyarországi agresszió [...] kisebb nemzetközi presztízsveszteséggel hajtható végre [...]”.¹⁴

Az 1989–1990-es rendszerváltást követően Magyarországon is lehetővé vált, hogy a Kádár-rendszer ideológiai torzításaitól mentes szemlélettel megírt művek jelenjenek meg az 1956-os eseményekről. *Az 1956-os magyar forradalom* című középszerű iskolásoknak szánt történelmi olvasókönyv, ami a kommunista rendszer bukása után először foglalta össze a forradalom egész kérdéskörét, szintén kitér a Szuezzel kapcsolatos összefüggésre. A szerzők szerint is a közel-keleti konfliktus elterelte a világ

¹² MOLNÁR Miklós: *Egy vereség diadala. A forradalom története*. Budapest, Socio-typo–1956-os Intézet, 1998. 218–224. Francia nyelvű kiadás: *Victoire d'une défaite. Budapest 1956*. Paris, Fayard, 1968.

¹³ CSONKA Emil: *A forradalom oknyomozó története, 1945–1956*. München, Veritas, 1981. 499.

¹⁴ KIRÁLY Béla: *Forradalomtól forradalomig. Válogatott tanulmányok, beszédek és interjúk, 1982–1990*. Budapest, Századvég–Atlanti Kutató és Kiadó Társulat, 1990.

figyelmét Magyarországról, a magyar forradalmat vérbe fojtó november 4-iki második szovjet beavatkozás okai között azonban nem említik a szuezi akciót.¹⁵

Most, miután áttekintettük a szuezi és a magyar válság kölcsönhatásáról a korabeli közvéleményben és a későbbi szakirodalomban keletkezett fontosabb nézeteket, vizsgáljuk meg, hogy a jelenleg nyugaton és keleten egyaránt kutathatóvá vált jelentős mennyiségű kormányzati dokumentum, illetve az ezek feldolgozásával készített publikációk mennyiben árnyalják vagy változtatják meg a témáról eddig kialakított képünket, milyen válaszokat adnak a tanulmány elején feltett alapkérdésekre.

A szuezi akció egyik főszereplőjének, a brit kormánynak a magyar forradalommal kapcsolatos álláspontját és lépéseit Békés Csaba tanulmányozta levéltári források alapján. Megállapításai szerint: „[...] a magyarországi felkelés sem a szuezi hadjárat időzítésekor, sem pedig az Egyiptom elleni támadás megindításáig eltelt időszakban nem volt különösebb hatással a brit politika alakulására.”¹⁶ Bár Leslie Fry budapesti angol követ teljesen azonosult a magyarországi forradalom célkitűzéseivel, és nagyszámú táviratot küldött Londonba, ezek a tudósítások nem váltottak ki különösebb visszhangot a brit külügyminisztériumban. Távirataira alig kapott választ. A francia külügyminisztérium levéltárában végzett kutatásaim¹⁷ azt mutatták, hogy a francia diplomácia inkább szemlélője, mint cselekvő részese kívánt lenni a magyarországi válság eseményeinek. A francia vezetést rövid távon az algériai háború és a szuezi ügy, stratégiai távlatban pedig a bipoláris világrendszer és az európai status quo érdekszféra-rendszere eleve passzivitásra kárhóztatta.¹⁸ Bonyolítja a kettős válság hatásának megértését az a tény, hogy a szuezi háború kitöréséig sem a brit, sem a francia külügyminisztérium nem volt beavatva a készülő katonai vállalkozás titkába. A szuezi beavatkozás előkészítésében valóban csak a kormányzat legfelső irányítói vettek részt.

Noha a diplomáciai és katonai előkészületek már három hónapja folytak, az Egyiptom ellen indítandó katonai hadműveletnek még sok részletét kellett tisztázni. E célból szupertitkos találkozót szerveztek október 22–24-én Sèvres-ben, amelyen

¹⁵ BAK M. János–KOZÁK Gyula–LITVÁN György–RAINER M. János: *Az 1956-os magyar forradalom. Reform – Felkelés – Szabadságharc – Megtorlás. Történelmi olvasókönyv középiskolásoknak*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1991.

¹⁶ BÉKÉS Csaba: A brit kormány és az 1956-os magyar forradalom. In: *Évkönyv I, 1992*. Budapest, 1956-os Intézet, 1992. 19–38. (A továbbiakban: BÉKÉS, 1992.)

¹⁷ 1996–1998-ban Párizsban végzett kutatásaimat a francia kormány és a Soros Alapítvány ösztöndíjjal támogatta.

¹⁸ A kutatások eredményeinek összefoglalása magyarul: KECSKÉS D. Gusztáv: *Franciaország és a magyar forradalom, 1956*. Budapest, História-MTA Történettudományi Intézete, 2007. (História Könyvtár, Monográfiák, 22); KECSKÉS D. Gusztáv: A francia diplomácia és az 1956-os magyar forradalom, *Történelmi Szemle* 44, 2002/1-2. 99–114.

többek közt részt vett David Ben-Gurion izraeli miniszterelnök és védelmi miniszter, Guy Mollet francia miniszterelnök külügyminiszterével, Christian Pineau-val és – kezdetben – Selwyn Lloyd brit külügyminiszter. Az izraeliek azt akarták elérni, hogy országuk már a konfliktus első napjától kezdve tengerészeti és légvédelmet kapjon. A britek és a franciák szándéka az volt, hogy Ben-Guriont megnyerik saját kitervelt „ürügyüknek”: Izraelnek egyedül kell elindítania az ellenségeskedést, és *a posteriori* igazolni London és Párizs beavatkozását, akik majd szétválasztják a harcoló feleket, és békét teremtenek a Csatorna két partján. A tanácskozás első napján, október 22-én – a magyar forradalom előestéjén – a majdani szövetségesek még semmiféle kompromisszumra nem jutottak. Ben-Gurion közölte, hogy küldöttsége már másnap reggel elhagyja Franciaországot. Aznap este a franciák meg voltak győződve arról, hogy a konferencia kudarcot vallott...

Néhány órával később megtudták, hogy a francia hadsereg elfogta az algériai felkelés vezetőit, anélkül hogy előzőleg konzultált volna a miniszterelnökkel. Az ügy rendkívül kényesnek tűnt, minthogy Guy Mollet a szocialista párt titkos küldöttei útján már hónapokkal korábban titkos tárgyalásokat kezdett az FLN-nel. Érződött, hogy egy ilyen harci cselekmény azonnal leállítaná a tárgyalásokat és radikalizálná az algériai harcokat. A tett formális elítélése viszont a hadseregben ébresztene keserűséget, amelynek bizonyos egységei már több hete harci készségben várták, hogy elindulhassanak Egyiptomba.¹⁹ A Mollet-kormány veszélyes helyzetbe került. A kormányfő még lemondását is fontolóra vette. Végül azonban úgy döntött, hivatalában marad, mint mondta, azért, hogy Nasszerrel szemben megvédhesse a demokráciát. Ebben a drámai helyzetben robbant be Párizsba a magyar felkelés híre.

A történetírás már régóta felveti a szuezi válság és a magyar felkelés kölcsönhatásának problémáját.²⁰ Beszéltek-e Budapestről Sèvres-ben? Ismereteim szerint az utolsó állásfoglalás ez ügyben Georgette Elgey 1997-es könyvében található. A különlegesen jól informált, kiváló összeköttetésekkel rendelkező francia történész

¹⁹ LEFEBVRE, 1999. 84–85, 87.

²⁰ A szuezi válság és az 1956-os magyar forradalom összefüggéseiről lásd: KECSKÉS D., 1999. Angolul: KECSKÉS D., 2001; LITVÁN György: 1956: crise de Hongrie, crise de Suez. *Guerres mondiales et conflits contemporains*, septembre 2001, 200, 99–114.; valamint *La crise des empires. Suez–Budapest 1956. Actes du colloque international*. Szeged, les 29-30 septembre 2006, Université de Szeged, sous la direction de László J. NAGY, Péter Ákos FERWAGNER. Département d'histoire moderne et d'études méditerranéennes. Szeged, 2007. E kötetben Sipos József felidézi Nagy Imre miniszterelnöknek a snagovi fogsága idején leírt gondolatait a szuezi válság és a második szovjet beavatkozás összefüggéseiről. Id.: Sipos József: Les pensées d'Imre Nagy concernant la deuxième intervention soviétique et la crise de Suez. In: J. Nagy–Ferwagner, 2007. 93–95. Vö. NAGY Imre: *Snagovi jegyzetek. Gondolatok, emlékezések 1956–1957*. Budapest, Gondolat–Nagy Imre Alapítvány, 2006. 59–61.

könyve megírásakor a hozzáférhető dokumentumok felhasználásán túl merített az események francia résztvevőinek tanúságtételeiből is, amelyeket már majdnem huszonöt éve őrzött. Elgey válasza a következő: „Sèvres-ben [október 23-án] egész nap végeérhetetlen tanácskozás folyt az izraeliek és a franciák közt. Az éjszaka Budapesten bekövetkezett drámai események érvként szolgáltak ahhoz, hogy meggyőzzék Ben-Guriont, terveivel ellentétben ne hagyja el nyomban Franciaországot.

A franciák minden eszközzel azt bizonygatták, hogy eljött a Nasszer elleni fellépés pillanata. Álmodni se lehetne megfelelőbb körülményekről: sem az elnökválasztással elfoglalt amerikaiak, sem a magyar forradalom által lekötött oroszok nem tudnak majd segítséget nyújtani Nasszernek.”²¹ A francia vezetők tehát állítólag arról beszéltek, hogy a Szovjetuniót lefoglalja majd Kelet-Európa. De miért kellett a magyar felkelést érvként felhasználni? A szuezi beavatkozás időzítése miatt?

Békés Csaba levéltári források felhasználásával az elsők között vizsgálta a két esemény kapcsolatát. Brit és izraeli dokumentumok alapján arra a megállapításra jutott, hogy a budapesti felkelés híre nem befolyásolta az Egyiptom elleni támadás időzítését, mert a forгатókönyv legfontosabb mozzanatait – Ben-Gurion korabeli naplója szerint²² – már október 22-én meghatározták. A francia és az angol tárgyalók sürgetőleg léptek fel: azt akarták, hogy az izraeli támadás a lehető legkorábban bekövetkezzék. Csapataik már több heteriadókészültségben voltak, amit nem lehetett a végtelenségig fenntartani.²³ Guy Mollet úgy vélte, hogy az egyesült államokbeli elnökválasztás, azaz november 5-e előtt, tekintettel a zsidó szavazótáborra, Washington nem meri majd elítélni Izraelt, és két nagy európai szövetségesével sem mer szakítani. Maurice Bourgès-Maunoury francia védelmi miniszter megjegyezte, hogy a vezérkar szerint október az utolsó hónap, amikor még lehetőség van tengeri hadjáratra, ráadásul úgy gondolta, Franciaországnak a háború miatt Algériában van szüksége a szuezi támadásra készülő, Ciprus szigetén állomásozó egységeire.²⁴

Yaacov Bar-Siman-Tov izraeli történész, aki izraeli forrásokra alapozva foglalkozott a magyarországi és a szuezi események összefüggéseivel, rámutatott, hogy David Ben-Gurion komolyan tartott a Szovjetunió esetleges katonai fellépésétől egy francia–izraeli–egyiptomi háború esetén. Sőt attól félt, hogy „Izrael lesz a szovjet

²¹ ELGEY, Georgette (avec la collaboration de Marie-Caroline BOUSSARD): *Histoire de la IVe République*. 2. kötet: *La République des Tourmentes (1954–1959). Malentendu et passion*. Vol. II. Paris, Fayard, 1997. 170. (A továbbiakban: ELGEY, 1997)

²² Ben Gurion's Diary. The Suez-Sinai Campaign. Edited and introduced by Selwyn Ilan TROEN. In: *The Suez-Sinai Crisis 1956. Retrospective and Reappraisal*. Edited by Selwyn Ilan TROEN–Moshe SHEMESH. London, Frank Cass, 1990.

²³ BÉKÉS, 2006. 109.

²⁴ ELGEY, 1997. 163.

megtorlás egyetlen céltáblája, különösen abban az esetben, ha Izrael egymaga kezdeményezi a háborút”. A sèvres-i tárgyalásokon az izraeli miniszterelnök a franciákkal is tudatta ezeket az aggodalmait. Valószínűleg erre válaszul kerülhetett szóba a magyar felkelés ügye: „A lengyel- és magyarországi események ekkor már fontos szerepet játszottak a megbeszéléseken. A francia külügyminiszter, Christian Pineau az azonnali cselekvés előnyeit ecsetelte. Szerinte a Szovjetunió lengyelországi és magyarországi gondjai csökkentik az egyiptomi szovjet beavatkozás valószínűségét.”²⁵

A jelenleg hozzáférhető források alapján tehát kijelenthetjük, hogy a magyar felkelés problémáját érintették ugyan a sèvres-i konferencia vitáiban, de nem volt döntő hatása a hadműveletek kezdetének meghatározásában. Ben-Gurion már idézett naplójában meg sem említi a magyar eseményeket a francia–angol–izraeli tárgyalások kapcsán.²⁶ Ettől persze még hitelt adhatunk annak az állításnak, hogy a francia diplomácia eredményesen hivatkozhatott a magyarországi eseményekre, amikor nyomást gyakorolt az izraeli vezetőre.

Október 29-én, a sèvres-i megállapodásnak megfelelően az izraeli csapatok Egyiptom elleni támadásával megindult a szuezi akció. A magyarországi felkelésnek ettől kezdve lett jelentősége a brit kormányzat számára, mivel tapasztalták az Egyesült Államok kemény fellépését az ENSZ-ben az akció miatt. A magyar kérdést október 28-án tűzte napirendjére a Biztonsági Tanács, a britek azonban igyekeztek az ügyet az ENSZ közgyűlésének a szuezi események tárgyalására összehívott rendkívüli sürgősségi ülészaka elé utalni, annak érdekében, hogy eltereljék, illetve megosszák a figyelmet.²⁷ A magyar ügghöz való viszonyulásuk tehát alá volt rendelve a szuezi kérdésnek.

Hasonló megközelítésnek lehetünk tanúi a francia külpolitika esetében is.²⁸ A francia ENSZ-képviselő Párizsból jövő október 27-i utasításában például szerepelt, hogy határozottan ellenzik vizsgálóbizottság felállítását a magyar kérdésben, ez ugyanis

²⁵ BAR-SIMAN-TOV, Yaacov: A magyar forradalom és az izraeli külpolitika. In: *Évkönyv V. 1996/1997*. Budapest, 1956-os Intézet, 1997. 246–247.; Mordechai Bar-On, Moshe Dajan egykori izraeli vezérkari főnök szárnysegédje könyvében szintén szól arról, hogy Christian Pineau francia külügyminiszter megpróbálta meggyőzni Ben-Guriont, hogy kevés az idő. Egyéb érvek mellett azt is mondta, hogy a szovjetek jelenleg teljesen el vannak foglalva a lengyel és a magyar felkeléssel. Ld.: BAR-ON, Mordechai: *Challenge and Quarrel. The Road to Sinai – 1956*. Beersheba, Ben-Gurion University Press, 1991. 254. (héber nyelvű).

²⁶ BÉKÉS, 2006. 109.

²⁷ BÉKÉS, 1992. 36.

²⁸ Ezért reagált a brit és a francia kormány annyira tartózkodóan az amerikaiaknak arra az október 26-i kezdeményezésére, hogy a magyarországi szovjet beavatkozás ügyében forduljanak az ENSZ-hez. Ld.: BÉKÉS, 1992. 31.

később, a szuezi ügy kipattanásakor kellemetlen precedenst teremthetett volna.²⁹ A közel-keleti támadás megindulása nyomán az ENSZ-ben kirobbanó tiltakozás leszerelésére pedig, Nagy-Britanniához hasonlóan, szintén a magyar kérdést igyekeztek felhasználni: „ne hagyja a kérdést háttérbe szorítani, amikor az ENSZ érdeklődése teljes mértékben az izraeli-egyiptomi kérdés felé irányul” – írta a külügyminisztérium a francia ENSZ-misszió vezetőjének.³⁰ Az amerikaiak ellenállása miatt – a brit és a francia terv ellenére – a magyar ügy csak november 4-én került át az ENSZ Közgyűlés második rendkívüli sürgősségi ülészakára.

Mivel magyarázható, hogy az Egyesült Államok ilyen határozottan szembe helyezkedett legfontosabb szövetségeseinek szándékaival? Az „[...]” amerikaiak a szuezi hadjárat megkezdésének pillanatától kezdve tisztában voltak a fent vázolt angol (–francia) törekvések mögött meghúzódó valódi indítékokkal. [...] Az amerikai vezetés ugyanis úgy ítélte meg, hogy mivel a szovjet érdekszférába tartozó Magyarország esetében nincsenek hatékony eszközei az események befolyásolására, minden erejét a szuezi válság megoldására koncentrálhatja, ahol nem egy vele szemben álló szuperhatalomra, hanem saját politikai-katonai szövetségeseire kell nyomást gyakorolnia” – írta Békés Csaba.³¹ Washington számára a kelet-európai térségnél összehasonlíthatatlanul fontosabb volt a Közel-Kelet, és tágabb értelemben az ekkor formálódó harmadik világ, amelyet szeretett volna saját gazdasági és politikai érdekszférájába vonni, hogy megakadályozza ezeken a területeken a szovjet térhódítást.

Miután számba vettük, hogy a vezető nyugati hatalmak milyen politikát folytattak 1956 őszének egyidejűleg lezajló két válságával kapcsolatban, vizsgáljuk meg a magyar felkelés kimenetelében döntő szerepet játszó Szovjetunió álláspontját és lépéseit. Ez lehetővé teszi majd számunkra, hogy megkíséreljünk válaszolni a tanulmány elején feltett második alapkérdésre: vagyis hogy a szuezi ügy befolyásolta-e a magyar forradalom tragikus sorsát, hozzájárult-e a szovjet intervencióhoz?

A magyarországi válság idején szinte folyamatosan ülésezett a Szovjetunió Kommunista Pártjának Elnöksége, a birodalom legfőbb politikai fóruma. A testületben lezajlott vitákról, azok fordulatairól és a meghozott döntésekről áttekintő képet nyerhetünk Vlagyimir Nyikiforovics Malin feljegyzései alapján, aki ebben az időben az SZKP KB Általános Osztályát irányította, és részt vett a vezetőség ülés-

²⁹ AMAE: A külügyminisztérium instrukciói a francia ENSZ-misszió vezetőjének, távirat (1956. október 27.). NUOI, carton 242, n° 3282.

³⁰ *Documents diplomatiques français, 1956. Tome III (24 octobre–31 décembre)*. Paris, Ministère des Affaires Étrangères, 1990.

³¹ BÉKÉS, 1992. 36.

sein.³² Ezekben az iratokban kétszer fordul elő utalás a szuezi ügyre. Elsőként október 28-án, vagyis még az október 29-i Egyiptom elleni izraeli hadjárat megindulása és az angolok és a franciák október 31-i bekapcsolódása előtt: „Az angolok és a franciák most kezdenek bajt keverni Egyiptomban. Ne kerüljünk velük egy társaságba” – mondta Hruscsov.³³ A pártfőtitkár, aki bizonyára hírszerzési forrásokból értesült az angol–francia előkészületekről,³⁴ azokra a súlyos nehézségekre utalhatott, amivel egy katonai akció nyomán az angolok és a franciák szembekerülnek majd.³⁵

Az SZKP Elnöksége napokig tartó habozás után október 31-én döntött a magyarországi felkelés fegyveres leveréséről. Erről a forradalom sorsát oly döntően meghatározó ülésről készült feljegyzésben a következő, szintén Hruscsovnak tulajdonított mondatokat olvashatjuk: „Ha kivonulnánk Magyarországról, ez felbátorítaná az amerikai, angol és francia imperialistákat. Ezt gyengeségünknek fognák fel és támadásba lendülnének. [A kivonulással] pozícióink gyengeségét demonstrálnánk. Pártunk ez esetben nem értene meg bennünket. Egyiptomon felül odaadnánk nekik Magyarországot is.”³⁶ Eszerint tehát a szovjet vezető az új állásponttal kapcsolatos fejtegetésében Magyarországot „[...] a szuezi helyzettel állította összefüggésbe, amelyet ezen a napon eldöntöttek tekintett – a következő napokban ki is vonták a szovjet katonai tanácsadókat a térségből.”³⁷ Döntésének indoklása során a pártfőtitkár hosszan, többször ismételve egyetlen tényezőről beszél: a birodalmi presztízs védelméről.³⁸ Hruscsov eszerint nem akart gyengének látszani. Ebből arra következtethetünk, hogy az angol–francia–izraeli vállalkozás belejátszott a magyar forradalom leverését elrendelő moszkvai döntésbe. Az a kérdés, hogy milyen mértékben és hogyan.

Az előző napon, október 30-án az SZKP Elnöksége jóváhagyta a szovjet kormánynyilatkozatot, amely leszögezte, hogy a szovjet alakulatokat, amikor a magyar kormány kéri, kivonják Budapestről, és készek tárgyalni a csapatok magyarországi teljes kivonásáról is. Mi magyarázza Hruscsov és az Elnökség véleményének ilyen gyökeres megváltozását 31-ére? A rendelkezésünkre álló – a felfedezések ellenére még mindig csekély mennyiségű – szovjet forrásanyag nem teszi lehetővé az egyértelmű választ. A szuezi ügy? Erre nincs egyértelmű bizonyíték, ugyanis az ülésen nem kerültek szóba a szuezi válság legújabb fejleményei, az angol–francia csapatok

³² *Döntés a Kremlben, 1956. A szovjet pártelnökség vitái Magyarországról.* Szerk. SZEREDA, Vjacseszlav–RAINER M. János, bevezetés: SZEREDA, Vjacseszlav, kísérő tanulmány: RAINER M. János. Budapest, 1956-os Intézet, 1996. (A továbbiakban: SZEREDA–RAINER M., 1996.)

³³ SZEREDA–RAINER M., 1996. 42.

³⁴ Uo. 48.

³⁵ Uo. 130.

³⁶ Uo. 62.

³⁷ Uo. 141.

³⁸ Uo. 140.

harcba szállása,³⁹ másrészt ilyen döntés meghozatalához a szovjet vezetésnek más hasonló helyzetben sem volt szüksége Szezez-típusú ösztönzőkre: így például 1953-ban Berlinben vagy 1968-ban Csehszlovákiában. De említhetjük példaként az 1956. október 23-i első magyarországi szovjet fegyveres beavatkozást is. Vagyis minden valószínűség szerint a szovjet csapatokat bevetették volna a magyar felkelés elfojtására a szezezi események nélkül is, mivel a magyarországi változások mértéke október végére már túlhaladta azt a küszöböt, amelyet a szovjet vezetők még elfogadhatónak tartottak, és körvonalazódott a kommunista diktatúra teljes bukása, valamint egy valóban demokratikus rendszer kialakulása. Mindez automatikusan a szovjet blokk egységét is fenyegette.⁴⁰

A szezezi akció ugyanakkor *megkönnyíthette* a fegyveres beavatkozást elrendelő szovjet döntést azáltal, hogy kitűnő figyelemelterelő eszközt adott a magyarországi felkelés véres leverése nyomán várható nemzetközi felháborodás leszerelésére: „Anglia és Franciaország Egyiptomra gyakorolt agresszív nyomása kedvező körülmény a szovjet csapatok beavatkozására. Ez előnyös helyzetet biztosít az oroszoknak” – magyarázta Hruscsov a jugoszláv vezetőknek két nappal a fegyveres beavatkozás elhatározása után, Veljko Mićunović naplója szerint.⁴¹

A rendelkezésünkre álló levéltári anyagok és az ezek feldolgozásával készült publikációk alapján tehát úgy tűnik, hogy az 1956 őszen párhuzamosan lezajló szezezi és magyarországi válság között nem csak időbeli egybeesés van, a két ügy nem csak a világsajtó hasábjain, illetve az ekkor főleg propagandaeszközként funkcionáló ENSZ fórumain találkozott. Noha a két eseménysor egészen más okokra vezethető vissza – az Egyiptom elleni fellépés hátterében a Szezezi-csatorna államosítása és az Izraelt ért fenyegetés állt, míg Magyarországon a sztálini típusú rendszer válságáról volt szó –, a két krízis mégis több ízben hatott, sőt visszahatott egymásra. Az újabb kutatások eredményei – amint fentebb kifejtettük – a két eseménysor között megfigyelhető összefüggéseket jelentős mértékben árnyalják. Az alapkérdéseinkre tehát a következőket válaszolhatjuk: noha a szezezi akcióra készülő angol–francia–izraeli szövetségesek október 22–24-én lezajlott sèvres-i tárgyalásain a Kelet-Európában kialakult zavaros helyzet, és a Szovjetunió ezzel összefüggő lekötöttsége minden valószínűség szerint szóba került, ez a kérdés nem befolyásolta a támadás időpontjának megválasztását: a téma előhozása inkább a szovjet katonai ellencsapástól tartó izraeliek megnyugtatótatását célozhatta. Másrészt a Kremlben Magyarország sorsáról

³⁹ Uo.

⁴⁰ BÉKÉS Csaba: Hidegháború, enyhülés és az 1956-os magyar forradalom. In: *Évkönyv V. 1996/1997*. Budapest, 1956-os Intézet, 1997. 208–210.

⁴¹ MICUNOVIC, Veljko: *Tito követek voltam, Moszkva, 1956–1958*. Budapest, Interart, 1990. 130. Francia kiadás: *Journées de Moscou, 1956–1958*. Paris, Robert Laffont, 1979. 133.

napokon keresztül folyó vita végkimenetelére döntő mértékben nem hathatott a szuezi ügy. Járulékos hatása azonban feltételezhető.

Igyekeztük tehát „megvizsgálni – Arisztotelész szavaival élve –, hogy mik vonatkoznak a két szóban forgó dologra, illetve mikre vonatkozik a két dolog”. S bár „minél több ilyen” elemet próbáltunk összegezni, végleges válaszokat még nem adhattunk.

BIRODALMAK VÁLSÁGA: SZUEZ – BUDAPEST 1956

1956 őszen a nemzetközi diplomáciában, a politikai-gazdasági életben, de a mindennapi beszélgetésekben is két város – Szuezi és Budapest – neve állandóan jelen volt. A perifériákon – Közép-Európában és a Közel-Keleten – kirobbant lázadás jelezte a birodalmak válságát, Budapest a szovjet birodalomét, Szuezi pedig a klasszikusnak mondott (angol–francia) gyarmatbirodalomét.

Kelet-Európában a válság elmélyülése a Szovjetunió Kommunista Pártjának 20. kongresszusa (1956. február) után gyorsult fel. A tanácskozás azzal, hogy törvényszerűnek ítélte a szocializmusba való átmenet egyre változatosabb formáit, bátorította a szocialista politikai rendszerek megreformálását célul kitűző reformmerekét. A megújításért folyó küzdelem különösen éles formát öltött Lengyelországban és Magyarországon. Amíg Lengyelországban békés kimenete lett a küzdelemnek, addig Magyarországon fegyveres felkelésbe torkollott.

Az egyiptomi sajtó, a világ nagy hírügynökségeinek anyagára támaszkodva, követte a kommunista világ eseményeit, és azokról rendszeresen – bár többnyire kommentár nélkül – hírt adott. A tekintélyes *Journal d’Egypte* 1956. július 11-i számában terjedelmes cikket közölt *Kezdődik a vita* címmel. Ebben a személyi kultusz bírálata nyomán a kommunista világmozgalomban kibontakozó vitáról tudósított. Az anonim szerző megállapította, hogy a vitázók ugyan nem térnek el a leninista vonaltól, de Moszkva mellett legalább már Peking és Belgrád felé is tekinthetnek. Ugyanez a lap október 23-i számában már azt írta, hogy „a titóizmus magával ragadta egész Kelet-Európát”.

Nasszer 1956. július 26-án Alexandriában bejelentette a Csatorna egyiptomi kézbe vételét. Az így befolyt jövedelmet – 100 millió dollárt – az Asszuáni-gát finanszírozására kívánta fordítani. A Csatorna Társaság fő részvényesei, Nagy-Britannia és Franciaország számára azonban az igazi veszteség nem anyagi, hanem politikai volt: látványosan bizonyosodott be, hogy a Közel-Keleten már nem ők irányítják az eseményeket. Az államosítás óriási presztízsveszteség volt számukra. A britek ezután már csak a Bagdadi Paktum alapító államára, Irakra számíthattak a térségben. Jordániában és Cipruson igen nehéz helyzetbe kerültek. A Churchill ötletéből született Hasemita Királyságban az uralkodó a nacionalista erők nyomására 1956 februárjában menesztett hadserege, az Arab Légiónak angol parancsnokát, Glubb pasát. Az októberben tartott választásokat pedig ugyancsak a nacionalisták nyerték meg,

s a kormányalakításkor koalícióra léptek a második helyen végzett kommunista vezetésű Nemzeti Fronttal. A kabinet tagja lett – elsőként az arab világban – mezőgazdasági miniszterként a kommunista Abdel Kader Saleh is. Az új kormány az angol támaszpontok felszámolását, a brit pénzügyi segítyről való lemondást és a diplomáciai kapcsolatok felvételét tervezte a Szovjetunióval és a Kínai Népköztársasággal.

Cipruson az EOKA nevű gerillaszervezet fegyveres harcot indított a szigetország függetlenségéért és a Görögországhoz való csatlakozásért. London úgy próbálta le-törni a felkelést, hogy a függetlenségi mozgalom vezetőjét, Makariosz érseket 1956 februárjában száműzte a Seychelle-szigetekre, és a görög patrióták nyilvános kivégzését rendelte el. Mindez csak olaj volt a tűzre, a britek helyzete mind tarthatatlannabbá vált a koronagyarmaton.

Nasszer alexandriai beszédében nyíltan vállalta az arab nacionalizmust a francia gyarmati hatalom ellen és az 1954. november 1. óta harcoló algériai felkelők támogatását. Kijelentette: „[...] az arab nacionalizmus lángra lobbant az Atlanti-óceántól a Perzsa-öbölíg. [...] Sohasem mondhatjuk, hogy Algéria harca nem a mi harcunk.” Ez különösen felbőszítette Párizst, amelynek 1956 nyarán már 400 000 katonája folytatta a még mindig „rendfenntartásnak” nevezett háborút az észak-afrikai országban. (Párizs hivatalosan csak 1999-ben ismerte el, hogy Algériában háború folyt és nem „rendfenntartás”.) Úgy vélte, hogy Nasszer megbuktatásával könnyen megoldhatja az algériai problémát, gyors katonai győzelmet arathat a felkelőkön. Franciaország magatartását a krízis folyamán végig az algériai probléma motiválta.

A két gyarmati hatalom első reakciója az alexandriai beszédre a katonai lépés, a háború kilátásba helyezése volt. A sajtó és a politikusok harcias nyilatkozatai megnyerték a közvélemény többségét egy azonnali katonai akcióhoz. Ebben azonban nem számíthattak az Egyesült Államokra.

Washington nehéz helyzetben volt. Azon törekvését, hogy Egyiptomot megtartsa a nyugati érdekszférában, egyrészt a két európai gyarmati hatalom politikája keresztelte, másrészt az, hogy rosszul mérte fel az arab nacionalizmus erejét. Úgy gondolta, hogy Egyiptom befolyásolására még mindig elégséges lesz a gazdasági nyomás, az Asszuáni-gát finanszírozásához való hozzájárulás megtagadása. Ezt tette meg július 18-án. Ez a lépés azonban éppen ellenkező hatást váltott ki. Az egyiptomi vezető az amerikai lépést úgy fogta fel, hogy nem kezelik egyenlő félként, kétségbe vonják az önállóságát, megalázzák. Beszédében többször kitért a méltóság, a tiszteltet, az egyenlő bánásmód jelentőségére: „egy jó szó számunkra többet ér, mint ötmillió dollár, amelyet úgy adnak, hogy közben megsértenek”.¹

¹ FERRO, Marc: *Suez. Naissance d'un tiers monde*. Paris, Editions Complexe 1982. 118.; *Journal d'Egypte*, 1956. július 27.

A Szovjetunió és a szocialista országok tekintélye eközben viszont gyorsan és látványosan növekedett. Moszkva kairói nagykövete állandó kontaktusban volt Nasszerrel, szinte naponként tárgyaltak, amiről a napilapok is hírt adtak. Sepilov szovjet külügyminiszter még az amerikai elutasítás előtt kijelentette, hogy a Szovjetunió kész segíteni az Asszuáni-gát felépítését, ha az egyiptomi vezetés kéri.² Július 22-én Nasszer látványos külsőségek közepette fogadta a Kínai Népköztársaság első egyiptomi nagykövetét. Ugyanakkor tartózkodott az egyiptomi fővárosban Drezda polgármestere, aki Kairó kormányzójának látogatását viszonzotta. Augusztus elején a Német Demokratikus Köztársaságban tartózkodó oktatási és tudományos delegáció vezetője egyik beszédében kijelentette, hogy nincs messze az idő, amikor Egyiptom elismeri az NDK-t.³

A lapok fényképes hírt adtak arról is, hogy augusztus elején a magyar követségre megérkezett az új kultúrattasé. Még július elején azt is bejelentették az egyiptomi fővárosban, hogy Nasszer Moszkvába és a kelet-európai országokba látogat. Az elnök azt nyilatkozta a *Szabad Nép*nek, hogy a politikai, gazdasági és kulturális együttműködés erősödését várja a látogatástól.⁴ Augusztus elején azonban az egyre feszültebbé váló nemzetközi helyzetre való tekintettel Nasszer lemondta a kelet-európai körutát.⁵

A szocialista országok és Egyiptom közötti kapcsolatok, illetve együttműködés erősödéséről szóló hírek mellett – azokkal együtt – egyre több információ jelent meg az arab országokban is a kelet-európai desztalinizációról, elsősorban és kiemelten a lengyel és magyar eseményekről. Ezekről az eseményekről a nagy nemzetközi hírügynökségektől átvett anyagok alapján időben és pontosan értesülhetett az arab országok közvéleménye. A tájékoztatás sajátossága, hogy a lapok csak bemutatják a történeteket, „követik” őket, de nem kommentálnak. Október 23-ig a cikkeket, híradásokat a belső oldalon, illusztráció nélkül helyezték el.

Október 23-án, amikor Budapesten a tömegtüntetés felkelésbe torkollott, az arab világot, különösen pedig a Maghreb térséget és Franciaországot „bravúrosnak” mondott, de súlyos politikai következményekkel járó esemény rázta meg és tartotta lázban. Előző este a francia légierő gépei – Guy Mollet miniszterelnök tudta nélkül – Algír légterében leszállásra kényszerítették az Air Atlas marokkói légitársaság Rabatból Tuniszba tartó járatát. Az algériai nemzeti felszabadító háborút kirobantó

² *Journal d’Egypte*, 1956. július 22.

³ *Journal d’Egypte*, 1956. július 23., augusztus 3., *Bourse égyptienne*, 1956. július 23.

⁴ *Szabad Nép*, 1956. július 13.

⁵ Meghívása érvényben maradt, de sohasem látogatott el Magyarországra. 1958. április végén, Moszkvába menet, néhány órára megszakította útját és Ferihegyen tárgyalt a magyar vezetőkkel. *Népszabadság*, 1958. április 30.

és irányító Nemzeti Felszabadítási Frontnak, az FLN-nek a fedélzeten tartózkodó öt vezetőjét (Ben Bella, Rabat Bitat, Mohamed Budiaf, Ait Ahmed, Mustafa Lacheraf) letartóztatták. Az FLN vezetői azért indultak Tuniszba, hogy ott az V. Mohamed marokkói uralkodó és Burgiba tunéziai miniszterelnök részvételével tartandó tanácskozáson az algériai fegyveres konfliktus békés, kompromisszumos lezárásának a lehetőségéről folytassanak megbeszéléseket. A francia politikai vezetés nagyobb része azonban úgy gondolta – s ehhez az akció után a miniszterelnök is csatlakozott –, hogy a vezetéstől megfosztott algériai felkelőkön gyors katonai győzelmet arathat, főként, ha az egyiptomi pánarab nacionalista rendszert és vezetőjét is megbuktatja. A repülőgép-eltérítés otthon megerősítette a szocialista többségű kormány helyzetét, támogatottsága látványosan megugrott. Külpolitikai támogatottságát viszont komolyan meggyengítette. Washington is mind rosszabb szemmel nézte az algériai háborút és az Egyiptommal szembeni brit–francia politikát, egyre kényszeredettebben támogatta Franciaországot az ENSZ-ben.⁶

A magyarországi történések október 24–25-én kerültek az európai nyelven megjelenő arab újságok címlapjára, és néhány napon keresztül ott is maradtak. Október 27-én az *Al Chaab* című egyiptomi lap meg is jegyezte, hogy most a magyar és a lengyel események vannak előtérben, „a Csatorna ügye árnyékba került”.⁷ A kairói magyar követség 1956. október 25-i keltezésű távirata részletesebben is utal erre: „Az egyiptomi arab nyelvű sajtó a magyar eseményekkel nem fő helyen foglalkozik. Ezeket az eseményeket elnyomják az észak-afrikai események, valamint az egyiptomi–szír–jordániai katonai együttműködési megállapodással kapcsolatos hírek. Ezzel szemben az angol és francia nyelvű sajtó fő helyen foglalkozik a dologgal. Nem rosszhiszeműek, hanem leírók, a követségtől kérnek információt, illetve nyugati hírügynökségek anyagait használják.”⁸

A lapok (*Bourse égyptienne*, *Dépêche tunisienne*, *Journal d'Alger*, *le Petit Matin* stb.) a budapesti eseményeket „lázádnak”, „zavargásnak”, „felkelésnek” (egy esetben ellenforradalomnak) nevezték, a helyzetet pedig „zavarosnak”. Az első híradásokban szerepelt Nagy Imre, a Sztálin szobor ledöntése, az összecsapás a rendfenntartó erőkkal és a szovjet beavatkozás. Egy-két nappal később már arról tudósítottak, hogy több ezer halálos áldozata van a felkelésnek, Nagy Imre nemzeti kormányt alakított, a magyar hadsereg a néppel van. Az október 29-i lapszámok a felkelés győzelméről szoltak: „A magyar nemzeti felkelés diadalmaskodott” (*Bourse égyptienne*);

⁶ EL MACHAT, Sanya: *Les Etats-Unis et l'Algérie. De la méconnaissance à la reconnaissance 1945–1962*. Paris, L'Harmattan, 1996. 118–119.

⁷ Idézi a *Bourse égyptienne*, 1956. október 27.

⁸ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (a továbbiakban: MNL OL), XIX–J–1–j, Egyiptom, 1945–1964. 1050. sz. irat, 1. dob.

„A szovjet csapatokat kivonják az országból, Nagy Imre győzött” (*Journal d’Alger*); „A helyzet kezd világossá válni Magyarországon, a szovjet csapatok elhagyják Budapestet” (*Dépêche tunisienne*). Ugyanakkor minden lap azt is megjegyezte, hogy Nagy Imre nem teljesen ura a helyzetnek, elveszítheti az események irányítását.

Október 31-én minden sajtóorgánus azt közölte, hogy Magyarországon győzött a forradalom (ekkor már ezt a kifejezést használták), a szovjet csapatok elhagyták Budapestet. Ekkor azonban már nem csupán az arab országok és Európa, de az egész világ figyelme a Közel-Keleten kirobbant háborúra irányult.

Október 16-án Anthony Eden brit miniszterelnök és külügyminisztere, Selwyn Lloyd privát jellegű, négyszemközti megbeszélést folytatott Párizsban francia kollégáival, Guy Mollet-val és Christian Pineau-val. A megbeszélésről hivatalos jegyzőkönyv nem készült, csak egy Lloyd által készített személyes és bizalmas feljegyzés. A megbeszélések eredményeként London végérvényesen a háborús opciót fogadta el és – ha nehezen is, de – Izrael részvételét is. (London attól tartott, hogy Izrael megtámadja Jordániát, amellyel érvényes segítségnyújtási egyezménye volt.) A Sèvresben október 22–23-án tartott hármastalálkozón ehhez képest semmi új nem született, csupán pontosították az október 16-i döntést, és annak hitelesített másolatát megkapták az izraeli politikusok is.⁹ A sèvres-i találkozó Izrael számára más szempontból is jelentős volt. A franciák az aláírt dokumentum titkos záradékában vállalták egy atomreaktor felépítését Izraelben (Dimonában), és azt, hogy működéséhez urániumot is szállítanak.¹⁰

Az izraeli részvétel, az a franciáktól származó terv, hogy Izrael támad, a két európai hatalom pedig a harcoló felek szétválasztásának, a békeateremtésnek az ürügyén majd beavatkozik, nem volt ismeretlen az arab országok közvéleménye előtt. Az *Al Sabah* című tunéziai lap szeptember elején már megszelligszette. A következőket írta: „Egyes nyugati hivatalokban az a hír kering, hogy Izrael támadja meg az arabokat, a nyugatiak pedig majd »békét« teremtenek.”¹¹

A magyar felkelés egyáltalán nem kedvezett a Közel-Keletet prioritásként kezelő nagyhatalmaknak, különösen nem Franciaországnak és Nagy-Britanniának. Megosztotta, elterelte a kormány háborús politikáját támogató közvélemény figyelmét. Párizs ettől függetlenül igyekezett kihasználni a helyzetet romló külpolitikai pozíciójának javítására. Erre annál is inkább szüksége volt, mert ENSZ-nagykövete

⁹ BERNARD, Jean-Yves, 243.

¹⁰ SCHILLO, Frédérique: *La politique française à l’égard d’Israël 1946–1959*. Paris, André Versaille éditeur, 2012. 724. A dokumentum megismerését a tanácskozáson résztvevő Simon Perez tette lehetővé 1996-ban. A következő évben S. Illan Troen izraeli történész publikálta az *Israel Studies* c. folyóiratban (vol. 1, Fall, n° 2, pp. 122–139.)

¹¹ Idézi *La Dépêche tunisienne*, 1956. szeptember 5.

figyelmeztetett, hogy hazája megítélése nagyon rossz. Christian Pineau külügyminiszternek küldött beszámolójában komor képet festett az ország elszigetelt helyzetéről: a nemzetközi közvélemény reakciónak tartja Franciaország algériai politikáját, a szuezi ügyben nem számíthat Washingtonra, mivel a „szövetségi szolidaritás” nem működik. Sőt – véli, nem alaptalanul – az Egyesült Államok „Tunéziában és Marokkóban a helyünkbe akar lépni”. A kelet-európai események viszont jó alkalmat szolgáltatnak Franciaország helyzetének könnyítésére, „ezért az oroszok nehézségeit a lehető legjobban ki kell használni az ENSZ-ben”.¹² A külügyminiszter 31-én, miután az Egyiptom elleni támadás elkezdődött, az ENSZ nagykövetének adott instrukciókban felhívta a figyelmet arra, hogy a magyar ügyet felszínen kell tartani, vigyázni kell, hogy azt a szuezi ügy nehogy elhomályosítsa: „Mert ha ez így lenne, akkor az ellenfeleink malmára hajtánánk a vizet, és azt az érzést keltenénk a közvéleményben, hogy a [Biztonsági] Tanács nem érdeklődik a magyarországi helyzet iránt. Ha a Tanács Szuez kapcsán rendkívüli ülést tart, akkor kérje a magyar kérdés felvételét is.”¹³

Az Egyesült Államokat morális szempontból is nagyon zavarta a brit–francia katonai akció a Közel-Keleten, hiszen annak támogatása esetén a szovjetek magyarországi intervenciójának elítélése nem tűnt hitelesnek. Amikor a francia nagykövet október 30-án átadta Dullesnek miniszterelnöke üzenetét a támadásról, az amerikai külügyminiszter felindultságában „a tervezett brit–francia intervenciót a Magyarország alkalmazott szovjet totalitarizmusához hasonlította”.¹⁴

A NATO is rendkívül mértékben neheztelt Párizsra és Londonra, hiszen a háború megindításáról előzőleg nem konzultált a tagországokkal. Lord Ismay NATO-főtitkár az Atlanti Tanács rendkívüli ülésén úgy minősítette a brit–francia katonai intervenciót, mint ami „a legnagyobb veszélyt jelenti az atlanti szolidaritásra a paktum létrejötte óta”.¹⁵ Az egyiptomi sajtó kiemelt helyen közölte Eisenhower nyilatkozatát, amelyben elítélte a brit–francia intervenciót, hibának minősítette azt. A kommentátorok hozzátették még, hogy „Egyiptom maga mögött tudhatja a Szovjetuniót, a népi demokráciákat és a bandungi államokat”.¹⁶

¹² M. Cornet-Gentille, chef de la Mission permanente de la République Française auprès de l'ONU à M. Christian Pineau, le 27 octobre 1956. In: *Documents Diplomatiques Français* (a továbbiakban: DDF). Szerk. VAÏSSE, Maurice. 1956. 3. köt. Paris, Imprimerie Nationale, 1990. 55–56.

¹³ M. Pineau, Ministre des Affaires Étrangères à M. Cornet-Gentille, Ambassadeur de France à l'ONU. Le 31 octobre 1956. DDF, i. m. 121.

¹⁴ M. Alphan, Ambassadeur de France à Washington à M. Pineau, Ministre des Affaires Étrangères le 30 octobre 1956. DDF, i. m. 93. Dulles a találkozó végén lehiggadt és visszavonta a minősítést.

¹⁵ M. Parodi, Représentant permanent de la France au Conseil de l'OTAN à M. Pineau, Ministre des Affaires Étrangères le 31 octobre 1956. DDF, i. m. 125.

¹⁶ *Bourse égyptienne*, 1956. november 1.

Az Egyiptom elleni hármassági agresszió döntően befolyásolta a szovjetek magatartását is Magyarországgal szemben. Október végén úgy tűnt, hogy Moszkva elfogadja a magyarországi változásokat. Legalábbis ezt tükrözte az október 30-án közzétett nyilatkozata, amelyben elismerte a bolsevik típusú forradalomtól eltérő szocializmus létjogosultságát, és kilátásba helyezte a szovjet csapatok kivonásáról a kelet-európai országokból. Amikor azonban a nyilatkozat publikussá vált, már megszületett egy vele ellentétes új állásfoglalás is a magyar felkelés fegyveres felszámolásáról. Mi az oka ennek a hirtelen változásnak? A döntés meghozatalában kétségtelenül nagy nyomás nehezedett a szovjet vezetésre a kínaiak és jugoszlávok részéről, ám a változás okát valójában a Közel-Keleten kell keresnünk.

A katonai akció a tervnek megfelelően kezdődött: Izrael október 30-án megtámadta Egyiptomot, s gyorsan nyomult előre a Sínai-félszigeten a Csatorna irányába. Majd ezt követte – igaz, némi késéssel az amerikai és szovjet egyetértéssel történt ENSZ-tiltakozás miatt – november 4-én a brit–francia katonai intervenció azzal a céllal, hogy szétválassza a harcoló feleket és „békét teremtsen”. Ténylegesen azért, hogy az ugyancsak ekkor indított propagandakampány (arab nyelvű rádióadás és röplapok) támogatásával megdöntse Nasszert. Ezek az események voltak döntő befolyással a Magyarországgal kapcsolatos szovjet álláspont kialakítására.

Moszkva éppúgy, mint Washington, tisztában volt azzal, hogy az ultimátumukban megfogalmazott fenyegetésnek megfelelően a britek és a franciák be fogják avatkozni a harcokba. Ez pedig Egyiptom vereségét fogja jelenteni, illetve a brit–francia befolyás helyreállítását, amelyet minden kétséget kizáróan korlátozott volna az Egyesült Államoknak a katonai intervenció ellenzése miatt megnövekedett tekintélye. Mindezek következményeként Egyiptom és a Közel-Kelet a nyugati politikai érdekszférában marad. S ez a Szovjetunió vereségét jelentette volna, valamint a Sztálin halála után megfogalmazott s mind sikeresebbnek tűnő külpolitikai doktrína kudarcát is.

Az SZKP 20. kongresszusa tulajdonképpen felszámolta a szovjet külpolitikában addig uralkodó zsdanovi-kominformista doktrínát, amely csak szembenálló erőket ismert el, közbülső, autonóm csoportosulásokat nem. Eme álláspont revíziójának eredményeként megtörtént az imperializmus lakájának nevezett nemzeti burzsoázia s a különféle harmadik világbéli nacionalizmusok (arabizmus, pániszlamizmus stb.) rehabilitálása. S mindennek nagy jelentőségű következménye az lett, hogy a szinte csak Európára (a német problémára) koncentráló *kontinentálisnak* nevezhető szovjet külpolitika *globális elkötelezettségűvé* vált. Ennek az új doktrínának az első alkalmazására éppen Szueznél került sor.

Moszkva azokat a politikai erőket, amelyek a gyarmati rendszer felszámolásáért, politikai-gazdasági szuverenitásuk kivívásáért és megszilárdításáért küzdöttek,

autonóm erőknek ismerte el, s „természetes szövetségesnek” tekintette őket. Ha Nasszer megbuktatják, akkor nem csupán Egyiptomban és a térségben vesztí el befolyását, de az egész születő, egyre markánsabban manifesztálódó harmadik világban is, amelynek világpolitikai színrelépése éppen a július 20-i alexandriai beszéddel történt meg. Ezért mutatta meg erejét Moszkva mindkét irányban: Magyarországon katonailag be is avatkozott (ez az ő érdekszférája volt, amit az elnökválasztás lázában élő Washington is elismert), a Közel-Keleten viszont csupán felvetette, de határozottan, az erő alkalmazását.

Kirpiczenko kairói KGB-főnökhelyettes mesélte el egy szuezi krízisről tartott nemzetközi konferencián, hogy november 4-ére virradó éjjel, Nasszer megbízásából felkeresték az egyiptomi biztonsági szolgálat emberei, és kérték, hogy azonnal lépjen kapcsolatba Hruscsovval (akivel egyébként az egyiptomi államfő naponként konzultált) s kérjen segítséget a katonai intervenció megállításához és visszaveréséhez.¹⁷ Másnap az izraeli, az angol és a francia miniszterelnök kézhez kapta Nyikolaj Alekszandrovics Bulganyin, a Szovjetunió Minisztertanácsa Elnökének levelét, amelyben a megpendített katonai csapás lehetősége komoly pszichológiai nyomást jelentett a címzettek számára, akik egyáltalán nem bagatellizálták azt el. A válságból győztesen kikerülő Nasszer a harmadik világ elismert vezetője lett, a Szovjetunió népszerűsége pedig hallatlan mértékben megnövekedett az arab világban. A Nyugat presztízse viszont a mélypontra zuhant.

A legfantasztikusabb hírek keringtek arról, hogy a Szovjetunió, a Kínai Népköztársaság és a többi szocialista ország hány ezer önkéntest küld Egyiptom megsegítésére. A nyugati közvéleményben – a kínai önkéntesek alig néhány évvel korábbi tömeges részvételére gondolva – egy „közel-keleti Korea” rémképe tűnt fel. Port Saïd védelmét a második világháborús sztálingrádi és leningrádi harcokhoz hasonlították. Moszkva és Kairó néhány héten keresztül lebegtette az önkéntesek problémáját. Küldésüket attól tették függővé, hogy a brit–francia–izraeli csapatok maradnak-e az elfoglalt területen. Amikor december 8-án döntés született a kivonásukról, akkor a szovjet kormány is úgy nyilatkozott, hogy nem küld önkénteseket.

A háború idején a Magyarországról szóló hírek háttérbe szorultak az arab országok sajtójában, de továbbra is rendszeresen jelentek meg róluk információk. Tudósított az arab sajtó az újabb szovjet beavatkozásról, a fellángolt harcokról, Nagy Imre felhívásáról a világ népeihez, a Varsói Szerződésből történő kilépésről, s arról, hogy „Kádár János ellenforradalmi kormányt alakított”.¹⁸ Az arab országok közvélemé-

¹⁷ VAISSE, Maurice (Dir.): *La France et l'opération de Suez de 1956*. Paris, Association pour le développement et la diffusion de l'information militaire 1997. 147.

¹⁸ *Bourse égyptienne*, 1956. november 4.; *Dépêche tunisienne*, 1956. november 3., 7.; *Journal d'Alger*, 1956 november 3. 4.

nye, de a politikusai is nyomban összefüggést állapítottak meg a magyarországi és a közel-keleti események között. Az *Al Sabah* című tunéziai lap november 7-én *Magyarország drámája* c. cikkében a következőket írta: „Az Egyiptom elleni angol–francia–izraeli agresszió bátorította az oroszokat, hogy leverjék a magyar forradalmat.”¹⁹ A kairói magyar követség is arról számolt be, hogy az egyiptomi vezető körök is összefüggést látnak a magyarországi és a közel-keleti események között: „Azt tartják, hogy Anglia és Franciaország a magyar ügygel Közép-Európában kívánta lekötni a Szovjetuniót, hogy szabadon cselekedhessenek Egyiptom viszonylatában.”²⁰

Az egyiptomi vezetést foglalkoztatták a magyarországi események, aggasztotta őket a szovjetek magatartása, intervenciója. Nehéz helyzetbe hozta őket, akik ugyanúgy, mint a magyar felkelők, a nemzeti függetlenségért harcoltak. Haled Mohieddin, a kormányhoz közel álló *Al-Misaa* című esti lap főszerkesztője el is mondta a magyar követnek, hogy a kormányt a magyarországi események „tartózkodóbbá tették a Szovjetunióval szemben, de bizonyos mértékben fájlalták a magyar eseményeket, mert a Szovjetunió elleni nyugati vádak nehezebbé tették számunkra a Szovjetunióval való együttműködést”.²¹ A francia külügyminisztériumban is úgy látták, hogy bár a szovjetek magyarországi beavatkozása némileg módosította ugyan egyes, a bandungi csoporthoz tartozó államok Moszkvával szembeni magatartását, „Franciaország és Nagy-Britannia viszont egész Ázsiában nagyon kompromittálódott”.²²

Komoly hatással volt az arab közvéleményre Bulgaryin szovjet kormányfő november 5-i levele az izraeli, az angol és a francia miniszterelnökhöz. A levél egyértelműen bizonyította, hogy a Szovjetunió határozottan támogatja Egyiptomot és az arab nacionalista mozgalmat. „Meggyőződésünk – írta a tunéziai *Al Sabah* november 7-én, hogy a »Bulgaryin-bomba« tette lehetővé a gyors eredményt.”²³ (A harcok beszüntetését – J. N. L.) A lap véleményét megerősítette a francia belügyminiszter egyidejű feljegyzése is: „A Párizsnak és Londonnak címzett szovjet jegyzék külö-

¹⁹ Idézi: *Dépêche tunisienne*, 1956. november 8.

²⁰ MNL OL, XIX–J–1–j, Egyiptom, 1945–1964. 00930. sz. irat, 5. dob. Egyiptom viszonyulása a szocialista országokhoz a magyar események nyomán. Kairó, 1956. december 7.

²¹ Uo. Az egyiptomi hatóságok betöltötték például a szovjet filmhetet, hogy ezt tehessék a magyar forradalomról szóló amerikai filmek vetítésével is.

²² La crise de Suez et les pays d’Asie–Océanie. Paris le 21 novembre 1956. Ministre des Affaires Étrangères. Poste diplomatique Beyrouth Intervention franco–britannique en Egypte. 187. 18/2. Centre des Archives diplomatiques de Nantes.

²³ Idézi: Articles et documents. Présidence du Conseil. Secrétariat général du gouvernement. Afrique du Nord. Centre des Archives d’Outre-Mer. CAOM 36H1.

nösen a legfelvilágosultabb nacionalisták figyelmét keltette fel. Valójában úgy vélik, hogy az egyiptomi francia–brit tűzszünet az orosz »ultimátum« következménye».²⁴

A Szovjetunió ezekben a napokban a népszerűség csúcán volt Egyiptomban és általában az arab világban, a Nyugat presztízse pedig a mélyponton. Az emberek csak a keleti blokkból jött híreknek adtak hitelt. „A hírműsorok idején, figyelmen kívül hagyva az elsötétítést – írja emlékirataiban egy kairói kortárs – a terek megteltek emberekkel. Ott tolongtak az újságosbódék körül, hogy hallgassák a moszkvai és a pekingi rádió arab nyelvű adását. Egyedül ezeket az adókat fogadták el hitelesnek.”²⁵ A magyar követ beszámolója is ezt erősítette meg: „Egyiptomban a nyugati hírügynökségeknek nincs hitelük. A széles közvélemény a szocialista tábor, a Szovjetunió és Kína iránti szeretete folytán, bizonyos mértékig még a valóban elkövetett hibákat sem hajlandó tudomásul venni. Megállapíthatjuk, hogy a magyar–egyiptomi kapcsolatokat nem befolyásolták az eseményeink. Külpolitikai aktivitásunk nemzetközi méretekben való kifejesztésekor Egyiptom részéről nem fogunk elutasítást találni.”²⁶ Az idézett jelentés Nagy Imrének és társainak a jugoszláv követségről történt elhurcolása után született. Az esemény megrázta ugyan egy pillanatra az arab közvéleményt – főként a politikusokat –, de a Magyarországhoz és a Szovjetunióhoz fűződő politikájukon nem változtatott.

Nagy Imre semlegességi nyilatkozatát úgy értelmezték, hogy a magyar kormány a közel-keleti brit–francia agresszióval szemben is semleges lenne (így írt például az *Al Gumhurija* című egyiptomi újság). A lapok a magyar kormányfő és társai Romániába történő elhurcolását tényyszerűen közölték, hangsúlyozták a Belgrád és Moszkva közötti feszültséget, amit az váltott ki, hogy a szovjetek felrúgták az egyezséget.²⁷ A *La Vigie marocaine* „szégyenletes cselekedetnek” minősítette a politikusok elhurcolását.²⁸ A lapok közölték Nehru felháborodott nyilatkozatát az esetről. Az *Al-Watan* című tunéziai újság összevetette a franciák október 22-i emberrablási akciójával, s megállapította, hogy ezt az új politikai módszert a franciák vezették be. A francia kormány tiltakozása és felháborodása Nagy Imre és társai elhurcolása miatt hiteltelennek tűnik, és csak újabb bizonyítéka hipokrita magatartásának. „Az

²⁴ Note confidentiel. Le 7 novembre 1956. Ministre de l'Intérieur. Monde Arabe. Affaires de Suez 1956–57. CAOM 81F992.

²⁵ FAWZY-ROSSANO, Didor: *Mémoires d'une militante communiste (1942–1990). Du Caire à Alger et Genève*. Paris, L'Harmattan, 1997. 104.

²⁶ MNL OL, XIX–J–1–j, Egyiptom, 1945–1964. 00930. sz. irat, 5. dob. Egyiptom viszonyulása a szocialista táborhoz a magyar események nyomán. Kairó, 1957. február 6.

²⁷ *Bourse égyptienne*, 1956. november 27.

²⁸ *La Vigie marocaine*, 1956. november 24.

emberrablás az emberrablás. Nincs különbség a francia és az orosz emberrablás között” – fejeződik be a cikk.²⁹

A nyugati hatalmak hipokrita magatartását a leghatározottabban Burgiba ítélte el. A tunéziai miniszterelnök november 9-én rádióbeszédben fejtette ki véleményét a magyarországi eseményekről. Ezt röviddel ezután az ENSZ-ben is megismételte: „A Szovjetunió a legbrutálisabb, legembertelenebb módon avatkozott be Magyarországon, hogy elnyomja a magyar nép lázadását. Mialatt egyes országok felháborodnak azon, ami Egyiptomban lezajlott, mások azon háborodnak fel, ami Magyarországon történt. Ez a felháborodás nem tűnik őszintének. A nemzetközi kapcsolatokban a kétszínűség romboló és veszélyes. Teljesen egyetértek Guy Mollet-val, bár ez ritkán fordul elő, abban, hogy szolgátságban nincs béke. Ez egészen biztosan igaz Magyarországra. Akkor miért lenne másként Algériával kapcsolatban?”³⁰

Tunézia Mongi Slinam személyében tagja lett az ENSZ magyar ügyet vizsgáló ún. ötös bizottságának. Emiatt az ígéretesen indult magyar–tunéziai kapcsolatok egy időre megszakadtak.³¹ Burgiba, akinek nyugatbarátsága közismert volt, elhatárolódott a szovjetbarát Nasszertől és pánarab nacionalizmusától. Politikai ellenfelét, a nasszeri vonalat követő Szalah ben Juszefet kizárta az Új Desztur Pártból, és 1956 elején kairói száműzetésbe kényszerítette. A következő években a Tunézia és Egyiptom közötti feszültség a diplomáciai kapcsolatok megszakításáig is eljutott.

Az új magyar kormány az ENSZ-ben folyó vitában számíthatott az arab államok többségének jóindulatú – tartózkodó vagy támogató – állásfoglalására. Mindent meg is tett, hogy megnyerje és megtartsa támogatásukat. Ugyanakkor az Egyesült Államok is offenzívába lendült a térségben. Az ún. Eisenhower-doktrína meghirdetése azonban – 1957 januárjában – igen szerencsétlen időben történt, s pillanatnyilag éppen a szovjeteknek kedvezett. Az amerikai elnök ugyanis éppen akkor beszélt „hatalmi vákuumról” a Közel-Keleten, amikor az arab nacionalizmus addig nem látott méreteket öltött és erőt képviselt. A térség országai megalázkodón tartották, hogy a doktrína szerint ők tulajdonképpen alkalmatlanok saját ügyeik intézésére, gyámra van szükségük. Ugyanakkor az amerikai, a francia és a brit sajtó erőteljes nyomást gyakorolt Egyiptomra és Szíriára, és személyesen Nasszerre, akit azzal vádoltak, hogy a Szovjetunió csatlósa lett és a kommunizmus behatolását készíti elő a térségben. Nasszer később nagyon pragmatikus módon, minden ideológiai indokot mellőzve

²⁹ *Al-Watan*, le 30 novembre 1956. Analyse de la presse arabe tunisienne. Ambassade de France à Tunis. Ministère des Affaires Étrangères. CAD. Mikrofilm G. 63. Institut Supérieur d'Histoire du Mouvement National Tunisien. Tunis

³⁰ *Action*, le 12 novembre 1956.

³¹ A *Petit Matin* tunéziai lap 1956. október 30-i száma a magyarországi hírek mellett arról is tudósít, hogy a Tuniszi Vásáron Magyarország 30 millió frankos szerződést kötött Tunéziával.

magyarázta álláspontját a *Look* című amerikai magazinnak adott interjújában: mivel magyarázza azt, hogy a magyar ügyről az ENSZ-ben történt szavazáskor nem támogatta a Szovjetuniót bíráló határozatot? Nasszer válasza: A Szovjetunió volt az egyetlen ország, amely a Szezi-csatorna problémája kapcsán támogatott bennünket. Ezért kifejeztük neki hálánkat.³²

Különösen Szíriára nehezedett minden tekintetben óriási nyomás. A nyugati és a nyugatbarát arab politikusok körében ez időben már-már evidensnek tekintették, hogy Szíria a kelet-európai országokhoz hasonlóan a Szovjetunió csatlósává vált. Kétségtelen, hogy az ország vezetői a legradikálisabban nyilvánították ki szovjetbarátságukat. A cenzúra pl. a legcsekélyebb kritikai észrevételt sem engedte meg a sajtóban a Szovjetunióval szemben.³³ A szírek mutatkoztak a legintranszigensebbnek az arab államfők bejrúti csúcstalálkozóján is (ahol Magyarországról egyébként nem esett szó). A jól értesült libanoni francia nagykövet szerint a szír államfőre még az sem volt semmilyen hatással, amikor Chamoun libanoni elnök egy „közel-keleti Korea” rémképét festette fel.³⁴

A szovjetek határozottan kiálltak később is a nagyon szorult helyzetben lévő Szíria mellett. Amikor a török hadsereg a nyár folyamán felvonult a szíriai határ mentén – s a CIA is a rendszer megdöntésén fáradozott –, Moszkva nyilatkozatban közölte, hogy megvédi Szíriát. A nyomaték kedvéért hadihajókat is küldött a térségbe. Így nem lehet csodálkozni azon, hogy a szíriai vezetés, de a közvélemény is a kelet-európai krízis folyamán végig feltétlen szovjetbarátságot tanúsított. „Szinte azt lehet mondani – olvashatjuk a damaszkuszi magyar követ jelentésében –, hogy a jelenlegi szír sajtó tartalma és hangja nem sokban különbözik a népi demokratikus országok sajtójától.”³⁵

Libanonban más volt a helyzet. Az ország hagyományosan nyugatbarát vezetése most is az Egyesült Államok mellé állt, elfogadta az Eisenhower-doktrínát és elítélte a szovjet beavatkozást Magyarországon. A Közel-Kelet Svájcaként is emlegetett országban – hasonlóan Szíriához – erős cenzúra volt. Ám ellenkező előjellel: csak a nyugati hírügynökségek információit engedték közölni. A közvélemény azonban nem követte a vezetést, inkább hajlott az arab nacionalizmus, s így Moszkva felé. Érdekes esetet írt le a Bejrútban járt magyar kereskedelmi ügynök. Az egyik mozi-ban nyugati filmeket mutattak be a magyar forradalomról. Amikor a szovjet tankok

³² Idézi: *Bourse égyptienne*, 1957. június 15.

³³ M. Louis Roché, Ambassadeur de France au Liban à Son Excellence M. Le Ministre des Affaires Étrangères Beyrouth le 1 décembre 1956. CAD Poste diplomatique Beyrouth 187–18/2.

³⁴ M. Louis Roché, Ambassadeur de France à Son Excellence M. le Ministre des Affaires Étrangères, Beyrouth le 16 novembre 1956. Uo.

³⁵ MNL OL, XIX–J–5, Szíria, 1945–1964. 5/1/1957. 4. dob.

megjelentek a mozivásznon, a közönség tapsolni kezdett. Néhány, a jobboldali Falangista Párthoz tartozó néző viszont közbekiabált: „A barbárokat éljenzitek?” Erre verekedés tört ki, s a kisebbségben lévő szovjetellenes csoportot „Menjetek Port Saïdba, ha barbárságot akartok látni!” felkiáltással kitessekelték a teremből.³⁶

Az arab politikusokat és a közvéleményt egyrészt a szuezi krízis folyamán tanúsított szovjet magatartás állította Moszkva mellé a magyarországi krízis megítélésakor, másrészt pedig a Nyugat s főként az Egyesült Államok szinte közömbös magatartása az algériai háborúval kapcsolatban. Úgy érezték – nem alaptalanul –, hogy a világközvélemény és a politikusok az arabok számára fontos kérdést, az algériai háborút elhanyagolják, s csak a szovjetek barbár tetteit emlegetik s ítélik el, a francia hadseregét nem. A kormánylapnak számító kairói *Al Gumhuriya*³⁷ *A magyar dráma és mi* című cikkében a következőket írta: „Bármilyen barbárok is legyenek a Szovjetunió akciói, semmiben sem különböznek attól, amit a Nyugat tesz gyarmatain és azokban az országokban, amelyeket katonailag megszáll. Ha a Szovjetunió a szabadsághoz való jogot követelő tízezer ártatlant ölt meg Magyarországon, akkor Franciaország százezreket Algériában, s az öldöklést még mindig folytatja. A Szovjetunió által Magyarországon megöltek össze sem lehet hasonlítani a végtelen számú palesztinnal, akik hazájukért haltak meg, azért a hazáért, amelyet Amerika jóváhagyásával a cionisták megkaparintottak.”³⁸

A *Sabah el Khein* fogalmazott talán a legegységesebben a *Miért Magyarország, és nem Algéria?* című cikkében: „Nem értem, hogy az ENSZ miért publikált ilyen vaskos jelentést Magyarországról, miközben az algériai ügyről semmit. Küldjön az ENSZ bizottságot Algériába is.”³⁹ Ez az általánosan elterjedt vélemény a Kádár-kormánynak kedvezett az ENSZ-ben a magyar ügyről folytatott vitában. Szarka Károly külügyminiszter-helyettes vezetésével 1957 augusztusában, az ENSZ őszi ülészakának kezdete előtt, kormányküldöttség utazott Egyiptomba. Az út célja az volt, hogy támogatást szerezzenek a világszervezetben a magyar ügyről folyó vitában. Fawzi külügyminiszter szerint a magyar delegációnak nem lesz nehéz dolga náluk. „Az egyiptomi kormány utasította ENSZ-képviselőjét, hogy ellenezze az ún. magyar kérdés napirendre tűzését.”⁴⁰ Az egyiptomi politikus még azt is megjegyezte, hogy országa segít elfogadtatni a magyar álláspontot a többi arab országban is, de az eredményt előre nem garantálhatja. Amikor augusztus 29-én Nasszer elnök

³⁶ Uo. 15/1957. Baráti vélemények a magyarországi események felől. 1957. január 10.

³⁷ A Forradalmi Tanács alapította 1953-ban, Anvar Szadat volt a főszerkesztője.

³⁸ A cikket közli: *Bourse égyptienne*, 1957. június 26.

³⁹ A cikket közli: *Bourse égyptienne*, 1957. július 6.

⁴⁰ MNL OL, XIX–J–1, Egyiptom, 1945–1964. 004399/1. sz. irat, 5. dob. Magyar kormányküldöttség látogatása Egyiptomban. Kairó, 1957. szeptember 28.

a lakásán fogadta a magyar küldöttséget, már sorra is vették az arab országokat. A bevezetőben az elnök – reálisan számot vetve az erőviszonyokkal az ENSZ-ben – leszögezte, hogy „a »magyar kérdés« napirendre tűzését nem lehet megakadályozni”. Az elnök szerint „[...] a nyugati hatalmak a »magyar kérdést« propagandára használják fel az ENSZ-ben, mégpedig elsősorban a Szovjetunió ellen. Közölte, hogy Egyiptom és Szíria támogatását biztosra vehetjük. Jement független arab politikát folytató országnak tartja, s lehetséges, hogy támogatni fog bennünket. Líbia esetében nem biztos, kis országról lévén szó, nem jelentős a szava. Jordánia, Libanon, Irak és Szaúd-Arábia amerikai, Szudán pedig angol befolyás alatt áll.”⁴¹

Szíriában valóban egyértelmű és határozott támogatást kapott a magyar kérdés. A damaszkuszi vezető politikusok véleménye szerint a nyugati hatalmak azért beszélnek a magyar ügyről, hogy spanyolfalat vonjanak az algériai, az ománi agresszió, valamint az arabok ellen irányuló összeesküvés elé.⁴² Tunéziába viszont a magyar küldöttség vezetője nem kapott beutazási vízumot. Marokkó habozott a diplomáciai kapcsolatok felvételét illetően, de 1959-ben ez is megtörtént. Ebben az évben járt magyar küldöttség az országban. Célja „a marokkóiak támogatásának kieszközlése az ENSZ őszi ülészakán esetleg újra felmerülő »magyar kérdés« ügyében”.⁴³ A külügyminiszter-helyettes, Bouabit biztosította a magyar diplomatát, hogy Marokkó az ENSZ-ben Budapesttel fog szavazni. Egyébként is a marokkói kormánynak az a véleménye, hogy a magyar kérdés „idejétmúlt, eljárta felette az idő”.⁴⁴

Irakban a monarchiát 1958. július 14-én megdöntő radikális nacionalista csoport támogatására szintén számíthatott a Kádár-kormány. Kasszem tábornok, államfő 1958. november 2-án fogadta a magyar nagykövetet és kijelentette: „Irak Magyarországot mint barátját az ENSZ-ben mindig támogatni fogja, az iraki küldöttség ilyen utasítást kapott”.⁴⁵

A Szovjetunió az 1956-os krízisből látszólag megerősödve került ki, jelentős befolyásra tett szert a Közel-Keleten, a magyarországi válságot is megoldottnak vélte, holott éppen ez volt a köréje szerveződött birodalom kimúlásának a kezdete. A klaszszikusnak mondott brit és francia gyarmatbirodalom viszont Szueznél halálos csapást kapott. A térségben és az ún. harmadik világban kezdetét vette a két szuperhatalom vetélkedése. Moszkva és Washington is arra törekedett, hogy megnyerje a gyarmati sorban éppen ezekben az években felszabaduló országokat. Különösen mivel az el nem kötelezettnek nevezett országcsoporthoz állásfoglalása meghatározó

⁴¹ Uo.

⁴² MNL OL, XIX–J–1j, Szíria, 1945–1964. 004297. sz. irat, 1. dob. *Népszabadság*, 1957. szeptember 5.

⁴³ MNL OL, XIX–J–1–k, Kis országok (Marokkó), 1945–1964. I.15 – 1959. sz. 3. dob.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ MNL OL, XIX–J–1–2, Rejtjeltávirat, Bagdad 1958. november 3. 9766 sz.

volt az ENSZ-ben a szavazásoknál. A magyar ügy ezen országok számára nem volt fontos: „idejétmúlt, eljárt felette az idő”, jelentette ki a marokkói külügyminiszter-helyettes 1959-ben. Egy évvel később pedig az ENSZ-közgyűlésen a harmadik világ több képviselője is hasonlóan nyilatkozott, a (belga-) kongói válságot és a portugál gyarmatok helyzetét tartotta elsődlegesnek.⁴⁶ Magyarország sorsát a nagy geopolitikai változások határozták meg. Nem először a történelemben.

Összességében megállapítható, hogy az arab világban az 1950-es évek második felében, az 1960-as évtized elején zajló erős nacionalista fellendülés, valamint annak részeként az algériai háború, amely alig korábban fejeződött be (1962. március), mint ameddig a magyar kérdés szerepelt az ENSZ-ben, a Kádár-kormánynak kedvezett.

⁴⁶ MNL OL, XIX-J-1-k, Nemzetközi ügyek, 1957–1960. 205. doboz. 26/4-171 dob. A magyar kérdés tárgyalása az ENSZ-ben.

EDEN ÉS A SZUEZI INTERVENCIÓ

Az 1956-os forradalom 60. évfordulóján érdemes a szuezi válság hátterét és fejleményeit is közelebbről megvizsgálni, hiszen a két egyidejű esemény nyilvánvalóan hatással volt egymásra, még ha a kapcsolat kérdései a mai napig vitatottak is. Az alábbiakban arra vállalkozom, hogy az Egyiptom elleni intervencióban kulcsszerepet játszó Nagy-Britannia politikáját áttekintsem, középpontba állítva Anthony Eden tevékenységét. Ennek a rekonstrukciójában az egykori miniszterelnök saját – hazánkban eddig még nem vizsgált – memoárját hasznosítom.

Eden Szuezzel kapcsolatos politikájáról több elemzés is készült az elmúlt fél évszázadban, de valójában egyetlen szerző sem értékeli azt sikeresnek. Ez nem meglepő, hiszen a szuezi válság kirobbantása és „kezelése” nemcsak a magyar forradalom szempontjából bizonyult szerencsétlennek, hanem brit szempontból is kudarcot hozott. Eden memoárjának az olvasója természetesen nem ezt az értékelést kapja, hiszen a munka erősen apologetikus jellegű, azt a benyomást keltve, hogy a meghozott döntések a leginkább racionális válaszok voltak az adott történeti szituációban. Ezzel együtt azonban az is elmondható, hogy az események részleteinek a feltáráshoz és a londoni kormány szempontjainak, döntési motívumainak a jobb megértéséhez jelentékeny segítséget nyújt ez a jól érzékelhetően nagy alapossággal elkészített, fontos dokumentumokat is közlő, idéző emlékirat. Még akkor is, ha a stílusa meglehetősen száraz, és nélkülözi a nagyobb ívű történelmi perspektívák felvázolását. Mivel a szuezi intervenció eseménytörténetéhez mára magyar nyelven is elérhető szakirodalom, az alábbi tanulmány főként a memoárból nyerhető információkkal, Eden saját szempontjainak a kiemelésével kívánja gazdagítani ismereteinket, természetesen a szerző által elhallgatott részletek feltáráására is törekedve. Először azonban néhány mondatot az előzményekről.

1956. július 26-ának estéjén a brit miniszterelnök Downing Street-i rezidenciáján vacsorázott az iraki királlyal, amikor megérkezett a hír: Nasszer egyiptomi elnök bejelentette a Szuezi-csatornát irányító, brit–francia többségi tulajdonban levő társaság államosítását. Eden memoárjából jól kirajzolódik, hogy e fejlemény nemcsak megdöbbentette őt és kormányának tagjait, hanem szinte azonnal körvonalazódott a visszavágás szándéka is.¹ Az első pillanattól fogva fel kellett készülnünk arra, hogy a diplomáciai nyomás elégtelenségének esetén katonai akció is szükségessé válhat

¹ EDEN, Sir Anthony: *Full Circle*. London, Cassell, 1960. 423–427.

– írja Eden. A kormányfő egyszerűen „lopásnak” minősítette a kairói kormány lépését, s az értékelésen az sem változtatott, hogy Egyiptom kártalanítást is ígért. Sokatmondó, hogy az amerikai elnökhöz, Dwight Eisenhowerhez intézett első táviratában is így fogalmazott: „Nem engedhetjük meg maguknak, hogy jogi csűrészavarásba bocsátkozzunk az egyiptomi kormánynak az államosításhoz fűződő jogait illetően [...]”²

Eden érezhette, hogy jogi szempontból nem megkérdőjelezhetetlen az álláspontja, hiszen a munkáspárti kormány 1945 után Nagy-Britanniában is jelentős államosításokat hajtott végre, ezért a hangsúlyt inkább arra helyezte, hogy „Nasszer ügyét szélesebb nemzetközi keretbe helyezzük”.³ A visszatekintő történésznek viszont az a benyomása, hogy mindazok, akik addig szinte tehetetlenül, összeszorított foggal nézték végig a Birodalom szétesését, ezúttal minden haragjukat Nasszer elnökre zúdították. Eden viselkedése különösen ezt az attitűdöt tükrözi.

Az előzményeket illetően érdemes elmondani, hogy Anthony Eden, aki Churchill világháborús kormányának a külügyminisztereként szerzett nemzetközi tekintélyt, s aki már 1935 és 1938 között is a külügyek irányítója volt, 1951-től ismét megkapta a Foreign Office-t, 1955 áprilisában pedig átvette a visszavonuló Churchilltől a szigetország irányítását.⁴ A politikai elemzők azzal számoltak, hogy a nemzetközi ügyekben „profi” Eden számára a belpolitikai ügyek tartogatnak veszélyeket. De nem így történt: a külpolitikában bukott el... Kiegyensúlyozatlan egyénisége, idegeskedésre és ingerlékenységre való hajlama ehhez bizonyára jelentős mértékben hozzájárult. A befolyásos tory politikus, R. A. Butler szarkasztikus fogalmazásában: „Anthony apja örült báró volt, anyja pedig egy gyönyörű asszony. Anthony is ilyen – félig örült báró, félig gyönyörű asszony.”⁵

1952-ben a „szabad tisztek mozgalma” megbuktatta a formálisan 1936 óta független Egyiptom királyát, Farukot, 1954-ben pedig az arab nacionalizmust felkaroló Gamal Abdel Nasszer ezredes került hatalomra; ő kényszerítette ki Londontól azt az ígéretet, hogy két éven belül vonja ki katonáit a Szuezi-csatorna térségéből. 1956. június 13-án az utolsó brit katonák is távoztak Egyiptomból. A gazdaság fejlesztésének, a megművelhető terület kiterjesztésének érdekében az új kairói vezetés hozzá-

² Uo. 428.

³ Uo. 428.

⁴ Eden kormányra kerülésének belpolitikai háttéréhez: EGEDY Gergely: *Nagy-Britannia története (XX. század)*. Budapest, Aula, 1998. 258–260.; Eden életrajzához és pályafutásához ld.: CARLTON, David: *Anthony Eden. A Biography*. London, Allen Lane, 1981.; JAMES, Robert Rhodes: *Anthony Eden*. London, Weidenfeld and Nicolson, 1986.

⁵ UNWIN, Peter: *Nagyhatalmi játszmák: 1956. A magyar forradalom a világpolitika erőterében*. Budapest, Kossuth, 2016. 61.

kezdett egy régi terv, a Níluson építendő hatalmas gát megvalósításához. Az Asszuánnál tervezett létesítmény felépítéséhez a Washingtontól függő Világbankhoz, majd Londonhoz fordult pénzügyi segítségért. Nasszer azonban külpolitikájában a Szovjetunió felé kezdett orientálódni és 1955-ben Csehszlovákiától vásárolt fegyvereket. A memoárból kiderül: Londonban különösen rossz néven vették, hogy Nasszer hatására Husszein király menesztette John Bagot Glubbot, „Glubb pasát”, a Nagy-Britanniával szövetségi szerződésében levő Jordánia fegyveres erőinek angol parancsnokát.⁶ Minderre figyelemmel 1956 júliusában a két angolszász hatalom elutasította a kért hitel folyósítását. Ezt követően került sor július 26-án a Csatorna államosítását bejelentő nevezetes alexandriai beszédre, amelyben Nasszer arról is szólt, hogy az így keletkező bevételt az Asszuáni-gát felépítésére fogják fordítani.

A heves brit reakciót bizonyos fokig meg lehet érteni, hiszen Nagy-Britannia olajellátásának több mint a fele a Szezei-csatornán keresztül érkezett, s egy ellenséges kormány ezt az utat bármikor elzárhatta. Unwin, aki annak idején a Foreign Office-ben szolgált fiatal diplomataként, úgy látta, „[...] a miniszterek meggyőzték magukat arról, hogy Nagy-Britannia prosperitása, mi több, a léte is a Csatornától függ.”⁷ A memoár fényében azt mondhatjuk, erről többé-kevésbé Eden is így gondolkodott, és attól is tartott, nem is minden alap nélkül, hogy Nasszer „pánarab” politikája az egész térséget destabilizálni fogja. A vitathatatlanul kritikus helyzet racionális megítélését azonban nem segítette, hogy a kormányfő az egyiptomi vezetőt, akit egyébként számos tekintetben valóban joggal lehetett bírálni, kezdettől fogva a totalitárius diktátorokhoz hasonlította. Ezt parlamenti felszólalásaiban és rádióbeszédeiben egyaránt rendszeresen megtette, és a memoárjában is kifejti: azért helyezkedett harcias álláspontra, mert Hitler és Mussolini példájából megtanulta, hogy az ilyen diktátoroknak semmilyen engedményt sem lehet tenni. Még Nasszernek *A forradalom filozófiája* című, az arab világ egyesítését sürgető munkáját is párhuzamba állította Hitler *Mein Kampfjával*.⁸

Nasszer államosítási döntése természetesen nem kizárólag a briteket érintette előnytelenül. A Csatornát az előző évszázadban kiépítő, s a Szezei Csatorna Társaságban jelentős pénzügyi érdekeltséggel rendelkező franciákban Eden az első pillanattól fogva készséges partnerre talált.⁹ A szocialista Guy Mollet miniszterelnökről

⁶ EDEN, 335; 347–350. Unwin szerint „Glubb menesztésétől datálódik Eden mániákus bizalmatlansága Nasszerrel szemben.” UNWIN, i. m. 75.

⁷ UNWIN, i. m. 85.

⁸ EDEN, i. m. 431–432, 543.

⁹ Emlékeztet, hogy a csatorna építése 1869-ben fejeződött be és Disraeli brit miniszterelnök, a Rothschild-bankház segítségével 1875-ben megvásárolta a társaság részvényeinek 44 százalékát a szigetország számára.

és külügyminiszteréről, Christian Pineau-ról roppant kedvezően nyilatkozik memoárjában: világos fejű, céltudatos, a francia nemzeti érdeknek elkötelezett vezetőként állítja őket olvasói elé. A szuezi válság történetét kitűnő monográfiában feldolgozó francia Denis Lefebvre szintén hangsúlyozza Eden és a francia vezetők szoros és jórészt zavartalan együttműködését, még arra is utalva, hogy „[...] az 1956-os események után Anthony Eden és Guy Mollet soha nem veszítették egymást szem elől, leveleztek, és számos alkalommal találkoztak.”¹⁰ Ismeretes, s erről Eden is ír, hogy Franciaországnak már a Csatornával kapcsolatos kairói döntést megelőzően igen súlyos ellentétei voltak Egyiptommal, az ugyanis folyamatos és hathatós támogatásban részesítette az algériai felkelőket. A francia álláspont tehát sokkal közelebb volt a mienkéhez, mint az amerikai – hangsúlyozza Eden, s munkájában a francia magatartás végig jóval kedvezőbb színben tűnik fel, mint az USA-é.

Churchill egykori külügyminisztereként Eden maga is osztotta azt a meggyőződést, miszerint a brit külpolitikát meghatározó „három ölelkező kör” (Egyesült Államok, a Birodalom, Európa) közül az Amerikát érintő „különleges kapcsolat” lényegesen fontosabb az európai relációnál. De csalódás várt rá. A memoár kulcsfontosságú „üzenete”, hogy a szuezi válságban az USA nem támogatta régi szövetségését, „cserben hagyta”, és ennek dokumentálására Eden rendkívüli hangsúlyt fordított. Egy brit diplomata csípős szavai szerint a britek számára a franciákkal való együttműködés ahhoz volt hasonlítható, mint amikor valaki a nyilvánosházba megy, miután a szerelme elutasítja...¹¹

A memoár szerint John Foster Dulles külügyminiszter Szuezzel kapcsolatban folytatott első londoni tárgyalása augusztus elsején még határozottan biztató volt: az USA óvatosságra intett ugyan, de nem zárta ki a katonai megoldást sem; csak annyit várt el, hogy az esetleges beavatkozás jogi alapja „kifogásolhatatlan” legyen.¹² Eden azt állította, hogy az Eisenhower-adminisztráció álláspontja sokáig kifejezetten ambivalens volt, sőt bizonyos fokig megtévesztő is, azt a látszatot keltve, hogy ha minden kötél szakad, természetesen kiáll Nagy-Britannia mellett. Carlton szerint Eden mindenekelőtt azért bízott Dullesben, mert a külügyminiszter korábban kijelentette: Nasszernek „ki kell köpnie azt, amit lenyelt...” A történész szerint azonban nem megalapozott a brit vezető állítása arról, hogy félrevezették – a franciák például semmit sem vártak Washingtontól.¹³

¹⁰ LEFEBVRE, Denis: *A szuezi ügy*. Ford., utószó Kecskés Gusztáv. Budapest, Osiris, 1999. 12.

¹¹ Idézi: REYNOLDS, David: *Britannia Overruled. British Policy and World Power in the 20th Century*. London–New York, Longman, 1991. 206.

¹² EDEN, i. m. 435.

¹³ CARLTON, i. m. 413.

Nasszer elmarasztalásának a jogalapját illetően Eden mindenekelött az 1888-as konstantinápolyi konvencióra alapozta érvelését, amely leszögezte: a Csatornát a világ összes nemzete békében és háborúban egyaránt zavartalanul használhatja.¹⁴ Szerinte e feltétel teljesülését kizárólag az biztosíthatta, ha a Csatornát egy nemzetközi társaság irányítja. Az érvelésében egy másik elem is megjelent, nevezetesen az, hogy az egyiptomiak nem is lesznek képesek a Csatorna szakszerű üzemeltetésére. „Nasszer ezt nem úszhatja meg szárazon”, nem tarthatja meg a „zsákmányát” – így foglalható össze a véleménye, amelyet augusztusban nem csak a konzervatívok zöme, hanem még a munkáspárti ellenzék is támogatott.

Augusztus 16-ára konferenciára hívták össze azon országok képviselőit, amelyek a legtöbbet használták a Csatornát. A 24 állam közül Egyiptom (és Görögország) elutasította a részvételt, a Szovjetunió viszont elfogadta. Augusztus 23-án deklarációt fogadtak el, amely javasolta egy nemzetközi hatóság felállítását a Csatorna igazgatására. Eden javaslatára Robert Menzies, Ausztrália történetesen épp Európában tartózkodó miniszterelnökét bízta meg azzal, hogy az indítványt nyújtsa át Nasszernek. Hogy Eden egyáltalán nem bízott Nasszer meggyőzőhetőségében, jól kiderül a visszaemlékezéseiből, akárcsak az, hogy attól tartott, a tárgyalások elhúzódása „inkább csökkenti, mint növeli a megfelelő rendezés esélyeit”. Annak a kockázata pedig, hogy Nasszer kezében marad a zsákmány – olvashatjuk –, „nagyobb lehet, mint az erő alkalmazásának a kockázata”.¹⁵ E ponton jegyezzük meg, hogy már július legvégétől megkezdődtek a brit és a francia vezérkar közötti tárgyalások a lehetséges katonai lépések összehangolásáról.

A Menzies-misszió sikerében nem bízó Edenben már augusztus végén felmerült, hogy az ENSZ-hez kellene fordulni. Bár *expressis verbis* nem fogalmazódik meg, nyilvánvalóan az a megfontolás vezette őt, hogy Egyiptomnak a nemzetközi nyilvánosság előtti elmarasztalása legitimálhatja a fegyveres intervenciót. (És bizonyítja a brit közvélemény előtt a kormányzat azon szándékát, hogy a békés megoldásra törekszik.) A kabinet augusztus 28-án úgy döntött, hogy támogatja az elképzelést, de a Biztonsági Tanácshoz csak azután fordulnak, ha „hivatalossá” válik Menzies kudarca.¹⁶ Az ausztrál kormányfő szeptember 3-án utazott Kairóba, és az előzetes várakozásoknak megfelelően az egyiptomi vezető – noha néhány napig, taktikai okokból húzta az időt – kategorikusan elutasította a 18 állam által javasolt nemzetközi hatóságot.

¹⁴ EDEN, i. m. 474.

¹⁵ EDEN, i. m. 455–456.

¹⁶ Uo. 457.

Dulles jelezte, hogy a Biztonsági Tanácsban nem fogja támogatni a briteket és a franciákat, szeptember 4-én pedig a londoni konferencián javasolt megoldás helyett a Csatornahasználók Klubjának a megalakítását indítványozta.¹⁷ Ennek a hajóforgalom biztonságának a garantálása, a vitás kérdések rendezése, valamint a bevételek beszédese lett volna a feladata. Bár a lépés nem irányult Kairó pozíciójának erősítésére, Eden szerint ez „fordulópontot jelentett”, ugyanis ennek a szervezetnek Washington nem akart semmi olyan jogot adni, amellyel bárkit bármire kötelezhetett volna.¹⁸ Eisenhower nyilatkozatai eközben csak bátorították Nasszert, azért, mivel kizárólag a békés megoldás lehetőségéről szóltak – hangsúlyozza Eden a memoárban, arra is utalva, hogy ugyanez volt a benyomása a közvetítést vállaló Menziesnek is.¹⁹ Az amerikai álláspont fényében a britek elhalasztották, hogy a Biztonsági Tanácshoz forduljanak.

A Dulles által javasolt Csatornahasználók Klubjáról szóló döntés az egész válság egyik legnehezebb ügye volt – olvashatjuk. Az indítvány támogatásának végső motívumát így összegezte Eden: „Az Egyesült Államokkal való együttműködés egész politikusi életem egyik vezérelve volt.”²⁰ Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy az eseményekre visszatekintve mégis arra a következtetésre jutott, hogy e lépése hibás lehetett, az amerikaiakat ugyanis – legalábbis ezt a magyarázatot adja – kevésbé érdekelte a Csatorna sorsa, mint a briteket és a franciákat.

A „klub” ügyében szeptember 19. és 21. között újabb konferenciát tartottak Londonban. A memoárból kiderül, hogy Eden, aki személyesen nem is vett részt a konferencián, nem sokra tartotta Dulles ötletét. Pesszimista helyzetértékelésének az igazolására hivatkozik a britek kairói forrásaira is, amelyek arról számoltak be, hogy Nasszer igen elégedett volt, felsóhajtva, hogy vége a keményebb szankciók veszélyének.²¹ „Megdöbrentő tapasztalat volt számomra – fűzte hozzá Eden –, hogy vannak emberek, akik eleve elvetik az erő alkalmazásának a lehetőségét [...], s így mindenféle cselekvéssel szembehelyezkedve készek az új zsarnokságot elfogadni, esetleg ugyan sajnálkozva, de ellenállás nélkül.”²² Az ötvenes éveknek a harmincas évekkal való párhuzamba állítása újra és újra előjön a memoárban, igazolva a nemzetközi kapcsolatok elméletének azt a régóta leírt megfigyelését, miszerint a külpolitikai

¹⁷ Hivatalos nevén: SCUA, azaz Suez Canal User's Association, de Eden csak „User's Club”-ként utal rá.

¹⁸ EDEN, i. m. 462.

¹⁹ Uo. 469.

²⁰ Uo. 481.

²¹ EDEN, i. m. 491. A „klub” időközben el is veszítette azt a feladatát, hogy a hajóforgalmat biztosítsa: az eltávozott révkalauzokat Nasszer pótolta, részben szovjet és jugoszláv szakemberekkel. KYLE, Keith: *Suez*. London, Weidenfeld and Nicolson, 1991. 248–249.

²² EDEN, i. m. 495.

döntéshozatal egyik tipikus hibája a múltbeli tapasztalatok helytelen, a körülményeket figyelmen kívül hagyó abszolutizálása.²³

A konferencia után, szeptember 23-án a britek és francia szövetségeseik elérkezettnek látták az időt, hogy a Biztonsági Tanácshoz forduljanak. Válaszul Dulles kijelentette, hogy az USA a gyarmattartó hatalmakkal nem tud azonosulni... Eden élesen bírálta a gyarmati ambíciókra történő utalást, leszögezve, hogy az ő szemében a Csatorna ügye nem koloniális, hanem kizárólag nemzetközi jogi kérdés.²⁴

Október 13-án a toryk szokásos évi konferenciáján tartott beszédében Eden egyértelműen utalt arra, hogy a szuezi válság megoldásában nem zárható ki a fegyveres beavatkozás lehetősége.²⁵ Ugyanennek a napnak az éjszakáján a Szovjetunió képviselője a Biztonsági Tanácsban megvétózta az Egyiptomot elmarasztaló brit–francia javaslatot, amely Washingtontól sem kapta meg azt a támogatást, amelyet Eden remélt.

Három nappal később Eden és Selwyn Lloyd Párizsba utazott, s a memoár ezen út kapcsán fordít figyelmet először érdemben Izrael lehetséges szerepének a taglalására, igaz, csak elég szűkszavúan. Eden abból indult ki, hogy az Izraellel ápoló brit kapcsolatok „nem voltak szorosak”, a franciák jóval mélyebb kapcsolatokat alakítottak ki az új állammal. Elismerte, hogy Egyiptom folyamatos fenyegetést jelentett Izraelre nézve, s ezzel összefüggésben utalt arra a problémára is, hogy mivel Nagy-Britanniát Jordániához szövetségi szerződés fűzte, Amman és Tel-Aviv komolyabb konfliktusa Londont és Párizst hozta volna nehéz helyzetbe.²⁶ Az izraeliekkel kezdett titkos tárgyalásokról azonban a memoárban hallgat. S nem véletlenül, mert a szuezi háború kulisszák mögötti előkészítését maximális mértékben igyekezett eltitkolni a brit és a nemzetközi közvélemény elől. Amikor 1959-ben a memoárját írta, a kézirat kritikus fejezeteit átküldte Guy Mollet-nak, hogy ellenőrizze, így kiadható-e. Lefebvre-től tudjuk, hogy amíg Mollet élt, Franciaországban mindent zároltak, semmi sem kerülhetett nyilvánosságra a hadműveletek előkészítéséről.²⁷ Eden ugyancsak a haláláig ragaszkodott ahhoz a hivatalos változathoz, amely szerint London és Párizs kizárólag Egyiptom és Izrael „szétválasztása” céljából avatkozott be a konfliktusba.

E ponton tehát Eden igencsak félrevezető képet fest olvasóinak, kulcsfontosságú tényeket hallgat el, ezért kénytelenek vagyunk más forrásokhoz fordulni a háttérben

²³ EGEDY Gergely: *Bevezetés a nemzetközi kapcsolatok elméletébe*. Budapest, Hvgorac, 2011, 99–101.

²⁴ EDEN, i. m. 498–499.

²⁵ Uo. 508.

²⁶ Uo. 512–513.

²⁷ LEFEBVRE, i. m. 11–12.

lezajlott francia–izraeli–brit tárgyalások rekonstruálása érdekében, főként Kyle, Carlton, Lefebvre és Unwin munkáira támaszkodva. Az izraeli hadsereg október 29-i támadásáról írva Eden azt a benyomást kelti, hogy az akció a briteket is alaposan meglepte. A konfliktus kiszélesedésének a megakadályozására az tűnt a leginkább célszerűnek – jegyzi meg –, ha „mi magunk interveniálunk”.²⁸ Valójában őt a legkevésbé sem lepték meg a történetek: minden az előzetesen jóváhagyott forgatókönyv szerint zajlott. Izrael bevonása a lehető legnagyobb titoktartás mellett történt.

E tekintetben a franciák játszották a kulcsszerepet. Szeptember 30-án Simon Perez (akkoriban a Nemzetvédelmi Minisztérium igazgatója) közvetítésével Golda Meir külügyminiszter és Mose Dajan tábornok, vezérkari főnök vezetésével izraeli delegáció érkezett Párizsba az Egyiptom elleni fellépés lehetőségeinek a megvitatására.²⁹ (Eleinte még egy közös francia–izraeli, a briteket kihagyó terv is felmerült.) Október 14-én Eden chequers-i rezidenciáján fogadta Maurice Challe francia tábornokot, aki jelezte, hogy az Egyiptom által fenyegetett Izrael kész lenne csatlakozni a Nasszer elleni koalícióhoz. A későbbi terv lényege már ekkor körvonalazódott: Izrael a Sínai-félszigeten keresztül megtámadná Egyiptomot, s erre a két nyugat-európai hatalom mindkét felet tűzszünetre szólítaná fel, azzal a követeléssel együtt, hogy tegyék lehetővé brit–francia egységek benyomulását a Csatorna térségébe „a harcban álló felek szétválasztásának céljából”.

Edennek nagyon megtetszett Challe ötlete, és gyorsan hazarendelte az intervencióért jóval kevésbé lelkesedő külügyminiszterét New Yorkból.³⁰ Gyorsan Párizsba utazott vele. A memoárjában megemlíti ugyan az október 16-án Mollet-val és Pineau-val folytatott tárgyalását, ennek az igazi tétjéről azonban nem szól, csak azt érzékelteti, hogy ekkorra mindannyian elveszítették bizalmukat az amerikaiakban.³¹ Valójában ekkor döntötte el véglegesen, hogy a Challe által javasolt stratégiát választja a Nasszerrel való leszámolás céljából. Dajan tábornok emlékiratából kitűnik, hogy Eden mennyire ragaszkodott ahhoz, hogy a nemzetközi közvélemény előtt ne agreszornak, hanem a „rend helyreállítójának” tűnjön majd. Ezért kellett Izraelnek a két másik ország előtt színre lépnie. A részletekről még a londoni kormány tagjait sem tájékoztatták. Unwin is arról ír, hogy a britek a franciáknál és az izraelieknél nagyobb gondot fordítottak a „politikai és diplomáciai kódósításra”.³²

²⁸ EDEN, i. m. 523.

²⁹ LEFEBVRE, i. m. 58.

³⁰ UNWIN, i. m. 162–163.

³¹ EDEN, i. m. 510–511.

³² UNWIN, i. m. 163.

Eden ahhoz is ragaszkodott, hogy a szűk körű bizottsági üléseken ne készüljenek feljegyzések, és kollégáinak a privát naplórírást is megtiltotta.³³ A szélesebb közvélemény első ízben Anthony Nutting külügyi államtitkár 1967-ben kiadott emlékiratából (*No End of a Lesson*) értesülhetett a történetekről. Egykori külügyminiszterével, Selwyn Lloydal Eden abban maradt, hogy csak a halála után publikálja visszaemlékezéseit; erre 1978-ban került sor (*Suez 1956: A Personal Account*), de a munka valójában nem sok újat tartalmazott.

Az egyeztetés következő fordulója október 22-én kezdődött, Párizs külvárosában, Sèvres-ben, egy félreeső, csendes villában. Ezen izraeli részről nem csak Dajan tábornok, hanem Ben-Gurion kormányfő is részt vett; mindketten erős gyanakvást tápláltak a britekkel szemben. A lelepleződéstől tartó Eden maga helyett a lojális Selwyn Lloydot küldte. Az izraeliek ragaszkodtak ahhoz, hogy a britek konkrétabb kötelezettségeket vállaljanak; főként a Szovjetuniótól vásárolt egyiptomi repülőgépektől tartottak, ezek semlegesítését a franciákénál nagyobb gépekkel rendelkező brit légierőtől várták (Canberra bombázók). A brit kötelezettségvállalást Ben-Gurion és Dajan a megállapodás *sine qua non* feltételének tekintette.³⁴ Az október 24-én véglegesen elfogadott terv azzal számolt, hogy az ellenséges gépeket még a repülőtereken tönkreteszik, a támadást pedig Port Saïdnál, a Csatorna felső bejáratánál kezdik majd meg, először ejtőernyős alakulatokkal, utána pedig a Máltáról érkező flotta segítségével. A „Muskétás” hadművelet parancsnokát a britek jelölhették ki, Sir Charles Keightley tábornok személyében.

Eden azt kívánta, hogy Sèvres-ben semmit se vessenek papírra, s a jelenlevők megesküdek, hogy megállapodásuk részleteit halálukig nem árulják el. Nagy-Britannia legfőbb szövetségesét, az Egyesült Államokat semmiről sem tájékoztatták. Amikor a brit miniszterelnök megtudta, hogy a tárgyaláson mégis készült írott, s a megbízottja által aláírt dokumentum, azt elégettette, és a franciákat is felszólította, hogy semmisítsék meg a náluk levő iratokat. Erre Párizs ugyan nemet mondott, de a papírokat úgy eldugták, hogy a mai napig sem kerültek elő, csak az izraelieknél levő példány vált hozzáférhetővé, ott is csak egy fénymásolat az eredetiről.³⁵ Mindennek a fényében aligha túlzás „összeesküvésről” beszélni. Életrajzírója, Carlton

³³ MARR, Andrew: *A History of Modern Britain*. Basingstoke, Macmillan, 2007. 153.

³⁴ CARLTON, i. m. 435–438.

³⁵ Az október 24-én aláírt jegyzőkönyv, a „Sèvres-i protokoll” szövegét, francia és angol változatban, néhány titkos levéllel (köztük azzal, amelyet Eden Mollet-hoz intézett) és egy háttér tanulmány-nal együtt ld: TROEN, S. Ilan: The Protocol of Sèvres. British/French/Israeli Collusion Against Egypt, 1956, *Israel Studies*, 1996/2. 122–140. online: <https://www.brandeis.edu/.../about/.../TheProtocolOfSevres.pdf>. A brit levéltári anyagban semmilyen forrás sem található arról, hogy Sèvres-ben a találkozó valaha is megtörtént – fűzi hozzá az izraeli kutató (124.).

szerint Eden számára Sèvres lett volna az utolsó alkalom arra, hogy „kiszálljon”, és elkerülje az utókor súlyos ítéletét a dicstelen szerep vállalásáért.³⁶

Jegyezzük meg, hogy az a gyakori felvetés, miszerint a brit és a francia vezetők a magyar forradalom miatt előrehozták a tervezett intervenció kezdetét, a nyilvánosságra került források fényében nem igazolható: a nyitánynak tekintett izraeli akció időpontját már október 22-én október 29-ében jelölték meg. Ezen a magyar felkelés kitörésének híre sem változtatott.³⁷

A hadműveletek részletezésébe talán nem szükséges e tanulmányban belebocsátkozni: az események lényegében a titkos tárgyalások során kidolgozott tervek szerint alakultak. Október 29-én az izraeli csapatok gyors előrenyomulást eredményező támadásba kezdtek, majd 30-án megérkezett a brit–francia ultimátum, amely mindkét felet felszólította, hogy a Csatornától számított 10 mérföldre vonja vissza egységeit. Az előzetes számítás beigazolódt: ezt Tel-Aviv elfogadta, Kairó viszont nem. Október 31-én megkezdődött a repülőterek bombázása, és Máltáról elindult az inváziós flotta. November 5-én megkezdődött az ejtőernyősök hadművelete Port Saïdtól délre, 6-án pedig a brit és a francia flottára támaszkodó partraszállás. Az egyiptomi védelmet megtörve, Port Saïdot elfoglalva az intervenció egységei megindultak délnek, Szuez felé...

A nemzetközi politika azonban minden katonai számítást felülírt, igazolva az intervenció erők brit főparancsnokának, Sir Keightley-nek a véleményét: a 20. században egy háború megnyeréséhez a nemzetközi közvélemény támogatása éppoly elengedhetetlen feltétel, mint a katonai siker.³⁸ Az Egyesült Államok – egyáltalán nem lévén érdekelt az egykori brit és a francia hatalmi pozíciók restaurálásában – már az izraeli támadás napján, október 29-én a Biztonsági Tanács összehívását sürgette. (Az elnökválasztásra a „béke és prosperitás” jelszavával készülő Eisenhower föl volt háborodva azon, hogy nem tájékoztatták.)

November 2-án összeült az ENSZ Közgyűlése Szuez ügyében, Eden értékelése szerint érzelmileg túlfűtött, mindenáron „büntetni kívánó” hangulatban. Dulles azonnali tűzszünetet és a hadműveletek leállítását sürgető indítványát 64 ország megszavazta, s csak Ausztrália, Új-Zéland, valamint Nagy-Britannia, Franciaország és Izrael szavazott ellene. Eden e szavakkal fejezte ki súlyos neheztelését az amerikaiakkal szemben: „Nem a Szovjetunió, és nem is valamelyik arab állam, hanem az

³⁶ CARLTON, i. m. 434. Igaz, a szerző arra is utal, hogy Eden ekkor már egyfajta kényszerpályán mozgott.

³⁷ BÉKÉS Csaba: *Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában*. Budapest, 1956-os Intézet, 2007. 62.

³⁸ THORPE, D. R.: *Eden, (Robert) Anthony*. Oxford Dictionary of National Biography, online, 2011. <http://www.oxforddnb.com/view/article/31060?docPos=1>

Egyesült Államok kormányzata állt a Közgyűlésben az Izrael-, Franciaország- és Nagy-Britannia-ellenesek élére.”³⁹ Mély megütközéssel idézi Richard Nixon alelnököt is, aki így fogalmazott: „A történelemben az első ízben szakadtunk el attól az Ázsiával és Afrikával kapcsolatos angol–francia politikától, amely szerintünk a gyarmatosító tradíciót tükrözte.”⁴⁰

November 3-ára és 4-ére a szigetországban is jelentősen felerősödött a kormányzat politikájának a bírálata, s ezt, ha némi tompítással, Eden is elismeri visszaemlékezéseiben. „Kevés szabad időm maradt arra, hogy tájékozódjak a közvélemény változásairól” – olvashatjuk tőle, azzal az állítással együtt, miszerint „a népszerűség pedig őt nem érdekelte”.⁴¹ Joggal írja az oxfordi életrajzi lexikonban D. R. Thorpe, hogy a szuezi intervenció éppannyira megosztotta a briteket, mint a harmincas évek második felében a müncheni konferencia.⁴² A katonai megoldással az ellenzéki Munkáspárt határozottan szembefordult, olyannyira, hogy még francia „testvérpártjával”, Mollet szocialistáival sem kívánt szóba állni. De Eden kollégái közül is egyre többen elbizonytalanodtak.

November 4-én az ENSZ Közgyűlése ismét tűzszünetet követelt, de London zöld utat adott a tervezett partraszállási hadműveletnek, amelyre 5-én kerül sor, összesen 22 ezer katona, közülük 13 ezer brit részvételével. Eisenhower elnöknek ezt írta egy táviratban Eden: „Ön a nagy tapasztalatával meg fogja érteni, hogy nem hagyhatunk katonai vákuumot, amíg egy ENSZ-csapatot felállítanak...”⁴³

November 6-án reggel, az elnökválasztás napján Eisenhower 12 órás ultimátumot adott Edennek a hadműveletek leállítására – erről azonban nem olvashatunk a memoárban.⁴⁴ Ő ezt elfogadta – anélkül, hogy a franciákkal egyeztetett volna. A tekintélyes és népszerű történész, Marr szerint az Egyesült Államok úgy megszégyenítette Nagy-Britanniát, amire a Függetlenségi Háború óta nem volt példa.⁴⁵ Így került sor arra, hogy november 6-án délután 5 órakor az intervenció csapatainak főparancsnoka utasítást kapott, hogy éjfél után szüntessen be minden harci tevékenységet. Miért mondott le a miniszterelnök minden eredeti céljáról, a Csatorna megszerzéséről és Nasszer megbuktatásáról? A katonailag sikeres akció miért vált súlyos politikai kudarcá?

³⁹ EDEN, i. m. 540.

⁴⁰ Uo. 541–542.

⁴¹ Uo. 546, 550.

⁴² THORPE, i. m.

⁴³ EDEN, i. m. 552.

⁴⁴ CARLTON, 452. Az üzenet pontos szövege ismeretlen, talán telefonbeszélgetésben kapta Eden.

⁴⁵ MARR, i. m. 157.

Mindenekelőtt azért, mert a beavatkozást kezdeményező britek és franciák szinte teljesen elszigetelődtek a nemzetközi szintén. Hogyan magyarázta ezt Eden? A memoárjában a következőket olvashatjuk ezzel kapcsolatban. Először is megemlíti, hogy Nyikolaj Bulganyin, a Szovjetunió Minisztertanácsának Elnöke november 5-i levelében atombombával fenyegette meg Nagy-Britanniát, ha nem állítja le az egyiptomi támadást.⁴⁶ Bár 1956 őszén egy ilyen fenyegetést nyilván nem lehetett félvállról venni, Eden úgy vélte – valószínűleg helyesen –, hogy e fenyegetést nem kell szó szerint venni.⁴⁷ Figyelemre méltó viszont, amit ehhez hozzáfűzött: Washington politikája bátorította fel az oroszokat. A kezdeti kivárás oka az volt, hogy eleinte ők sem akarták elhinni, hogy az amerikaiak így bánnak szövetségeseikkel; „szovjet szempontból ez túl szépnek tűnt ahhoz, hogy igaz legyen”.⁴⁸

Ennél komolyabb veszélynek nevezi azt, hogy az intervenció csillagászati költségei gazdasági katasztrófával fenyegettek.⁴⁹ Erre nyomatékosan, a lemondását is kilátásba helyezve figyelmeztette őt pénzügyminisztere és leendő utódja, a háborút korábban pártoló és a véleménye megváltoztatásáért sok kritikát kapó Harold Macmillan. A fenyegetést fokozta, hogy Washington (a *Federal Reserve Bank* révén) – a nyomásgyakorlás céljából, a brit pénznem megrendítése érdekében – jóval több fontot adott el, mint amennyi indokolható volt.⁵⁰ Végül, de nem utolsósorban szól arról, hogy a pártján belül szervezkedni kezdtek ellene, a megbuktatására törekedve. „Minden válságban akadnak gyenge nővérek, és ők néha azok közül kerülnek ki, akik kezdetben a legkeményebbeknek mutatkoztak” – írta sokat sejtetően.⁵¹

Eden azonban azt mondja, nem e szempontok miatt rendelte el a tűzszünetet, bár elismeri, hogy mindegyiket figyelembe vette. Az eredeti célunk az volt – fejtí ki –, hogy megfékezzük a konfliktust. S mivel november 6-ra az intervenció oka megszűnt, „a tűz kialudt”, a harcok véget értek, a további intervenció elveszítette jogosultságát.⁵² A memoárban adott magyarázat természetesen a legkevésbé sem meggyőző. Bár a britek és a franciák – a keletről támadó izraeliekkel együtt – kétség-

⁴⁶ EDEN, i. m. 554.

⁴⁷ Egy kortárs kommentátor szerint a szovjet fenyegetés jóval nagyobb hatással volt Edenre, mint ahogy azt érzékeltette. ROBERTS, Chalmers: Suez in Retrospect – Anthony Eden's Memoirs. *The Atlantic*, 1960/1. <http://www.theatlantic.com/magazine/archive/1960/04/suez-in-retrospect-anthony-edens-memoirs/305585/>. E sorok szerzője viszont azokkal ért egyet, akik szerint e fenyegetésnek valóban nem volt döntő hatása, hiszen nem a levél olvasása után döntött a tűzszünetről.

⁴⁸ EDEN, i. m. 555.

⁴⁹ Uo. 556.

⁵⁰ MARR, i. m. 157.

⁵¹ EDEN, i. m. 557.

⁵² Uo. 557.: „the fire was out. Once the fighting had ceased, justification for further intervention ceased with it”.

kívül „nyerésre álltak”, az egyiptomi ellenállás nem szűnt meg, a Csatornát pedig (még) nem tudták elfoglalni. Ami pedig a franciákat illeti, őket igencsak megdöbben-tette a hadművelet hirtelen (és egyoldalú) leállítása. Mi több, Párizsban a váratlan brit döntést jó néhányan cserbenhagyásként értékelték. A csalódás feltétlenül hozzá-járult a francia és a (nyugat)német együttműködés kibővítéséhez, az európai integrá-ció elmélyítéséhez. „Európa lesz a bosszújuk” – jelentette ki a francia miniszter-elnöknek Konrad Adenauer kancellár, aki történetesen Párizsban tartózkodott azon a napon, amikor a britek bejelentették a tűzszünetet.⁵³

Bár a hirtelen leállás magyarázatát Eden ezzel elintézettnek tekintette, presz-tízsokokból nem mondva ki a külső kényszer szerepét, tulajdonképpen mégsem maradt adós az igazi ok felvillantásával. Ez pedig a záró gondolataiból tárul fel; elmélkedését, némi, de talán még megengedhető túlzással az Egyesült Államok elleni vádiratnak is nevezhetjük. Ezt azzal a megállapítással vezeti be, hogy „ha tud-tuk volna, mi jön, kétszer, talán háromszor is átgondoljuk”, mit tegyünk. A további-akban kifejti, hogy mivel Port Saïd már szilárdan a kezükben volt, Nasszer pedig „súlyos vereséget” szenvedett, azt gondolták, „ebből a helyzetből az intelligens nem-zetközi politikának [...] ki kell tudnia hozni az arab–izraeli konfliktus és a Csatorna jövőjének tartós rendezését”.⁵⁴ Nem tételeztük azonban fel – viszi tovább az érvelé-sét –, hogy „[...] ehelyett az ENSZ, különösen pedig az Egyesült Államok ahhoz fog ragaszkodni, hogy az összes kivívott előnyt el kell dobni az érdemi tárgyalások meg-kezdése előtt. Ez bizonyult a legszörnyűbbnek az összes hiba közül.” Végül megállá-pítja: „Ha számítunk erre, másként cselekedhettünk volna, de nem tudhattuk elő-re.”⁵⁵ Az eseményeket követő hónapokban sokszor mondták nekem – fűzi hozzá –, hogy: „Bárcsak tovább mentetek volna!” A memoárban sugallt végső következtetés egyértelmű: az Egyesült Államok magatartása hiúsította meg az egyébként racioná-lisan kalkulált katonai fellépés sikerét. Ebben van igazság: a britekkel (és a franciák-kal) szemben egy egészen sajátos amerikai–szovjet együttműködés bontakozott ki.

Eden számára a megaláztatások sora az intervenció leállítása után sem ért véget. A tűzszünet elrendelése után Eisenhower viselkedése a memoár szerint még barát-ságtalanabbá vált, elzárkózott a brit és a francia kormányfővel való találkozástól, és minden további tárgyalás előfeltételévé tette a katonák teljes kivonását. A brit–fran-cia–amerikai együttműködés helyreállítása legalább részleges kárpótlást kínálhatott volna Edennek az elszenvedett kudarcért, de ezt sem kapta meg. Az ő interpretáció-jában így vált lehetővé Nasszer elnök számára, hogy jelentősen megerősítse otthoni

⁵³ REYNOLDS, i. m. 205.

⁵⁴ EDEN, i. m. 558.: „Out of this situation intelligent international statemanship should, we thought, be able to shape a lasting settlement for the Arab-Israeli conflict and for the future of the canal.”

⁵⁵ Uo. 558.

és nemzetközi pozícióját. Nem csoda – jegyzi meg –, hogy Hammarskjöld ENSZ-főtitkár „végtelenül önelégültnek” találta az egyiptomi vezetőt kairói látogatása során.⁵⁶

November 23-án – egészségi problémákra hivatkozva, széles körű megdöbbenést keltve – Eden Jamaicára utazott pihenni. Távollétében végül London, nehéz szívvel, Párizssal egyeztetve, december 22-ét jelölte meg az intervenciós egységek Egyiptomból való kivonásának határidejeként. Eden, aki Jamaicából küldött táviratban jelezte hozzájárulását, december 14-én tért vissza Londonba. December 20-án mondott utolsó alsóházi beszédében elismételte, hogy semmilyen terv nem létezett Egyiptom megtámadására... Ezzel nem aratott sikert, amiként azzal sem, hogy kijelentette, hasonló feltételek között ugyanígy járna el. 1957. január 9-én a teljes visszavonulás mellett döntött: lemondott.⁵⁷

Mérleget vonva, némi óvatossággal Eden az intervenciót „csak részlegesen hatékonnak” („only partially effective”) nevezte, úgy fogalmazva, hogy „tűzoltó hadműveletként” sikeres volt, „a világ nyert azáltal, hogy a konfliktusra akkor és nem néhány hónappal később került sor” (nem az Egyiptom által választott időpontban), de elismerte, hogy a Csatorna ügyét és az arab–izraeli konfliktust nem tudta megoldani.⁵⁸ Valójában a szuezi kaland megalázó politikai kudarcot hozott Nagy-Britanniának, és a kezdeményezésért felelős miniszterelnök nemzetközi tekintélyét romba döntötte. Nem csoda, hogy Eden fizikailag és idegileg szinte „belerokkant” a történetekbe. A London által kitűzött célok közül egyet sem sikerült megvalósítani. Az intervenció a Csatorna biztonságának garantálása helyett azzal járt, hogy az egyiptomiak által szándékosan elsüllyesztett hajók miatt 1957 áprilisáig szünetelt a forgalom. Nasszer pozíciója erősödött, míg Nagy-Britannia tekintélye csökkent. Azon érvelés pedig, amely a memoárban is megfogalmazódik, miszerint a szuezi háború pozitív ösztönzést adott az ENSZ szerepének a kibővítéséhez, egy ellenzéki képviselő szerint olyan volt, mintha Al Capone dicséretre számított volna a chicagói rendőrség színvonalának emeléséért... Szuez azt bizonyította a világ előtt, hogy Nagy-Britannia végleg elveszítette egykori hatalmi státuszát. „Első osztályú hatalomból harmadosztályúvá fokoztuk le magunkat” – írta keserűen a naplójában a szigetország ENSZ-képviselője, Sir Pierson Dixon 1957-ben.⁵⁹

Lefebvre könyvéhez írott utószavában Kecskés Gusztáv joggal állapítja meg, hogy a szuezi válságot tárgyaló angol nyelvű munkák „a magyar ügyet általában margi-

⁵⁶ Uo. 567.

⁵⁷ Uo. 581–582.

⁵⁸ Uo. 559–577.

⁵⁹ Idézi: SKED, Alan–COOK, Chris: *Post-War Britain*. Harmondsworth, Penguin, 1986. 136.

nális kérdésként kezelik”.⁶⁰ E helyütt e sorok szerzője nem kíván belebocsátkozni annak a kérdésnek a boncolgatásába, hogy Szuezi milyen hatással volt forradalmunk sorsára, azt viszont megjegyzi, hogy a fenti megállapítás Eden memoárjára is áll.⁶¹ Az exminiszterelnök egyáltalán nem nézett szembe azzal, hogy „a szuezi ügy” egyrészt precedenst kínált a nagyhatalmi beavatkozásra, másrészt pedig a nyugati világ politikai egységének megbontásával a Szovjetunióval szembeni közös fellépés esélyeit is nagymértékben rontotta. Igen szűkszavúan és egy-két tárgyi tévedéssel szól ugyan magyar forradalomról is, de sem az óhatatlanul felmerülő politikai, sem pedig a morális dilemmákról nem ejt szót. Eden felelőssége tehát akkor sem vitatható, ha egyébként reálisan nem állítható az, hogy Szuezi nélkül a Nyugat túllépett volna az érdekszférák „jaltai” megosztásán. Szuezi tehát, a neves angol publicista és regényíró, *A szabadság hét napja* szerzője, Noel Barber vélekedésével egyetértve valóban politikai ajándék volt Hruscsov számára.

⁶⁰ KECSKÉS Gusztáv: *Utószó. A szuezi válság és az 1956-os magyar forradalom*. In: LEFEBVRE, i. m. 137.

⁶¹ Ehhez ld. BÉKÉS, i. m.; KECSKÉS, i. m.; CALHOUN, Daniel F.: *Hungary and Suez, 1956*. Lanham–New York–London, University Press of America, 1991.

FRANÇOIS DAVID

EGY BIRODALOM MEGSEMMISÜLÉSE: FRANCIAORSZÁG AZ ÁGYÚNASZÁD-DIPLOMÁCIA, AMERIKA VÍZIÓJA ÉS A HIDEGHÁBORÚ INGOVÁNYA KÖZÖTT –

KOLONIALIZMUS, IMPERIALIZMUS, ÁGYÚNASZÁD-
DIPLOMÁCIA?¹

I. Kolonializmus, imperializmus, ágyúnaszád-diplomácia?

A Szezei Csatorna Társaság államosítása a nemzetközi jog komoly megszegését jelentette

John Foster Dulles, az USA külügyminisztere arra kényszerítette a franciákat és a briteket, hogy tiszteljék a nemzetközi jogot, legalábbis annak az egyesült államokbeli értelmezését. Ezzel párhuzamosan a francia diplomácia képtelen volt kellően meggyőzően bizonyítani a Nasszer egyiptomi köztársasági elnök által előidézett kárt vagy a nemzetközi jog amerikai értelmezésének hiányosságait.

A Szezei-csatorna jogi státuszának az alapját az oszmán szultán részéről kiadott 1866-os fermán fektette le, amely megerősítette az egyiptomi khedive (alkirály) által nyújtott koncessziót, s később az 1888-as konstantinápolyi egyezmény erősítette meg. Ennek értelmében a Szezei Csatorna Társaság a fermán 1869-ben történt életbe lépésétől számítva kilencvenkilenc évig használhatta a Csatorna létesítményeit.

Nasszer ezért 1956-ban azzal érvelhetett, hogy az államosítással csupán azt az elengedhetetlen folyamatot hozza előre, amely tizenkét év múlva egyébként is bekövetkezett volna. Az 1888-as konstantinápolyi egyezmény miatt – melyet az Oszmán Birodalom, Nagy-Britannia, Franciaország, valamint Németország, az Osztrák–Magyar Monarchia, Spanyolország, Hollandia és Oroszország írt alá – a koncessziós ügy azonban nemzetközi méreteket öltött.

Ez két, egymásnak látszatra ellentmondó elven alapult, amelyekhez úgy a Nyugat, mint Egyiptom csökönyösen ragaszkodott. A francia és a brit diplomácia nagy hibája az volt, hogy képtelenek voltak az amerikai és a világ közvéleményének bebizonyítani, hogy az első elv felülírja a másodikat.

¹ Az angol nyelvű tanulmányt Dévavári Zoltán fordította.

Az egyezmény első elve értelmében ugyanis a Csatorna a hajók nemzeti hovatarozásától függetlenül békeidőben és háborúban is abszolút és teljes szabadsággal hajózható volt (I. és IV. cikkelyek). Ugyanakkor a franciák és a britek úgy látták, hogy az Izrael elleni támadások, a Nemzeti Felszabadítási Front felfegyverezése, valamint Nasszer nyugatellenes, gyűlöletszító beszédeinek fényében a Szezi-csatorna államosítása és a Csatornát üzemeltető cég alkalmazottainak fogva tartása nem jelent mást, mint az utolsó előtti lépést a francia és a brit tankhajók hajózási engedélyének a megtagadásához – ami végső soron egy pánarab forradalomhoz vezetne, s ennek a vesztese elsősorban Izrael, Algéria és a Perzsa-öböl lenne.

Ezzel egyébként sem a franciák, sem az angolok nem voltak igazán tisztában, ezért nem vették figyelembe, hogy a hajózási szabadság érvényteleníti Egyiptom szuverenitását a Csatorna felett. Így az 1886-os egyezmény értelmében Egyiptom 1968-tól a Csatorna teljes *tulajdonjogát* birtokolhatta, de semmiképp sem gyakorolhatott felette teljes *szuverenitást*. Egyiptom ezáltal államosíthatta a Csatorna használati díjának beszedési jogát és jogszerű haszonra tehetett szert, de nem volt joga arra, hogy államosítsa és az állam kezébe helyezze a Csatorna használatbavételi jogát, amely így elvben egyoldalúan egyiptomi fennhatóság alá helyezte volna a hajózhatóságot, figyelmen kívül hagyva ezzel az 1888-as egyezmény társaláíróinak az akaratát.

A francia Külügyminisztérium ugyanakkor képtelen volt egyértelműen bizonyítani a Csatorna Társaság kettős jogi státuszát, azaz annak magán és nemzetközi tulajdonjogi jellegét.

A végső döntés a Csatorna államosítására – szigorúan jogi szempontok alapján – 1956. július 26-án született meg. E jogi szempontok jelentették ugyan az amerikai döntéshozatal alfáját és ómegáját, de maga az államosítás semmiképpen sem jelentette egy fejlődő államnak a kolonializmussal szembeni bosszúját. Inkább csak olyan erőszakos csapásként volt értelmezhető, melyet Egyiptom a Csatornát leggyakrabban használó két állam, azaz a franciák és a britek ellen intézett.

Ugyanakkor a Nemzetközi Munkások Francia Szekciójának (SFIO) ideológiája mentén Guy Mollet francia miniszterelnök és Christian Pineau külügyminiszter – nem utolsósorban az 1944-ben és 1946-ban Franciaországban bekövetkezett államosítások miatt – megtagadták a harc felvételét a megkérdőjelezhető államosítással szemben. Ez egyben azt is jelentette, hogy egyértelműen elutasították egy kapitalista elvek alapján működő cég megmentését. Ennek következtében pedig elmulasztották a felettébb értékes jogi érvelés lehetőségét, s nem szálltak szembe Dulles moralista legalizmusával sem, hanem megelégedtek egy két pontban összefoglalható, rosszul definiált és formális szempontok alapján kissé bizonytalan okfejtéssel.

A franciák elsősorban azzal érveltek, hogy Nasszer nem megbízható, mert az algériai FLN-nek (Nemzeti Felszabadító Front) szállít fegyvereket, az arab világ egyesí-

tésén dolgozik, és Izrael elpusztításán fáradozik. Dulles azonban nem érdekelte sem Izrael, sem az FLN. Másodsorban a francia kormány szerint Nasszert rá kellett kényszeríteni arra – megfelelt az neki vagy sem –, hogy fogadja el azt a francia döntést, amely egy egyezmény formájában testesült volna meg. Ennek értelmében olyan nemzetközi irányító szervezetet kellett volna felállítani, amelyben Egyiptom helyet kap – a haszonbeszedés jogának megtartása mellett. Franciaország ugyan hivatalosan a hajózás szabadságának biztosításáért emelt szót, azonban figyelmen kívül hagyta, hogy Nasszer előnyre tett szert, és a nemzetközi testület létezése vagy nemléte mellett is bármikor lezárhatta a Csatornát. Ráadásul Franciaország hivatalosan is elfogadta azt az amerikaiak által támogatott feltételezést, hogy Nasszerrel méltányosan is meg lehet egyezni.

Az Egyesült Államok elutasításának okai: az amerikai érvelés

Dulles heves reakcióiban a térségben zajló hadműveleteket Hervé Alphan francia nagykövet előtt a Magyarországon történő szovjet beavatkozáshoz hasonlította – nem tudatlanságból, hanem az ágyúnaszád-diplomácia elvéből fakadóan. Dulles értelmezésében ugyanis az ágyúnaszád-diplomácia – mint jelkép – az idejétmúlt kolonializmus legvisszamaradottabb formája volt.

Négy nappal az államosítás után Dulles és Eisenhower, az USA elnöke abban egyeztek meg, hogy mindaddig felfüggesztik a beavatkozást, ameddig Nasszer technikailag képes garantálni a Csatorna szabad hajózhatóságát. Abban bíztak, hogy Nasszert gazdasági és pénzügyi nyomásgyakorlással is képesek lesznek megfosztani a hatalomtól.

Dulles és Eisenhower szerint a Szuеzi-csatorna államosítása és Nasszer megnövekedett tekintélye visszafordíthatatlannak számított, amelyet csak erő alkalmazásával lehetett volna megmásítani, bármennyire is sajnálattal vették ezt tudomásul. Nem lehetett háborút indítani csak azért, hogy a térségben a Nyugat érdekeit védjék. Ellenben a Szovjetunió térnyerése – a franciák érvelése dacára – szintén nem volt fenntartható. Ahhoz, hogy a Szovjetunió jelentősebb terjeszkedése megvalósulhasson, Egyiptommal kellett volna határosnak lennie. Középtávon az Egyesült Államok abban reménykedett, hogy erős gazdasági nyomásgyakorlással is eltávolíthatja Nasszert. Mindennek tükrében az amerikai diplomáciának el kellett szakadnia a franciák és a britek által képviselt kolonializmus elvétől. Az Egyesült Államok feladata az volt, hogy megvédje a fiatal, fejlődő államokat a kommunizmustól. Ebből következően az amerikai álláspont szerint a szuezi ügynek nem szabad abba a fázisba kerülnie, hogy bárminemű háborús cselekedetre sor kerülhessen.

Mindezek mellett J. F. Dulles és Eisenhower rögeszméjévé vált egy esetleges francia–brit beavatkozás az arab ügyekbe. Ahogy az események felpörögtek, Dulles és

Eisenhower 1956. augusztus 29–30-iki megbeszéléseik során hangolták össze, illetve erősítették meg stratégiai lépéseiket. Augusztus 29-én döntöttek róla, hogy sokkal nyíltabban közelítenek az eseményekhez, és elbúcsúznak a békítő hangnemtől, amelyet az elmúlt hónapban a franciákkal és a britekkel megütöttek. Annak ellenére nyújtottak békejobbot Nasszernek, hogy egyébként lesújtó véleménnyel voltak róla. Egy utolsó esélyt akartak neki adni, hogy tárgyalások útján rendezze a kialakult helyzetet. Megállapodtak abban is, hogy kudarc esetén az erőszak használata is jogszerűvé válhat. Augusztus 30-án Dulles az elnök beleegyezésével kijelentette: akkor sem avatkozhatnak be a franciák és a britek, ha Nasszer az államosítás következtében tovább erősíti tekintélyét.

Végül is, mit tehetnének a franciák és a britek, ha esetleg megnyernék a Csatorna felett vívott harcot? Visszaállítanák a kolonializmus rendjét a Közel-Keleten? Valóban azt gondolják, hogy ezt megtehetik? Hogyan tudnának kijutni ebből a kátyúból? Ilyen és hasonló kérdések foglalkoztatták az amerikaiakat.

A háború a megoldás reménye nélkül az egész Közel-Keletre kiterjedne. A legjobb esetben a nyílt háborús lépést a be nem tartott tűzszünet, majd pedig a gerillaharcot a látszatbéke váltaná fel. Ennek következtében a Közel-Kelet a Szovjetunió felé fordulna, míg a Nyugat (értsd: az Egyesült Államok) befolyása egy teljes generációnyi időre eltűnne a térségből. Eisenhower ezzel teljes mértékben egyetértett, sőt egy lépéssel tovább is ment: úgy vélte, Szuezi egyértelműen nem nyújt arra lehetőséget, hogy az arab világban és Észak-Afrikában megtörjék Nasszer tekintélyét. Ezért tiltotta meg, hogy Nasszert erőszakos beavatkozással távolítsák el – legalábbis addig, amíg a francia és a brit érdekek a régióban kialakult krízist tüzeltek.

Ugyanakkor az Egyesült Államok a szuezi válságra gyakran úgy tekintett, mint Franciaország és Nagy-Britannia alárendelt pozícióba kerülésére. Nem ésszerűbb azonban az a feltételezés, hogy Franciaország szimptomatikus mélyrepülése az 1954-es Điện Biên Phủ-i eseményeknek és az Európai Védelmi Közösség kudarcának volt köszönhető? A szuezi válság kezelésének amerikai tervét Dulles a franciák számára kedvezőnek ítélte meg. Úgy gondolta, hogy a francia beavatkozás egy szuper-Algéria kialakulásához vezetne, és ebből a helyzetből csak a Szovjetunió profitálhatna.

Dulles kénytelen volt szembesülni azzal, hogy Franciaország az 1940. júniusi katasztrófa után elvesztette győzelmi képességét, ezért a túlélés érdekében időnként az Egyesült Államokhoz vagy Nagy-Britanniához fordul. A francia hadsereg vezérkara ideiglenes és korlátozott győzelmekre ugyan szert tehetett még, de figyelmen kívül hagyta a konfliktusok globális szintre emelkedését, és nem talált azokból kiutat. Az „egykori világelső katonai hatalom” elvesztette tudását, és identitásválságban szenvedett. Az Európai Védelmi Közösség és Điện Biên Phủ-i kudarca Dulles utolsó arról táplált reményét is szertefoszlatta, hogy Franciaország a „függetlenség és az egymás-

rautaltság” szellemében egy újabb globális küldetés mozgatórugója legyen. Az amerikai külügyminiszter egy föderális Európa érdekében azt szeretne volna elérni, hogy Franciaország ne hivatkozzon a múlt fakó dicsőségére – amelyet szűk látókörű kolonializmusára és az Európa felett addigra jelentéktelenné vált hatalmára épített. Franciaország ugyanis távoli expedíciókban merítette ki haderejét. Dulles továbbra is úgy vélte, hogy Franciaország az Európai Védelmi Közösség elvetése miatt elmulasztotta visszaszerezni azt a pozíciót, amelyet a ragyogó múlt hagyományaira építhetett volna.

Gondolkodjunk el azonban azon is, hogy a külügyminiszter valóban célszerű diplomáciai lépéseket tett-e a közel-keleti válsághelyzet békés megoldása érdekében. Tényleg a legjobb érveléssel próbálta meggyőzni Franciaországot és Nagy-Britanniát arról, hogy tegyenek le a katonai beavatkozás ötletéről? Hatékonyan dolgozott azért, hogy egy békés megegyezéssel mindkét szövetségesének kedvére tegyen?

A legfontosabb tényező nem az volt, hogy Eisenhower és Dulles titokban nem zárkózott el az erőszak alkalmazásától. Az arab ellenfél számára ugyanis teljesen világos volt, hogy hiába hangoztatják az amerikai diplomáták, sohasem fognak elállni a katonai beavatkozástól.

Foster Dulles külügyi stratégiája egy pereskedő ügyvéd manőverezéséhez volt hasonlítható, aki annak érdekében, hogy ne veszítse el a pert, megpróbálja az ügyet minél hosszabb ideig húzni. Ezek a késleltető taktikai lépések igazából csak felbosszantották a franciákat és az angolokat, és beavatkozásra készítették őket.

J. F. Dulles és Eisenhower elutasították, hogy Nasszert egy francia–brit ultimátum révén jobb belátásra kényszerítsék, ami végül augusztus 16. és 23. között az első Londoni Konferenciához vezetett.

A diplomáciai törekvések kátyúba jutását követően szeptember 23. és október 15. között a francia–izraeli–brit katonai beavatkozás előkészítése zajlott. A második Londoni Konferencia utóhatásának eredményeként szeptember 22-én a franciák – a britek példáját követve – a Biztonsági Tanács elé vitték a szuezi ügyet. Csakhogy erről nem egyeztettek Dullesszel, aki csak az Egyesült Államokba való visszatérése után szerzett róla tudomást, ami természetesen felbosszantotta. Egyértelmű volt, hogy ő más megoldást keresett az erőszak alkalmazásának igazolására.

A Biztonsági Tanács kétrészes határozatot fogadott el október 13-án. Az első részt a Szovjetunió kivételével a Tanács összes tagja elfogadta. Ez hat alapelven nyugodott. A legfontosabbak: bármilyen politikai megfontolástól függetlenül Egyiptom kénytelen volt elfogadni a hajózhatóság jogának szabad gyakorlását, ugyanakkor a felhasználó nemzeteknek és Egyiptomnak is meg kellett egyezniük az ésszerű használati díj összegében. A határozat második részét a szovjet vétó után visszavonták, s ez az egyiptomiaknak kapóra jött. Ebben az állt volna: Egyiptomot figyel-

meztetni kell rá, hogy még nem adott választ az augusztus 22-én tizennyolc állam által Londonban elfogadott határozatra, amely alapul szolgált volna a tárgyalásokra. Dulles és Eisenhower egyaránt azon a véleményen volt, hogy a válság eljutott a megoldás kezdetéhez. A valóságban azonban a franciák és a britek zsákutcába kerültek, amelybe Dulles törvénytisztelő diplomáciája kényszerítette őket. A Csatorna igazgatási joga ugyanis egy olyan államfő kezébe került, aki különösebben nem tisztelte a nemzetközi jogot. A franciák és az angolok a legjobb esetben is csak abban reménykedhettek, hogy az adott helyzetben legalább csatornahasználati jogaikról és kötelességeikről egyeztethetnek. Ezen feltételek mellett Mollet kormányának az egyedüli alternatívát a katonai beavatkozás jelentette, ami viszont második frontot jelentett a franciák számára, mivel Algériában már hadban álltak.

II. A magyar forradalom hatása és a hidegháború kontextusa

A franciák és a britek ismét figyelmen kívül hagyták azt a tényt, hogy az amerikai külügyminiszter augusztus 16. és 18. között karnyújtásnyira volt a szovjetekkel való megegyezéstől. Dulles bevallotta az akkori szovjet külügyminiszternek, Shepilovnak, hogy az amerikaiaknak – a szovjetekhez hasonlóan – nincs közvetlen érdekeltségük Szuezen, és hogy „érdekes lesz egy olyan konferencián részt venni, amelyen nem az USA s nem a Szovjetunió a fő érdekelt”. A szovjet külügyminiszter ezért bízott benne, hogy felvetheti az alku lehetőségét. A Szovjetunió ígéretet tett rá, hogy a tárgyalásokon való részvétel ügyében nyomást gyakorol Nasszerre, az amerikaiak pedig csatlakoztak volna egy jogilag az összes fél számára kötelező hatályú határozat meghozatalához. Így London és Párizs mozgástere teljesen bezárult volna. Dulles már-már elfogadta az ajánlatot, amikor felfigyelt rá, hogy a szovjet propaganda az arab világban azon ügyködik, hogy Nasszer ne tudjon a tárgyalóasztalhoz ülni a tekintélyén esett csorba nélkül.

Dulles újabb kifogásai a francia beavatkozást illetően

Az október 30-i és november 6-i eseményeket nem elemezzük tüzetesebben, csak az amerikaiaknak Szuez irányában mutatott prioritására és Magyarország sorsára térünk ki, valamint arra, hogy a végső döntés következtében az ügy kizárólag az ENSZ keretein belül volt megoldható. Emiatt hívták össze az ENSZ Biztonsági Tanácsának első rendkívüli ülését. Az USA ezt elkerülhette volna, ha nem képviselteti magát. A rendkívüli ülés során Cabot Lodge, az USA ENSZ-nagykövete – J. F. Dulles közvetlen utasításait követve – a szervezet gyakorlatilag összes tagját a Franciaországot, Nagy-Britanniát és Izraelt mint agresszort elítélő vélemény elfo-

gadására buzdította, és arra kényszerítette a három támadó felet, hogy vonuljanak vissza Egyiptom területéről. Ezen a stratégiai vonalon a külügyminiszter november 3-iki betegsége sem változtatott.

Ami a francia–amerikai viszonyt az 1956. október 23-án kitört magyar forradalom szempontjából illeti, elmondható, hogy nagyon keveset egyeztettek Magyarországról. A francia Külügyminisztérium mindent megtett annak érdekében, hogy a magyar ügy ne kerüljön az ENSZ asztalára. Azért szerették volna elkerülni a magyarországi történésekkel foglalkozó vizsgálóbizottság felállítását, hogy ne alakuljon ki jogi precedens. Ha ugyanis a magyar helyzettel foglalkozott volna az ENSZ, akkor egy szuverén állam belügyeibe avatkozott volna be, ami akár az algériai eseményekre is hatást gyakorolhatott. Ez megfelelt az amerikai érdekeknek is, mivel az Egyesült Államok igyekezett elkerülni, hogy a szovjet bűntények elítélésében ő legyen a zászlóhordozó.

Eisenhower és Dulles a szuezi katonai beavatkozás kezdete előtt abban állapodtak meg, hogy a magyar eseményekre visszafogottan reagálnak. A Nemzetbiztonsági Tanács október 26-i ülésén végül olyan döntés született, hogy nem szállnak szembe a Kremllel. Harold Stassen republikánus leszerelési szakértő azt ajánlotta, hogy az osztrák semlegesség példája alapján oldják meg az ügyet. Foster Dulles azonban visszautasította az ajánlatot – bármennyire is megegyezett az a saját, Közép-Európát a finn modell alapján átalakítani óhajtó törekvéseivel –, s október 27-én, dalasi választási beszéde során békítő hangú üzenetet küldött a Kremlnek.

A külügyminiszter azon a véleményen volt, hogy a francia–brit beavatkozás elvonja a szovjetek figyelmét. Nem ez történt. Mindenesetre az Egyesült Államok kormánya eltökélt volt abban, hogy nem kell annál többet tenni a magyar ügyben, mint az 1953 júniusában a Kelet-Németországot megrázó munkásfelkelés idején, azaz elegendőnek vélték a formális tiltakozást.

Amikor Egyiptom ellen megkezdődtek a hadműveletek, Eisenhower elrendelte, hogy az amerikai diplomácia teljes mértékben szorítsa háttérbe a magyar kérdést, Franciaország ellenben – teljesen érthetően – megváltoztatta a véleményét, s prioritásként kezelte a magyar ügyet. Így az Egyesült Államok nagykövete azt az utasítást kapta, hogy az Észak-Atlanti Tanácsban ne szólaljon fel a budapesti események kapcsán. Ugyanakkor Cabot Lodge az ENSZ Közgyűlésénél kieszközölte a Szovjetunió brutalitását elítélő határozat elfogadását. Mint később ismertetjük, ennek a határozatnak a hatása elmaradt a Franciaországot, Nagy-Britanniát és Izraelt elítélő hasonló határozatok következményeitől. Röviden: a magyar ügy újabb olyan eset volt, amelyben Dullesnek megint nem sikerült kemény hangot megütnie a Szovjetunióval szemben. További információkkal minderről Kecskés Gusztáv remek PhD-dolgozata szolgál (Elisabeth du Réau professzor felügyelete alatt): *La diplomatie française et la révolution hongroise de 1956*.

A Kreml blöffje

Miképp tudnánk felmérni Bulganyin, a Szovjetunió Minisztertanácsának elnöke (valójában persze Hruscsov, a Szovjetunió Kommunista Pártjának első titkára) Franciaország és Nagy-Britannia elleni kirohanásának súlyát? Foster Dulles, amint hivatalába visszatért, kitartott amellett, hogy az Egyesült Államok s nem a Szovjetunió érdeme, hogy a szövetségeseit megzabolázva vége lett a térségbeli ellenségeskedéseknek.

A közismert tények szerint, melyet a történelem a szuezi legenda részeként könyvelt el, a következő történt: 1956. november 5-én Bulganyin marsall levélben fenyegette meg Franciaországot és Nagy Britanniát, hogy amennyiben nem vonulnak vissza Egyiptomból, a legkorszerűbb fegyverekkel kell szembenézniük. Franciaország esetében a levél Guy Mollet egy évvel azelőtti moszkvai látogatásának, valamint a „proletariátus ügye elárulójának” vádjával íródott.

A magyar ügynél mérsékeltőbb következményekkel számolhatott volna a Szovjetunió. A nyugati vezetők azonban okkal kételkedtek abban, hogy a Szovjetunió a térségben bevetésre képes nukleáris rakétákkal rendelkezik. Ha így is lett volna, a szovjet hadiarzenál akkor sem tudta volna az Egyesült Államok haderejét legyőzni. Ráadásul a szovjetek időközben elvesztették a bábállamaik feletti irányítást is, amiért a nyugati propagandát tették felelőssé. A belső konfliktusok egyfajta megoldásaként ugyan kirobbanthattak volna egy háborút – ami a forradalom motorja –, de november 3-ig a szovjetek katonai fenyegetéseit senki sem vette komolyan. A reális kérdés az volt, hogy milyen is a szovjet haderő valós kapacitása? A lehetséges forgatókönyvek egyike szerint az egyiptomi tengeralattjárók megtorpedózták volna a francia és a brit hajókat, a szárazföldön pedig – Szíriában – orosz önkéntesek szálltak volna partra, hogy hátba támadják Izraelt.

Ezek az eshetőségek foglalkoztatták Franciaországot. November 1-jén Christian Pineau külügyminiszter megosztotta aggodalmait Douglas Dillonnal, az USA párizsi nagykövetével. A francia titkosszolgálat ugyanis olyan információkhoz jutott, hogy a szovjetek a szíriai bázisokról készülnek bevetésre. Ennek a hírnek politikai következményeként a francia miniszterelnök arra kérte az Egyesült Államokat, hogy tegyenek meg mindent annak érdekében, hogy az ENSZ segítségével elkerüljenek egy lehetséges szovjet támadást. Csakhogy erre Pineau már előbb is gondolhatott volna. Radford admirális azonban lebeszélte Dullest erről a lépésről. A vezérkari főnök szerint egy nagyszabású hadjárat elindítása túl bonyolult lett volna a szovjeteknek. A szíriai repülőterek rosszul voltak felszerelve, és a szovjetek nem kockáztatták meg, hogy Irán és Törökország légterét használva az izraeli légvédelemmel találják magukat szembe. Dulles ebből arra következtetett, hogy Pineau az ENSZ-nél szeretett volna némi időt nyerni.

Október 29. és november 3. között a titkosszolgálat megnyugtatta az Eisenhower-adminisztrációt: bár a szovjetek kétségkívül képesek lettek volna Egyiptomból és Szíriából gyorsan elfoglalni az egész régiót, de ennek az esélye minimális volt, mert nem vállalták a kockázatát, hogy ezáltal globális méreteket öltő konfliktust robbantssanak ki. Ezért inkább a földalatti, bomlasztó módszerekkel operáltak. A puccs volt ugyanis a legolcsóbb és a legkevésbé kockázatos módja egy kormányzat megdöntésének. Eisenhower a megelőzés céljából elrendelte Dullesnek, hogy a CIA új, sztratoszférás U2 bombázói repüljenek be a szíriai légtérbe.

1956. november 5-én Eisenhower levelet kapott Bulgaryintól. A Szovjet Minisztertanács elnöke szerint az Egyesült Államok és a Szovjetunió erős tengeri flottával és légierővel rendelkezett a mediterrán térségben, és a Kreml arra kérte az Egyesült Államokat, hogy a két ország egyesítse a térségben állomásozó hadseregét és közvetlenül avatkozzon be a francia–brit erők ellen Egyiptomban: „A Szovjetunió és az USA a Biztonsági Tanács állandó tagjai, két olyan nagyhatalom, amely minden modern típusú modern fegyverrel rendelkezik, beleértve az atom- és a hidrogénarzenált is. Rajtunk áll a felelősség, hogy megfékezzük a háborút és helyreállítsuk a békét és a nyugalmat a Közel- és a Közép-Kelet térségében. [...] Az USA a Földközi-tengeren erős flottával rendelkezik. A Szovjetunió szintén erős flottával és légierővel van jelen. Ezeknek az eszközöknek egy ENSZ döntés értelmében történő egyesített, azonnali hatályú bevetése megbízható garanciát jelentene az egyiptomi nép és keleti arab országok elleni agresszió megszüntetésére.”

Ezzel egyidejűleg a szovjetek egy határozatot is benyújtottak az ENSZ Biztonsági Tanácsához, amelyben az ENSZ tagállamait, főleg az Egyesült Államokat és a Szovjetuniót arra kérték, hogy Egyiptomba tengeri, légi és szárazföldi erőket küldjenek. Moszkva természetesen nem reménykedett abban, hogy meggyőzi Eisenhowert, s azzal is tisztában volt, hogy az USA élni fog a beadvány megvétőzésának a jogával. Kettős célt szerettek volna elérni: először is, hogy az arab világban a lehető legjobb szövetséges látszatát keltsék, másodszor pedig így szerették volna felkészíteni a közvéleményt arra, hogy csapatokat terveznek küldeni Egyiptomba és Szíriába. Az volt a véleményük, hogy ha a BT el is utasítja az indítványt, a Közgyűlés talán hajlandó lesz azt elfogadni.

Eisenhower azonban átlátott az oroszok taktikáján, s kétséget sem hagyott afelől, hogy elképzelhetetlen a Fehér Ház és a Kreml együttműködése. Az amerikai elnök ugyanis arra a megállapításra jutott, hogy az oroszok dupla vagy semmi alapon puccsot fognak szervezni, amellyel megtarthatják Magyarországot, s nem mellékesen Egyiptomot is megszerezhetik. A franciákhoz és a britekhez hasonlóan a szovjetek is úgy ítélték meg, hogy vállalhatják ezt a kockázatot, bár a helyzet komolysága nem engedte volna meg ezt a következtetést. Amennyiben a francia–brit titkosszolgálat

tudomást szerzett volna egy orosz légitámadásról, akkor joguk lett volna azt megakadályozni. Ebben az esetben pedig a Kreml erős válaszlépéseket tett volna. Eisenhower közeli tanácsadóinak a következőket mondta: „A szovjetek félnek és dühösek. És nincs veszélyesebb egy ilyen tudatállapotú diktatórikus rendszernél. Hitler utolsó napjaira emlékeztet a helyzet.” (Hitler ugyan már tudta, hogy vereséget szenvedett, 1945. március elején a Wehrmacht utolsó tartalékaival mégis megtámadta a szövetségeseket.) Az elnök tanácsadói aggodalmukat fejezték ki.

A brit kabinetet a Kreml kirohanásai a világháború legsötétebb óráira emlékeztették. Már évek óta figyelmeztettek a nukleáris fegyverkezés fejlődésére, valamint arra, hogy nem lehet az 1940/1941-es dicsőségre alapozni a jövőt; mivel a Brit-szigetek nem nyújtanának már menedéket egy esetleges támadás esetén. A megfelelő szavak és a retorika ügyes használatával a Kreml propagandistái végül célba értek.

Még Hoover is, az FBI igazgatója, aki mellelleg hírhedt angolgyűlölő és Eden – az Egyesült Királyság miniszterelnöke – ellensége volt, azt latolgatta, hogy ki kell állni a franciák és a britek mellett annak érdekében, hogy ne adjanak teret a szovjeteknek újabb sikerek eléréséhez, és Nasszert meg kell kérni, hogy Hammarskjöld ENSZ-főtitkár közbenjárásával mondjon le. Eisenhower elnök erre nem reagált. Ehelyett megparancsolta, hogy az amerikai adminisztráció keresse meg Nehrut, India miniszterelnökét, hogy közvetítsen Egyiptom és Nagy-Britannia között. Ugyanakkor azt is ajánlotta, hogy az ENSZ-ben az amerikai nagykövet semlegesítsen minden szovjet határozat-beadványt. A cél az volt, hogy a szovjetek ne legyenek képesek az ENSZ ernyője alatt a térségben intervenciós lépéseket tenni. Ugyanis egy esetleges szovjet beavatkozás jóváhagyásához Moszkva az afrikai és ázsiai küldöttek meggyőzésével könnyen megszerezhetette volna a szavazatok kétharmadát. Ezért Eisenhower Hagerty sajtófőnökkel nyilatkozatot adatott ki, amelynek egyértelmű célja a szovjetek figyelmeztetése volt: „Az elnök levelet kapott Bulganyin marsalltól, amelyet már korábban közöltek a moszkvai lapok. A levél – amelynek félreérthetetlen célja az, hogy a világ figyelmét elterelje a magyarországi katasztrófáról – azt a képtelen elgondolást sugallja, hogy az Egyesült Államok csatlakozni kíván a Szovjetunióhoz egy olyan kétpólusú beavatkozás megszervezéséhez, amelynek célja az egyiptomi harcok megszüntetése. A Közép-Kelet – amelyet minden oldalról provokációs cselekmények érnek – kérdése most van az ENSZ előtt. A globális szervezet tűzszünetre szólít fel, az idegen katonai erők visszavonását kéri, és ENSZ-csapatok bevonulását szorgalmazza, annak érdekében, hogy a helyzet stabilizálódjon. Pillanatnyilag sem a Szovjetunió, sem más katonai erő nem vonulhat be a Közép-Keletre, hacsak nem az ENSZ mandátuma alatt.”

A francia vezetők nem voltak Bulganyin levelétől elragadtatva. November 6. reggelén – amely az USA-ban választási nap volt – Douglas Dillon, az USA párizsi

nagykövete révén arról tájékoztatták a Fehér Házat, hogy a közeljövőben hajlandóak egy esetleges tűzszünetről tárgyalni, amelyre eddig a szovjetek nyomása miatt nem voltak kaphatók. Azt is elmondták, hogy a tűzszünet után egy megfelelő felszereléssel rendelkező francia felderítő csapat ott kíván maradni a térségben, és csatlakozna ahhoz az ENSZ-kontingenshez, amely hozzájárulna a Csatorna újbóli megnyitásához. A politikai helyzet rendezésére Franciaország nem kívánt véglegesen a térségben maradni, a Csatorna megnyitását követően visszavonult volna. Guy Mollet francia miniszterelnök annak érdekében, hogy végleges megoldást találjanak a Csatorna-kérdésben, szabad választások kiírását követelte Egyiptomban. Ugyanakkor az arab–izraeli békekötést is szorgalmazta „Egyiptom népének legitim képviselőivel”.

Konrad Adenauer német kancellár Matignonban tett látogatására – amelyet jóval előbbre terveztek, annak érdekében, hogy az EURATOM (Európai Atomenergia Közösség), illetve a közép- és kelet-európai békerendezés tervezeteinek részleteit megtárgyalják – 1956. november 6-án került sor. Akkor derült ki, hogy a franciák a Magyarországon történetekre alapozva tárgyilagosan érzékelték a szovjet veszélyt. Adenauer ellenérzését fejezte ki egy esetleges moszkvai–washingtoni együttműködés lehetőségével kapcsolatban. Francia partnerének felajánlotta, hogy közösen ellenőrizték Eisenhower szándékait: november 6-án a kancellár ugyanis levelet kapott a bécsi konzulátusról, amelyben az állt, hogy a Szovjetunió csapatokat vonhat össze Csehszlovákiában, és azok bevetésével esetleg megtámadhatják Ausztriát. Adenauer ezért azt javasolta Mollet-nek, hogy kérdezze meg az USA elnökét, mit mondana, illetve mit tenne ez ügyben.

Mollet és Pineau végül úgy döntöttek, hogy „tesztelik” az USA készségét Európa megvédésére, s Alphand francia nagykövetet utasították, hogy a Fehér Házban érdeklődjön efelől. Mivel Eisenhower a választások miatt éppen Gettysburgban tartózkodott, Hoover, az FBI igazgatója fogadta Alphandot. Nem kevés szarkazmussal azt válaszolta: amennyiben Guy Mollet azt kívánja, hogy az amerikai elnök biztosítsa őt a NATO iránti elkötelezettségéről, akkor a franciáknak először is bele kell egyezniük a tűzszünetbe, ki kell vonniuk a csapataikat, és el kell fogadniuk az ENSZ beavatkozását is. Hoover számára a magyar tragédia és a szuezi válság olyan események voltak, amelyek közeli kapcsolatban álltak egymással.

Ez volt az első és egyben az utolsó eset Eisenhower elnöksége alatt, hogy egy magas tisztséget betöltő amerikai politikus elismerte az egyiptomi és a magyar helyzet közötti összefüggést. Ironikus siker volt ez a franciák számára, és sokatmondó kijelentés az amerikaiak megbízhatóságáról.

Szintén ironikus, hogy Hoover lehetővé tette ugyan Alphand-nak, hogy rázúdítsa panaszáradatát, ám eközben a francia és a brit kormány beleegyezett a tűzszünet feltételeibe, és az amerikai nyomás következtében végül Eden és Mollet elállt attól

a tervtől, hogy expedíciós erőiket az ENSZ békefenntartó csapataiba integrálják. Ennek eredménye egy felemás győzelem lett. A franciák elfogadták Eisenhower érvelését: amennyiben Franciaország és Nagy-Britannia részt vesz a békefenntartó csapatok munkájában, Egyiptom mindenképpen biztosítani fogja a szovjetek jelenlétét is. A Csatorna felett örökdő Vörös Hadsereg pedig a legkevésbé sem volt kíváncsi a franciák számára.

III. A wilsoni új világ: úton az új világrend felé

Másnap, miközben a nagykövet átadta megbízólevelét az elnöknek, Eisenhower elmagyarázta Alphand-nak: „Csatlakoztunk az Egyesült Nemzetekhez, és annak Chartája számunkra a nemzetközi jogot képviseli. Az amerikai közvélemény elvárja tőlünk, hogy ha a nemzetközi jog sérül, akkor arról konkrét bizonyítékokat mutassunk be.” Másnap pedig nyilvánosan kijelentette: „Tudják, hogy országunk a kezdettől fogva a békés megoldást kereste a Szuezi körüli kialakult helyzetben. [...] Az Egyesült Nemzetek felhatalmazást kapott, hogy megszüntesse az erőszakot, amelyben nem fogok részt venni, ha el lehet kerülni.”

A Wilsonizmushoz való visszatérés

Foster Dulles ennél a pontnál helyezte előtérbe a judeo-keresztény értékeket. Ennek megértéséhez Wilson tizennégy pontja kínálja a legjobb magyarázatot. Wilson első pontja elvetette ugyanis a titkos diplomáciát: vajon hányszor ismételtette Eisenhower és Dulles az újságíróknak, hogy mit mondtak a francia és brit diplomatáknak az előző napon? Wilson második pontja a teljes hajózási szabadságért állt ki. A Szuezi-csatorna teljes hajózási szabadsága volt az az egyedüli elv, amelyet Dulles a kezdetektől képviselt. Az ötödik pont a gyarmatok tisztességes, újbóli felosztására tért ki. Végül, de nem utolsósorban Wilson tizennegyedik pontja a világbékét a Nemzetek Szövetségére (Népszövetségre) alapozta. Mi több, Eisenhower és Dulles számára az ENSZ jelentette az egyedüli fórumot, ahol a helyzetet meg kellett és lehetett oldani. Amikor Dulles elmagyarázta Lloyd-nak és Pineaunak, hogy agresszív lépéseik az ENSZ alapjait ingatják meg, kettejük apatikus hozzáállása valóban felbosszantotta.

Ez vezetett ahhoz, hogy J. F. Dulles és Eisenhower stratégiája feltétel nélkül Nasszer szolgálatában állt. Igaz, végül nem adtak helyt annak a katonai támogatási kérelemnek, amelyet titokban kért a Raīs (az arab államok vezetőit jelenti a Közel-Keleten és Dél-Ázsiában) november elsején.

Az amerikai döntéshozók abban reménykedtek, hogy sikerül bebizonyítaniuk az arab világban és az újonnan függetlenedett nemzeteknek, hogy csakis az USA tudja

garantálni integritásuk megóvását. El akarták kerülni azt is, hogy ezek az országok gyarmatosításellenességük miatt a kommunizmus rabjai legyenek. Egyben pedig már a következő időszakra – az általuk igazán várt eseményre – készültek, amely a Szovjetunió társadalmi és gazdasági összeomlását követheti majd.

Ugyanakkor sem a Fehér Ház, sem az USA Külügyminisztériuma nem értette, hogy az új afrikai és ázsiai államok és az arab világ nem tartják őket az európaiakkal egyenértékűnek, mert kereszténységüket és életmódjukat dekadensnek érzik. Következésképpen: Franciaország és Nagy-Britannia gyengítésével az USA önmagát gyengítette. Tulajdonképpen a szuezi válság idején és Magyarország forradalmának letörésekor Dulles – paradox módon – azt adta tudtára az arab világnak, hogy a szovjetek politikája tartós és látványos eredményeket érhet el. A véget nem érő viták az ENSZ-ben, amelyek csak a demokratikus vezetőket érdekelték, egy hónappal később már elfelejtődtek.

Nem sok időbe telt, mire Eisenhower elnök és J. F. Dulles felmérték az ENSZ formalizmusának az USA nemzetbiztonságára jelentett kockázatát. Az Egyesült Államok – Franciaországtól és Nagy-Britanniától eltérően – megengedhette magának, hogy politikai hibát kövessen el Szuezen, majd levonja annak tanulságát.

Franciaország esetében Szuezt csak megerősítette Dulles titkos és heves bírálatát, melyet még 1954 augusztusában mondott a franciákról az EDC (Európai Védelmi Közösség) sikertelen ratifikálása után: „Nyilvánvaló, hogy egy krízis esetén [...] a francia kormányra és haderőre nem számíthatunk [...]” Hasonlóan vélekedett később a britekről is, a halála előtt, 1959-ben írt politikai végakarataiban: „Valami megváltozott, nem kizárólag a brit politikusokban, hanem az egész brit nemzetben. A britek nem lehetnek tovább a fő szövetségeseink, biztonságunk vagy diplomáciánk záloga.”

Dulles megvetése nem kizárólag az EDC sikertelenségéből vagy a Szuezt körül kialakult helyzetből fakadt. Egy erős, független Európai Közösséget képzelt el a nemzeti partikularizmussal szemben. Ezt a francia külügyminiszternek címzett, 1956. október 4-i üzenete is alátámasztotta: „Sajnálatos tényként foghatjuk fel, hogy a nagyszabású mozgalmak, mint amilyen az önálló, szuverén államok föderációs lépései, ritkán jelennek meg tisztán a logika következményeként. Inkább az érzelmek vezérlik ezeket a törekvéseket – érzelmek, amelyeket a félelem és a gyengeség okoznak. Attól tartok, hogy nem lesz nyugat-európai egység, ameddig valamennyi nyugati ország nem érzi úgy, hogy minden tekintetben számíthat Amerika mint a NATO szövetségese támogatására. Az a tudat, hogy nem számíthatnak erre a támogatásra, természetesen aggasztja őket, s Amerika-ellenes érzületet generál. De lehet, hogy éppen ez a légkör segíti elő az Európai Unió eszméjét.”

A SZUEZI VÁLSÁG ÉS MAGYARORSZÁG EGYIPTOMI SZEMMEL

BEVEZETÉS

Az egyiptomi–magyar kapcsolatok jelentőségét J. Nagy László a következőképpen határozta meg: „Magyarországnak az elmúlt évszázadokban különleges érdeke nem fűződött az arab világhoz. Az érdeklődés is a 19. század utolsó évtizedében nyilvánult meg, ekkor is elsősorban – szinte kizárólag – a térség meghatározó állama, Egyiptom iránt.”¹ Jelen cikkemben arra vállalkozom, hogy a szuezi válság és az ’56-os magyar forradalom közötti összefüggéseket egyiptomi szempontból mutassam be, felhasználva a belföldi és külföldi véleményeket.

A SZUEZI-CSATORNA ÁLLAMOSÍTÁSA ÉS MAGYARORSZÁG TÁMOGATÁSA

A közel-keleti és kelet-európai térség 1956 második felében került a nemzetközi érdeklődés fókuszába: a Közel-Keleten ez a Szuezi-csatorna államosításához, és majd a brit–francia–izraeli hármas agresszióhoz kötődött, míg Kelet-Európában a lengyel munkástüntetésekkel, majd a magyar forradalommal állt összefüggésben.

Az egyiptomi kormány hosszú és nehéz tárgyalásokat folytatott a Nyugattal és a Világbankkal – amely nyilvánvalóan a Nyugat befolyása alatt állt – az Asszuáni Magas Gát építésének finanszírozásáról. Végül azonban a Világbank visszautasította ennek lehetőségét, amelyet az egyiptomi politikusok úgy értelmeztek, hogy megsértették az egyiptomi büszkeséget és méltóságot. A nyugati elutasítás – hasonlóan az 1955-ös fegyvervásárlási kérdés körüli eseményekhez – újabb megaláztatást jelentett az akkori egyiptomi vezetés számára. A nyugat ellenséges lépésére reagálva Nasszer elnök a nemzet nevében államosította a Szuezi Tengeri Csatorna Általános Társaságot, vagyis a brit és a francia gazdasági és stratégiai érdekeket képviselő Szuezi-csatornát működtető társaságot, és ennek következtében az államra szállt minden, ami annak

¹ J. NAGY László: *Magyarország és az arab térség*. Szeged, JatePress, 2006. 7.

vagyonát, jogait és kötelezettségeit képezte. Feloszlatták az irányításért felelős külföldi testületeket és felügyelőbizottságot. Kártalanítás illette meg a részvényeseket és az alapító részvénytulajdonosokat, részvénytulajdonuk értékének arányában, a párizsi értékpapírtőzsdén a törvény életbe lépését megelőző nap záró árszínvonalának mértékében. Kifizetésre kerül a kárpótlás, amint az állam visszaszerzi az államosított társaság minden vagyonát és tulajdonát. Az államosítás értelmében a Szezei-csatorna működtetését egy közhivatal veszi át, egy állami tulajdonban lévő közintézmény.²

A Szezei-csatorna államosítása hatalmas hullámokat vert az egész világon, és az egyiptomi lépést támogató és kritizáló vélemények csaptak össze. A hivatalos magyar álláspont kezdettől támogatta Egyiptomot ebben az ügyben. A Szezei-csatorna államosítását követő napon, azaz 1956. július 27-én a magyar Külügyminisztériumban ment Abdel-Hamíd Náfi Záda budapesti egyiptomi meghatalmazott miniszter, és megbeszéléseket folytatott Szarka Károly külügyminiszter-helyetttel a Szezei-csatorna államosításáról szóló határozatról, és egyben érdeklődött a magyar kormány álláspontjáról az egyiptomi fejlemények kapcsán. Szarka Károly ígéretet tett az egyiptomi diplomatának, hogy a dolgot a kormány elé terjeszti. Személyes szinten az egyiptomi diplomata a külügyminiszter-helyettes támogatását érzékelte, és ez be is igazolódott. Ahogy visszaérkezett a követségre, Szarka Károly felhívta telefonon, és kijelentette, hogy Magyarország támogatásáról biztosítja a Szezei-csatorna államosítása ügyében. Július 28-án szinte az összes magyar lap részletesen beszámolt a Szezei-csatorna történetéről és annak államosításáról, valamint arról, hogy Magyarország Egyiptomot támogatja. Ezután az egyiptomi diplomata Rubin Péter külügyi tájékoztatási osztályvezetővel találkozott, és az államosítást elrendelő határozatról egy francia nyelvű másolatot adott át neki, arra kérve, hogy ezt jelentessék meg különböző magyar lapokban. Másnap a lapok már üdvözölték a Szezei-csatorna államosítását, és megjelentették az államosító határozat rövidített vagy teljes változatát. Az egyiptomi meghatalmazott miniszter augusztus 2-án és 6-án is tárgyalásokat folytatott a magyar külügyben a legújabb fejleményekről, illetve az augusztus 16-i londoni konferenciáról. Szarka Károlytól azt kérte, hogy személyesen adjon felvilágosítást a magyar közvéleménynek a kialakult helyzetről, Nasszer elnök személyéről, és a nyugaton terjedő „hazugságokról”. Szarka Károly eleget tett az egyiptomi diplomata kérésének, és pár órán belül felhívta telefonon. Jelezte, hogy a magyar hírgyűjtemény képviselője elmegy a követségre közölni vele minden információt, amit

² Alexandriai Könyvtár hivatalos honlapja; 74. számú elnöki beszéd; Gamal Abdel Nasszer egyiptomi elnök beszéde a forradalom 4. évfordulója alkalmából; a Szezei-csatorna államosításáról szóló beszéd, 1956. július 26.: <http://nasser.bibalex.org/Speeches/SpeechesAll.aspx?CS=0&lang=ar>

szeretne a sajtóban megjelentetni. Augusztus 9-én interjú készült az egyiptomi meghatalmazott miniszterrel, és másnap, azaz 10-én a *Szabad Nép*, a *Népszava* és a *Magyar Nemzet* közölte az államosításról szóló tudósítást. Végül azt mondta az egyiptomi diplomata: „Úgy vélem, hogy a magyar kormány, nép és sajtó melegen támogatja Egyiptomot a Szezei-csatorna államosítása ügyében, és abszolút jogosnak látja az egyiptomi határozatot.”³

A SZUEZI VÁLSÁG ÉS A MAGYAR FORRADALOM ÖSSZEFÜGGÉSEI

A magyar forradalom történetével foglalkozó kutatók a feltűnő időbeli egybeesés miatt régóta keresik a választ arra a kérdésre, vajon az október 29-i, majd 31-i közös agresszió befolyásolta-e a magyar forradalom menetét és sorsát.

Mindenekelőtt le kell szögezni, hogy az egyiptomi külügyi jelentések napról napra követték a magyar forradalommal kapcsolatos eseményeket, és világosan látták, hogy a magyar forradalom amiatt tört ki, hogy tüzelőanyag-hiány lépett fel, a városokban kevés volt az élelmiszer, rosszak a lakáskörülmények, valamint a fogyasztási javakban és nyersanyagokban – amelyeket Magyarország a Szovjetunióból importál – is hiány keletkezett; ugyanakkor a legtöbb ipari termékét a Szovjetunióba exportálja. Ezenkívül az ötéves terv végrehajtásának felpörgetése, valamint a nép számára szokatlanul nehéz életkörülmények váltották ki a nép elégedetlenségét. Ugyanakkor még nem ment feledésbe a borzalmas nélkülözés a második világháború idején.⁴

Husszein Rusdi, a belgrádi egyiptomi nagykövet 1956. november 6-iki szigorúan titkos jelentésében világosan kifejtette: „[...] figyelembe kell venni, hogy az egyiptomi események – elsősorban az 1956. október 30-án történtek – fontos fordulópontot jelentettek a magyarországi események alakulása szempontjából, és döntően befolyásolták a szovjet álláspontot. Olyannyira, hogy a megfigyelők, diplomaták és újságírók többsége minden kétséget kizáróan összefüggésbe hozta az Egyiptomban folyó eseményeket a Magyarországgal kapcsolatos szovjet határozatokkal.”⁵

Abdel-Halím al-Badry, a moszkvai egyiptomi nagykövetség tanácsosa kiegészítette és megerősítette a belgrádi nagykövet álláspontját ebben az ügyben, és azt

³ Egyiptomi Országos Levéltár (Kairó); Külügyminisztérium levéltári iratai (a továbbiakban: EOL, KM); EAK Követsége, Budapest, tárcaszám: 1505, dossziészám: 30/45/15; kelt: 1956. július 27.–augusztus 10., téma: A Szezei-csatorna államosítása.

⁴ EOL, KM, EAK Követsége, Moszkva, tárcaszám: 655 (4. rész), dossziészám: 1/7/226; kelt: 1956. november 22., téma: A magyar forradalom ügyében.

⁵ EOL, KM, EAK Követsége, Belgrád, tárcaszám: 141, dossziészám: 10; kelt: 1956. november 8., téma: Az egyiptomi és a magyarországi események hatása az orosz–jugoszláv kapcsolatokra.

állította egyik jelentésében: „[...] a magyarországi események és a dolgok gyors alakulása majdnem megrengette a Szovjetunió pozícióját, illetve az európai szocialista blokk összetartozását.

A Szovjetunióknak két dolog közül kellett választania: vagy alkalmazkodik az eseményekhez, vagy pedig határozottan, erővel kezeli a helyzetet. Eleinte az első megoldást választotta, s október 30-án kiadott nyilatkozatában a Magyarországon állomásozó erők kivonásáról határozott, ám ez a hozzáállás komplikáltabbá tette a helyzetet, mert a felkelők túlzó követeléseket támasztottak, valamint a nyugatbarát elemek kihasználták a helyzetet, hogy véget vessenek a kommunista rendszernek, így a Szovjetunió kénytelen volt megváltoztatni az álláspontját, és erőt vetett be a felkelés leverésére. Ebben az ügyben segítségére volt az Egyiptom ellen indított brit–francia támadás.”⁶

Abdel-Hamíd Náfi Záda⁷ budapesti egyiptomi meghatalmazott miniszter 1956. december 13-iki jelentésében leszögezte, hogy Magyarországon sikeres volt a nemzeti forradalom, és Moszkva bejelentette, nincs kifogása az ellen, hogy kivonja haderejét Magyarországról. A magyarok és szövetségeseik örvendtek. Ezt követően Izrael megtámadta, ezzel párhuzamosan Nagy-Britannia és Franciaország bombázni kezdte Egyiptomot, s ez alapvető változást hozott Oroszország politikájában Magyarországgal kapcsolatban. Elindultak az orosz tankok és páncélozott harcjárművek a magyar területek felé, azzal a céllal, hogy minél hamarabb leverjék a magyar forradalmat, megakadályozva azzal egy másik, vele ellenséges front kialakulását. Azután pedig Egyiptom támogatásának szentelheti magát Nagy-Britannia, Franciaország és Izrael elleni harcában.⁸

Abdel-Halím al-Badry moszkvai egyiptomi követségi tanácsos 1956. november 22-iki szigorúan titkos jelentésében írta: „Ami meggondolásra és megfontolásra sarkall, az az a mozzanat, hogy ez a forradalom egybeesett az egyiptomi területek elleni angol, brit és izraeli erők katonai beavatkozásával. Úgy tudták, rákényszeríthetik agresszív politikájukat Egyiptomra és más arab országokra, ha a Szovjetunió a magyar forradalommal foglalkozik, és figyelmen kívül hagyja a közel-keleti térséget. A kommentátorok összefüggést találtak a szuezi és a magyar események között az egymás *belügyeibe* történő *beavatkozás* szempontjából. Ugyanis a Szovjetunió

⁶ EOL, KM, EAK Követsége, Moszkva, tárcaszám: 655 (4. rész), dossziészám: 1/7/226; kelt: olvashatatlan dátum, téma: A szovjet–jugoszláv kapcsolatok a lengyelországi, illetve a magyarországi események után.

⁷ Budapesti egyiptomi követ és meghatalmazott miniszter, törökországi egyiptomi főkonzul, majd külügyi protokoll-osztályvezető.

⁸ EOL, KM, EAK Követsége, Budapest, tárcaszám: 114 (5. rész), dossziészám: 1/7/220; kelt: 1956. december 13., téma: A magyar forradalom és a szovjet beavatkozás.

érvelése a Magyarország belügyeibe való beavatkozásával kapcsolatban megdől, ha összehasonlítjuk azt az Egyiptom belügyeibe való angol és francia beavatkozással. A két válság *más-más okokból* alakult ki. A magyar forradalmat vérbe fojtó szovjet beavatkozás garantálja a szocialista elvek fennmaradását az országban, miután attól tartottak, hogy Magyarországra ismét visszatérnek a kapitalista alapelvek a nyugati államok támogatásával, akik az ENSZ-ben a magyar kérdést napirenden tartották. Ezzel az akcióval a Szovjetunió hatalmát és ideológiáját védte a kelet-európai országokban bekövetkező bármilyen változással szemben, ugyanis a Nyugat és Amerika részévé válva ezt a területet használhatná háború indítására a Szovjetunió ellen. Jogi szempontból a szovjet beavatkozás csak a magyar kormány kérésével összhangban történt a Varsói Szerződésben foglaltak szerint.”⁹

Emellett nehéz elképzelni, hogy egy olyan nagyhatalom, mint a Szovjetunió – amely hatalma alá kényszerítette a népi demokratikus országokat, illetve kihasználta azok javait és termelését saját érdekében –, elmulasztja az Egyiptom elleni brit–francia támadásban rejlő esélyt, amely újból stabilizálhatja a helyzetét Magyarországon, különösen, ha Magyarország urániumára, illetve az általa gyártott vasúti kocsikra s más javakra is szüksége van. A szovjet beavatkozás szörnyen kegyetlen volt és hatalmas pusztítással járt. A Szovjetunió biztonságossá tette Magyarország határait, és ezáltal megakadályozták a kivándorlást is.¹⁰

Husszein Rusdi belgrádi egyiptomi nagykövet jelentésében írta, hogy a magyar forradalommal veszélyes helyzet alakult ki a keleti blokkban, sőt magában a Szovjetunióban is. A szovjetek nagyon közel álltak a kivonuláshoz, de a Nyugat új esélyt adott nekik az Egyiptom elleni támadással, jöllehet a Nyugat azt terjesztette, hogy a két cselekmény eltér egymástól, mivel az Egyiptom elleni műveletet rendőrségi akcióként jellemezte.¹¹

A moszkvai egyiptomi követség szigorúan titkos jelentése szerint: „[...] a Szovjetunió attól tartott, hogy a szabadságmozgalmak terjedése veszélyezteti a pozícióját Európában, illetve a kommunista blokk gyengítéséhez vezetnek. Ezzel jó esély nyílna a nyugati országok számára propagandájuk terjesztésére, illetve arra, hogy feszültséget és problémát okozzanak.”¹²

⁹ EOL, KM, EAK Követsége, Moszkva, tárcza szám: 655 (4. rész), dossziészám: 1/7/226; kelt: 1956. november 22., téma: A magyar forradalom ügyében.

¹⁰ EOL, KM, EAK Követsége, Budapest, tárcza szám: 114 (5. rész), dossziészám: 1/7/220; kelt: 1956. december 13., téma: A magyar forradalom és a szovjet beavatkozás.

¹¹ EOL, KM, EAK Követsége, Belgrád, tárcza szám: 141, dossziészám: 10; kelt: 1956. november 8., téma: Az egyiptomi és magyarországi események hatása az orosz–jugoszláv kapcsolatokra.

¹² EOL, KM, EAK Követsége, Moszkva, tárcza szám: 655 (4. rész), dossziészám: 1/7/226; kelt: olvas-hatatlan dátum, téma: A szovjet–jugoszláv kapcsolatok a lengyelországi, illetve a magyarországi események után.

A moszkvai egyiptomi követség másik jelentésében az olvasható, hogy a szovjet kormány rugalmas politikát kívánt folytatni Magyarországon, mint tette azt Lengyelországban a magyar forradalom kitörése előtt. Azonban nem tudott úrrá lenni a helyzeten, és az elégedetlenség gyorsan forradalommá változott a szocialista rendszer ellen. A magyar nép ismert hirtelen lobbanékonyságáról, hevesességéről és szélsőséges érzelmeiről, valamint híres volt a magyar hadsereg a kegyetlenségéről a második világháború alatt, szemben más hadseregekkel, akik a németek oldalán harcoltak. A Szovjetunió fegyveres beavatkozása felháborító, és egy független ország belügyeibe avatkoztak. Mindazonáltal formailag a magyar kormány és a Szovjetunió is biztos abban, hogy a beavatkozás ellen sem nemzetközileg, sem törvényileg nem lehet tiltakozni, mivel a törvényes magyar kormány kért segítséget a Varsói Szerződés alapján a Magyarországon tartózkodó szovjet fegyveres erőktől. Tartalmi szempontból a két kormány abban is megállapodott, hogy megvédik a szocialista rendszert Magyarországon a kapitalista és az idegen elemektől. A magyar nép többsége teljes mértékben bízott a szocialista rendszerben, és nem volt érdekelt abban, hogy újból visszatérjen a kapitalizmus, illetve a kizsákmányolás. A szovjet beavatkozás tehát tartalmi szempontból legális. Ráadásul a Szovjetunió kormánya azt állítja, hogy a beavatkozás célja a többi szocialista országok biztonságának védelme volt. Talán a Szovjetunió számára legfontosabb szempont az lehetett, hogy megakadályozza, hogy a Nyugat Magyarországot támaszponttá tegye, ahonnan megtámadhatja a Szovjetuniót, illetve beavatkozhat az ügyeibe, mely egy harmadik világháború kitöréséhez vezethet.¹³

Abdel-Hamid Kadry, a moszkvai egyiptomi nagykövetség első titkára jelezte: „Az ENSZ magyarországi eseményekkel foglalkozó jelentésének igen jelentős hatása volt a Szovjetunióban, ugyanis a moszkvai kormány viselkedését kritizálta, és az eseményekért a felelősséget rá hárította. A Szovjetunió haragját növelte, hogy az amerikai kormány folyamatosan igyekezett felhasználni a jelentést arra, hogy rágalmazza a Szovjetuniót, illetve jó hírét rontsa. Ráadásul az amerikai Kongresszus egy tervezetet nyújtott be, amelyben azt követelte az amerikai kormánytól, hogy hívassa össze az ENSZ-közgyűlés rendkívüli ülészakát, hogy megvitatassa a jelentést. Közben a Nemzetközösség (Commonwealth) miniszterelnökeinek konferenciája néhány ülést szánt a magyar kérdés tanulmányozására. Emellett Nehru elnök is – stockholmi látogatása alatt – úgy nyilatkozott a sajtónak, hogy a magyar népnek mindenképpen meg kell kapnia azt a szabadságot, amit követel. Mindez nem tetszett

¹³ EOL, KM, EAK Követsége, Moszkva, tárcsa szám: 655, dossziészám: 1/7/226 (4. rész); Kelt: 1956. december 17., téma: A szovjet politika az utóbbi események után Kelet-Európában.

a szovjet politikai köröknek, hiszen azt akarták, hogy vegyék le a napirendről ezt a kérdést.”¹⁴

Említésre méltó, hogy az egyiptomi vezetést foglalkoztatták a magyarországi események, aggasztotta őket a szovjetek magatartása, intervenciója. Nehéz helyzetbe hozta őket, akik ugyanúgy, mint a magyar felkelők, a nemzeti függetlenséget védtek. Khaled Mohieddin, a kormányhoz közel álló *Al-Misaac* című esti lap főszerkesztője el is mondta a magyar követnek, hogy a kormányt a magyarországi események „tartózkodóbbá tették a Szovjetunióval szemben, de bizonyos mértékben fájalták a magyar eseményeket, mert a Szovjetunió elleni nyugati vádak nehezebbé tették számunkra a Szovjetunióval való együttműködést”.¹⁵

Anisz Manszúr, az egyik legismertebb egyiptomi író, újságíró, filozófus, Nasszer és asz-Szadát elnök barátja azt írta egyik cikkében: „Az ’56-os budapesti forradalom továbbra is az első halálos csapásnak tekinthető, amely Oroszországot érte Európában.

Hiába értékeli le a kommunisták a magyar forradalmat, úgyis nyilvánvaló a tény, hogy ez a forradalom kényszerítette Nyikita Hruscsovot csapatainak kivonására Magyarországról, és csak akkor tértek vissza brutális erővel, amikor kirobbant a harmas invázió, mely egészen elvonta a világ figyelmét.”¹⁶ Ezenkívül: „Az Egyiptom elleni hármasság agresszió elhomályosította Budapest szovjet lerohanását, és döntő szerepet töltött be a forradalom kudarcában.”¹⁷

Az elmúlt években kutathatóvá vált angol levéltári források vizsgálata a két párhuzamos válság között egy további lényeges összefüggésre is rávilágít. A szuezi akcióban való brit részvétel miatt Sir Pierson Dixon, Nagy-Britannia ENSZ-képviselője nemcsak amerikai kollégája, Henry Cabot Lodge állandó és erőteljes nyomásának volt kitéve, de szembesülnie kellett az ENSZ-tagországok többségének elítélő véleményével is. Dixon, akit előzetesen nem informáltak az angol–francia–izraeli közös támadásról, kezdettől fogva ellenezte azt, és figyelmeztette kormányát, hogy az akció Nagy-Britannia elítéléséhez és elszigetelődéséhez fog vezetni. November

¹⁴ EOL, KM, EAK Követsége, Moszkva, tárcaszám: 675 (1. rész), dossziészám: 3/81/724; Kelt: 1957. július 9., téma: A magyarországi eseményekkel kapcsolatos ENSZ-jelentés elterjedésének visszhangja a Szovjetunióban.

¹⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (a továbbiakban: MNL OL), XIX–J–I–j, Egyiptom 1945–1964. 5. doboz, 00930. sz. irat (Egyiptom viszonyulása a szocialista országokhoz a magyar események nyomán. Kairó, 1956. december 7.). Az egyiptomi hatóságok betiltották pl. a szovjet filmhetet, hogy ezt tehessék a magyar forradalomról szóló amerikai filmek vetítésével is. Ld.: J. NAGY László: *Magyar–egyiptomi kapcsolatok a második világháború után (1947–1970)* (a továbbiakban: J. NAGY, 2015.). Szeged, JatePress, 2015. 52–53.

¹⁶ MANSZÚR, Anisz: „Álláspontok”. *Al-Ahrám*, 2006. november 1.

¹⁷ DÁHIR, Neszím: *Baloldali Generáció*. Bejrút, Dár al-Farábi, 2009. 130–142.

4-én, az újabb magyarországi szovjet intervenció hírére reagálva arra hívta fel a figyelmet, hogy a szovjet beavatkozás csak megerősíti az ENSZ-tagállamok amiatti felháborodását, hogy a nagyhatalmak kis országok ellen erőt alkalmaznak, s ez tovább rontja majd Nagy-Britannia helyzetét a közel-keleti válságról folytatott vitában.¹⁸ A következő napon pedig, amikor az angol–francia légierő már ötödik napja bombázta Egyiptom katonai objektumait, és amikor a Szuezi-csatorna övezetében megkezdődött a partraszállás, Dixon drámai hangú táviratban közölte Selwyn Lloyd külügyminiszterrel, hogy amennyiben a hadműveleteket nem szüntetik be haldéktalanul Egyiptomban, Nagy-Britannia „[...] ugyanolyan súlyos megítélés alá fog esni, mint a Budapestet bombázó oroszok. Nem tudom, hogyan érvelhetünk meggyőzően az ellen, hogy az oroszok Budapestet bombázzák, ha közben mi magunk Kairót bombázzuk” – írta Dixon.¹⁹ Ez a távirat – a döntő jelentőségű amerikai gazdasági és politikai nyomás mellett – angol történészek szerint is hozzájárult ahhoz, hogy másnap, november 6-án Eden a hadműveletek leállítása mellett döntött.²⁰

Nemzetközi szempontból az Egyiptom elleni katonai invázióra teljesen alkalmatlan pillanatban került sor, mert erősödött a hidegháborúval szembeni aggodalom, és Magyarországon a helyzet nagyon feszült volt. A szuezi válságnak köszönhetően a szovjet kormány Magyarországot nagy erővel támadhatta meg. A hidegháború idején a szuezi válság volt az egyetlen esemény, amellyel kapcsolatban egyeztetettek a nagyhatalmak, és döntöttek a háború elítélésében és a békés rendezésben.²¹ A szuezi válság lehetőséget adott a Szovjetuniónak, hogy megoldja a magyar helyzetet, és úgy állítsa be magát, mint a harmadik világ antiimperialista barátját.²²

Van egy másik egyiptomi álláspont a szuezi válság és a magyar forradalom összefüggéseiről, amelyet Mohamed Fahmi egyiptomi újságíró fejtett ki: „A nemzetközi porondon a magyarországi forradalom következményei befolyásolták a brit–francia–izraeli támadások menetét. A magyar forradalmat támogató nyugati tevékenység komolyan hozzájárult ahhoz, hogy a szovjet vezetés Egyiptom mellett álljon ki, és döntő szerepet játsszon a szuezi válság rendezésében.” Sepilov külügyminiszter levelet intézett a Biztonsági Tanács elnökéhez, Bulgaryin miniszterelnök pedig táviratot küldött Edennek, Mollet-nek és Ben-Gurionnak, melyekben rakétafegyverek

¹⁸ BÉKÉS Csaba: A brit kormány és az 1956-os Magyar forradalom. In: *Évkönyv*, Budapest, 1956-os Intézet, 1992. 23–24.

¹⁹ BÉKÉS, i. m. 23–24.

²⁰ Uo.

²¹ LAHAV, Pnina: The Suez crisis of 1956 and its aftermath: a comparative study of constitutions, use of force, diplomacy and international relations. *London, Boston University School of Law Public Law & Legal Theory Paper*, No. 15–50, Vol. 95, No. 4, (July 2015), 1304–1305.

²² FREIBERGER, Steven Z.: *Dawn Over Suez: The Rise of American Power in the Middle East 1953–1957*. London, Ivan R. Dee, 1992. 192.

bevetésével fenyegette meg mindhárom országot. Ennek komoly pozitív hatása volt az arab közvéleményre.²³

Ezt az álláspontot alátámasztja Christian Pineau francia külügyminiszter, aki szerint alkalmas volt az idő a hármass invázió indítására, mert a szovjetek el voltak foglalva a magyar felkeléssel, az amerikaiak pedig az elnökválasztással. Maurice Jean Marie Bourgès-Maunoury francia nemzetvédelmi miniszter hangoztatta, hogy amennyiben egy héten belül, legfeljebb november elsején, nem kezdődnek meg az Egyiptom elleni támadások, valószínű, hogy Franciaország nem vesz részt az invázióban. Dajan izraeli hadügyminiszter tervére, az izraeliek kezdték a támadásokat, majd ezt követte az angol–francia ultimátum és katonai beavatkozás. Nagy-Britannia is támogatta a magyar felkeléssel kapcsolatban a Szovjetunióra vonatkozó francia álláspontot, és hasonlóképpen viszonyult az elnökválasztással foglalkozó amerikai partner ügyéhez is.²⁴ Mohamed Hassanein Heikal, a legismertebb egyiptomi író, újságíró, politikus és Nasszer elnök közeli barátja szerint 1957-es oroszországi látogatása alatt beszélt a moszkvai pakisztáni nagykövettel, aki azt állította, hogy *Charles Bohlen* moszkvai amerikai nagykövet azt közölte vele az Egyiptomi elleni invázió idején, hogy „remélem, a barátaink minél előbb befejezik az egyiptomi akciót, mielőtt az oroszok elrendeznék a magyar eseményeket, különben katasztrófa lehet”. Hozzáteszi Heikal: „A szuezi háborúban a magyar események voltak azok szerencsés elemek, amelyek a briteket befolyásolták. Anglia ki akarta használni a Magyarországgal kapcsolatos orosz lekötöttséget Egyiptom gyors legyőzésében, de soha nem jutott eszébe a hármass agresszornak, hogy a szovjetek ilyen rövid idő alatt leverik a magyar felkelést, azaz november 4-re teljesen rendezik az ügyet.”²⁵

Az arab politikusokat és a közvéleményt egyrészt a szuezi válság folyamán tanúsított szovjet magatartás állította Moszkva mellé a magyarországi krízis megítélésében, másrészt pedig a Nyugat, s főként az Egyesült Államok szinte közömbös magatartása az algériai háborúval kapcsolatban. Úgy érezték – s nem is alaptalanul –, hogy a világ közvéleménye és a politikusok az arabok szemében fontos kérdést, az algériai háborút elhanyagolják, s csak a szovjetek barbár tetteit emlegetik s ítélik el, a francia hadseregét nem. A kormánylapnak számító kairói *Al Gumhuriya*²⁶

²³ FAHMI, Mohamed: Magyar emlékezések. *Ahbár al-Júm* napilap, 2015. június 6. Internetes honlapja: <http://www.dar.akhbarelyom.com/issue/detailze.asp?mag=akhbarelyom&field=news&id=178412>

²⁴ LUCAS, W. Scott: *Divided we stand: The Suez Crisis of 1956 and the Anglo-American 'alliance'*. London, School of Economics and Political Science, 1991. 335.

²⁵ HEIKAL, Mohamed Hassanein: *A lélektani komplikációk, amelyek a Közel-Keletet irányítják*. Kairó, al-Sarika al-Arabija lel-Tebaa val-Nasr, 1958. 151–163.

²⁶ Az egyiptomi Forradalmi Parancsnoksági Tanács alapította 1953-ban és Mohamed Anvar asz-Szadát volt a főszerkesztője.

A magyar dráma és mi című cikkében a következőket írta: „Bármilyen barbárok is legyenek a Szovjetunió akciói, semmiben sem különböznek attól, amit a Nyugat tesz gyarmatain és azokban az országokban, amelyeket katonailag megszállt. Ha a Szovjetunió a szabadsághoz való jogot követelő tízezer ártatlant ölt meg Magyarországon, akkor Franciaország százezreket Algériában, s az öldöklést még mindig folytatja. A Szovjetunió által Magyarországon megöltek össze sem lehet hasonlítani azzal a végtelen számú palesztinnal, akik hazájukért haltak meg, azért a hazáért, amelyet Amerika jóváhagyásával a cionisták kaparintottak meg.”²⁷

Szarka Károly magyar külügyminiszter-helyettes vezetésével 1957 augusztusában, az ENSZ őszi ülészakájának kezdete előtt kormányküldöttség utazott Kairóba, ahol augusztus 28. és szeptember 2. között találkozott Nasszer elnökkel, Mahmúd Fawzi külügyminiszterrel, Huszein Azíz külügyi közigazgatási államtitkárral, Musztafa Júsuf külügyi politikai államtitkárral és al-Bugdádival, a parlament elnökével. Az út célja az volt, hogy támogatást szerezzenek az ENSZ-ben a magyar ügyről folyó vitában. Fawzi külügyminiszter kijelentette, hogy az egyiptomi kormány utasította ENSZ-képviselőjét, hogy ellenezze a magyar kérdés napirendre tűzését. Az egyiptomi politikus még azt is megjegyezte, hogy országa segít elfogadtatni a magyar álláspontot a többi arab országban is, de ennek eredménye előre nem garantálható. Nasszer elnök pedig beszédének bevezetőjében reálisan beszélt az erőviszonyokról az ENSZ-ben, és leszögezte, hogy a magyar kérdés napirendre tűzését nem lehet megakadályozni. Az elnök kijelentése szerint a nyugati hatalmak a magyar kérdést propagandára használják fel az ENSZ-ben, elsősorban a Szovjetunió ellen. Közölte, hogy személyesen garantálja Egyiptom és Szíria támogatását. Hozzátette, hogy Jemen is támogathatja a magyar kérdést, Líbia esetében azonban bizonytalan. Jordánia, Libanon, Irak és Szaúd-Arábia amerikai, Szudán pedig angol befolyás alatt áll, és szintén nem garantálható, hogy ki mellett voksolnak.²⁸

A magyar és a nyugati történészek és illetékesek igen számosan egyetértenek abban, hogy a szuezi válság meghatározó szerepet játszott a magyar forradalom menetében. Zachar József²⁹ hadtörténész azt mondja: „[...] ugyanakkor döntőnek ítélem meg, hogy október 31-én Anglia és Franciaország bombázni kezdte Egyiptomot. Szerepet játszott a szuezi válság, de ennek jelentősége nem abban állt, hogy elvonta a figyelmet a kevésbé fontos magyar eseményekről. Dulles hangsúlyozta, nem akarja,

²⁷ A cikket közli: *Bourse égyptienne*, 1957. június 26. Ld.: J. NAGY, 2015, i. m. 56.

²⁸ MNL OL, XIX–J–1, Egyiptom 1945–1964. 5. doboz, 004399/1. sz. irat (Magyar kormányküldöttség látogatása Egyiptomban. Kairó, 1957. szeptember 28.).

²⁹ Zachar József (Csepel, 1943. október 27.–Budapest, 2009. december 9.) magyar hadtörténész, ezredes, egyetemi tanár. Fő kutatási területe a Rákóczi-szabadságharc, valamint a napóleoni háborúk korának hadtörténete.

hogy a közel-keleti események eltereljék a figyelmet a magyarországi helyzetről és arról, hogy megtegyék a megfelelő lépéseket. Szuez sietette a szovjet beavatkozást.”³⁰ Természetesen a nagyhatalmak: az USA, Franciaország és Nagy-Britannia ezekben a napokban elsősorban a szuezi válság rendezésével voltak elfoglalva, így tényleges segítségre tőlük sem számíhattak a magyarok. Ezenkívül a munkáspárti Arthur Henderson brit parlamenti képviselő a képviselőházban november 5-én kijelentette, hogy „a brit kormány katonai akciója Egyiptomban közvetlen ösztönzést biztosított az orosz kormánynak, hogy tegnap Budapesten brutális erőt alkalmazzon a szabadságot és függetlenséget kívánó magyar néppel szemben”.³¹ A jugoszláv külügyminiszter azt is közölte a Belgrádban akkreditált brit nagykövettel, hogy Moszkva csak akkor határozta el az erő alkalmazását Magyarország ellen, amikor kitört a szuezi válság, és oda irányult a világ figyelme.³² Charles Gati professzor és történész is úgy látta, hogy a szuezi válság minden kétséget kizáróan befolyásolta a magyarországi szovjet akció időzítését, és megállapította, hogy a közel-keleti helyzet hozzájárult a magyar forradalom bukásához.³³ Don Nuechterlein újságíró és történész is teljes mértékben egyetértett az egyiptomi állásponttal, és kiemelte: „Az Egyiptom elleni izraeli katonai beavatkozás és az azt követő brit–francia ultimátum, amely majdnem megegyezik Hitlernek az 1939 szeptemberében Lengyelországnak küldött ultimátumával, fordulópontnak tekinthető a feszült orosz–magyar helyzet rendezésében, mert a Szovjetunió kihasználta a világ Közel-Keletre irányuló figyelmét, és pár napon belül erővel verte le a magyar forradalmat.”³⁴

BEFEJEZÉS

Az egyiptomi levéltári források alapján egyértelmű, hogy az egyiptomi jelentések napról napra követték a magyar forradalom eseményeit: a tüntetéseket, a sztrájkokat, az első és a második szovjet beavatkozást, a nyugati országok segítségnyújtását, a magyar kérdés ENSZ-beli tárgyalását, a munkások helyzetét és követeléseit, a munkástanácsokat, a villany- és gázválságot, a miniszterelnöki és a külügyi közle-

³⁰ ZACHAR József: Az 1956-os magyarországi szovjet fegyveres fellépés néhány világpolitikai összefüggése. In: *1956 Tanulmányok a forradalomról*. Szerk. MÓZES Mihály–KOZÁRI József. Eger, Ekf Líceum, Eger, 2008. 74.

³¹ 5 Nov. 1956, Parliamentary Debates, (Hansard), 5th ser., vol. 558, col. 1948. In: BOYLE, Peter G.: *The Hungarian Revolution and the Suez Crisis*. Nottingham, The Historical Association and Blackwell Publishing Ltd, 2005. 556.

³² Belgrade to Foreign Office, 5 Nov. 1956, FO 371/122382/NH 10110/344, NA. In: BOYLE, i. m. 556.

³³ GATI, Charles: *Hungary and the Soviet Union*. Durham, NC, 1986. 153.

³⁴ DON NUECHTERLEIN: Suez Crisis could happen again. *The Free Lance Star*, 1981. november 10. 3.

ményeket és nyilatkozatokat, a közvélemény alakulását, Kádár János és Nagy Imre nyilatkozatait, az orosz és a jugoszláv kormány álláspontját.³⁵

A szuezi válság és a magyar forradalom összefüggéseit az egyiptomiak két különböző szempontból ítélik meg. Az egyik szerint a magyar szabadságharc leverésének okát a Szuezi-csatorna ügyében kirobbant angol–francia–izraeli támadásban keresik. Izrael október 29-én, majd Anglia és Franciaország 31-én indította az Egyiptom elleni támadást, ugyanakkor következett be gyökeres fordulat a szovjet álláspontban. Végso soron tehát a forradalom sorsát a nemzetközi események, elsősorban a szuezi válság pecsételte meg. A másik szempont szerint a britek, a franciák és velük együtt az izraeliek kihasználták, hogy az oroszok figyelve Magyarországra irányult, vagyis a magyar forradalom komolyan hozzájárult az Egyiptom elleni invázió elindításához.

Mohamed Hassanein Heikal pár szóban foglalta össze a magyar események lényegét: „Ha továbbra is marad a hidegháború, a nagyhatalmak közti csatákban minden egyes lépés, legyen az győzelem vagy vereség, kizárólag a »kis államok« halottjainak számában mérhető. Ki fizette meg a hidegháború halálos áldozatainak árát Magyarországon? Amerika, aki minden erővel támogatta és segítette a forradalmat, nem fizetett semmilyen árat. Oroszország, aki leverte a forradalmat, nem fizette meg az árat. Csak a magyar nép fizette meg az árat, és csak a magyar területek szenvedtek amiatt elképzelhetetlen szörnyűségeket és nehézségeket, hogy küzdőtérre váltak a két nagyhatalmi szörnyeteg között. A küzdőtérre kerülő kis országok ugyanolyanok, mint a labda, amelyet a focipályán ide-oda rugdosnak a játékosok. A kis országok csak szorgalmas munkával, eredményes termeléssel, belső stabilitással válhatnak fontos tényezővé a béke megvalósításának útján.”³⁶

³⁵ EOL, KM, EAK Követség, Budapest, tárcsa szám: 114 (5. rész), dossziészám: 1/7/220; Kelt: 1956. november 24., téma: A magyar forradalom és a szovjet beavatkozás ügyében.

³⁶ HEJKAL, Mohamed Hassanein: Ez a mi szerepünk ... a hidegháború felé megyünk. *Al-Ahrám*, 1959. január 3., főoldal.

A HIDEGHÁBORÚ LOGIKÁJA? SZUEZ, SÈVRES, BUDAPEST – WASHINGTON ÉS MOSZKVA ÁRNYÉKÁBAN

A hidegháború során – Békés Csaba értelmezése szerint – az enyhülés 1953-ban kezdődött, és folyamatosan érvényben volt a hidegháborús korszak végéig. „[...] még fontosabb tényező azonban, hogy a *kényszerű kooperáció mechanizmusa* mintegy *automatizmusként* működve nem csupán a kooperációs szakaszokban hatott, hanem éppen a legnagyobb konfrontációs válságok idején – mint pl. a második berlini válság és a kubai rakétaválság – tette lehetővé a status quo megváltoztatására törekvő fél arculatmentő visszavonulását, s így az eszkaláció megakadályozását, s végül a krízis politikai megoldását. [...]”¹

A Washington és Moszkva közötti dialógus módjában és jellegében bizonyos változások következtek be 1955 januárjától. Már nem csupán a New York-i ENSZ-székházban találkoztak a két nagyhatalom képviselői, hanem hajlandóak voltak engedelményekre és kompromisszumok megkötésére is. 1955. május 9-én a Német Szövetségi Köztársaságot felvették a NATO-ba. Május 14-én létrejött a Varsói Szerződés, amely a NATO-val ellentétben nem szuverén államok nem önkéntes katonai szövetsége. A harmadik fontos jellemzője, hogy Moszkva a katonai szervezetet nem a NATO ellenpólusaként hozta létre. Sokkal inkább a Kreml – Sztálin és Molotov – által Winston Churchill és Anthony Eden moszkvai látogatása során tervezett és utóbb a harci cselekmények során kialakult európai befolyási övezetének további megerősítéseként. Egy nappal később aláírták az osztrák államszerződést, amely az 1956-os magyar forradalom és még inkább a magyar szabadságharc szempontjából is lényeges momentum volt.

Fel lehet tenni a kérdést: Ausztria miért igen, és Magyarország miért nem? A válasz két fő okra vezethető vissza. Az egyik, hogy a Szovjetunió külpolitikájának homlokterében az európai szintén az 1945 és 1989 közötti időszakban a német kérdés állt. A Kreml fontosnak tartotta megakadályozni az ismételt Anschlusst, Ausztria és Németország esetleges egyesülését. Maga Hruscsov javasolta az osztrák államszerződés megkötését a nyugati hatalmaknak. Molotov szovjet külügyminiszter

¹ BÉKÉS Csaba: *Magyarország, a szovjet blokk és a nemzetközi politika az enyhülés időszakában 1953–1991*. Akadémiai doktori értekezés. Budapest, 2012. 5–6. http://real-d.mtak.hu/653/7/dc_499_12_doktori_mu.pdf (Letöltés 2017. január 2.)

1955. február 8-i nyilatkozatában az osztrák szuverenitás feltételét három pontban szabta meg: a köztársaság semlegességében, az Anschluss-törekvések szigorú tiltásában, illetve a külföldi katonai jelenlét megszüntetésében.

Az ajánlat meglepte a nyugati nagyhatalmak politikusait, akik még Julius Raab osztrák kancellár áprilisi moszkvai látogatása után is csapdát sejtettek Molotov ajánlata mögött. A második világháborúban négy szövetséges hatalom és Ausztria részvételével zajló konferencián eloszlottak a kétségek, 1955. május 15-én megszületett az osztrák államszerződés, amely a szuverén Ausztria újjáalakulását jelentette. A dokumentum értelmében az Osztrák Köztársaság visszanyerte 1938-ban elveszített szuverenitását, és ennek fejében ígéretet kellett tennie, hogy sem gazdasági, sem politikai tekintetben nem törekszik Németországgal az egyesülésre. Moszkva az osztrák önállóság elismerésének még egy feltételt szabott, hogy a szövetséges erők kivonása után az Osztrák Köztársaság semleges állam legyen.

Miután a szovjet hadsereg és a NATO csapatai 1955. október 25-én megkezdték a kivonulást az országból, Ausztria teljesítette a megállapodást, és október 26-án a bécsi törvényhozás kihirdette, majd alkotmányába foglalta a semlegességről szóló nyilatkozatot. Az osztrák államszerződés és még inkább a semlegesség geopolitikai – és ezzel szoros összefüggésben katonapolitikai – okokra is visszavezethető. A Svájc–Ausztria vonallal létrejött a kelet–nyugati semleges „tengely”, amely az európai NATO szövetséges államok rendszerét kettévágta északi és déli részre. Az Anschluss megakadályozása és az európai NATO-tagállamok geopolitikai megosztása a Kreml fontos célja volt, és ennek érdekében megérte kivonni csapatait Ausztria területéről és feladni egyik nyugati bástyáját. A továbbiakban azonban már nem kívánta befolyási övezetét – amelyet a második világháború során szerzett meg – tovább csökkenteni Kelet felé. Az osztrák semlegesség jellemzője, hogy nyugati típusú semlegesség, szemben a finn modellel. Bécs szoros és baráti kapcsolatokat ápolt a nyugati államokkal, miközben szuverén és semleges állam maradt. A Paasi-kivi–Kekkonen-féle finn semlegesség jellemzője, hogy szoros és baráti kapcsolatot ápolt a Szovjetunióval, miközben önálló és szuverén külpolitikát folytat. A Tito vezette Jugoszlávia nem állt függő viszonyban a Szovjetunióval – szemben a többi európai szocialista országokkal –, a nemzetközi kapcsolatrendszer önálló tényezője volt, belpolitikájában a szocialista utat követte.

A második világháborúban győztes négy nagyhatalom vezetője² az enyhülés jegyében 1955. július 18. és 23. között Genfben tárgyalóasztalhoz ült. A megbeszélés

² A genfi csúcstalálkozó Nyikolaj Alekszandrovics Bulganyin, a Szovjetunió Minisztertanácsának Elnöke, Nyikita Hruscsov, a Szovjetunió Kommunista Pártjának első titkára, Dwight David Eisenhower, az Amerikai Egyesült Államok elnöke, Robert Anthony Eden brit miniszterelnök és Edgar Faure francia miniszterelnök részvételével zajlott.

két fő témája a német kérdés és a fegyverzetcsökkentés volt. A csúcstalálkozó a hidegháború dialógusában az enyhülés időszakának újabb állomása volt. A megbeszélésen Eisenhower kijelentette, hogy a népeknek joguk van megválasztani azt az államformát, amelyben élni akarnak, és helyre kell állítani azoknak a népeknek a szuverenitását és önrendelkezését, amelyeket megfosztottak attól. Bulganyin szerint viszont a kelet-európai kormányzatokról szóló vita más államok belügyeibe történő beavatkozás. A fegyverzetcsökkentés a hidegháborús logikában az elrettentés puhítását és ezzel összefüggésben a fegyverkezési verseny csökkentését is jelentette. Maga az a tény, hogy a négy nagyhatalom Európában tárgyalóasztalhoz ült, önmagában is jelentős volt, és Kelet és Nyugat bizonyos közeledésére is reményt keltett. A csúcstalálkozón a négy nagyhatalom az érdeklődések és a viták ellenére megerősítette Európa kettéosztottságát, a befolyási övezetek határait és ezzel együtt az fennálló európai status quót. Ennek újabb megerősítését jelentette, hogy 1955. december 14-én Magyarország az ENSZ teljes jogú tagállama lett. Előzetes megállapodás alapján Kanada képviselője tizennyolc ország felvételét ajánlotta, köztük Európából Albániát, Ausztriát, Bulgáriát, Finnországot, Írországot, Magyarországot, Olaszországot, Portugáliát, Romániát és Spanyolországot. A távol-keleti országok közül Japán és Mongólia is a javasolt országok között volt. Ez utóbbi kettő felvételét Csang Kaj-sek képviselője – Kínát ekkor Tajvan képviselte a Biztonsági Tanácsban – megvétőztá. A szovjet–amerikai megállapodás alapján létrejött javaslatot a Biztonsági Tanács elfogadta, és újabb tizenhat ország lett az ENSZ tagállama.³

Franciaország és Nagy-Britannia a Közel-Keleten elveszítette második világháború előtti pozícióját. Algériában 1954 novemberében Ben Bella vezetésével megindult a fegyveres harc a függetlenségért, amelyet Egyiptom fegyverrel is támogatott. 1947-ben India független országgá vált (hivatalosan 1950-ben). Az 1947. november 29-i ENSZ-határozat értelmében Londonnak ki kellett vonni a katonaságát 1948. augusztus 1-ig a palesztin mandátumterületről. 1948. május 14-én éjfélkor David Ben-Gurion kimondta Izrael állam létrejöttét, és levonták a brit lobogót. Ugyanaznap az egyiptomi, iraki, libanoni, szíriai és transzjordániai erők támadást indítottak Izrael ellen, és kitört az első arab–izraeli háború. Izrael katonai győzelmet aratott, az ENSZ közvetítésével megkezdődtek az izraeli–egyiptomi tárgyalások, amelynek eredményeképpen 1949. február 24-én aláírták a fegyverszüneti megállapodást, amely a gázai zónából 378 km²-t egyiptomi ellenőrzés alá helyezett, és Izrael fennhatósága alá került a Negev-sivatag és Nyugat-Galilea. 1950 áprilisában létrejött a Jordániai Hásemita Királyság, amelyben egyesült Jeruzsálem keleti fele,

³ Albánia, Ausztria, Bulgária, Ceylon, Finnország, Írorság, Jordánia, Kambodzsa, Laosz, Líbia, Magyarország, Nepál, Olaszország, Portugália, Románia és Spanyolország.

Ciszjordánia és Transzjordánia. A mandátumterületen nem jött létre önálló arab állam, és Izrael megalakulásával elmélyült az arabok és a zsidók szembenállása.

Az egyiptomi hadseregben végbemenő átalakulások befolyásolták a Szabad Tisztek mozgalmát, akik a forradalmi változás napjaként 1952. július 22–23. éjjelét jelölték ki, és a terveknek megfelelően hajnalra a lázadók minden katonailag fontos posztot ellenőriztek. 1952 nyarától Egyiptomot Mohamed Nagíb vezette, aki szerint minden pártnak meg kell tisztulnia a régi korrupt politikusoktól. 1953 júniusában kihirdették az Egyiptomi Arab Köztársaságot. A kulcsminisztériumokat a Forradalmi Parancsnoki Tanács tagjai vették át a civilektől. Gamal Abdel Nasszer miniszterelnök-helyettes és hadügyminiszter lett. Az utóbbi pozíciót feladta, de úgy, hogy bizalmasa és legjobb barátja, Abdel-Hakím Amer lett a hadsereg parancsnoka, aki megtisztította a tiszti kart Nasszer ellenfeleitől. Nagíb 1954. február 23-án lemondott a Forradalmi Parancsnoki Tanács elnöki és köztársasági elnöki posztjáról. Nagíb híveit bebörtönözték vagy száműzték, és Nasszer diktátorként lépett fel.

Egyiptom külpolitikájának tengelyében már az első világháború óta a függetlenségi törekvések álltak. A politikai kérdések közül fontos volt Egyiptom és Nagy-Britannia kapcsolata. 1952-ben brit csapatok őrizték a Szezei-csatornát. Az első jelentősebb külpolitikai lépés a brit–egyiptomi szerződés megkötése volt 1953. február 12-én, Szudán jövőjére vonatkozóan, amely felváltotta az 1899. évi kondomíniumi szerződést. A hatalomátvétel után egy hónappal kezdődtek meg a tárgyalások Nagy-Britanniával, majd 1953 februárjára tűzték ki a népszavazást Szudán jövőjéről, amellyel az egyiptomi–brit ellentét egyik alapkérdését rendezték. Ezek után Egyiptom azt remélte, hogy a britek hajlandók kivonulni a Szezei-csatorna melletti bázisokról, és Szudán csatlakozik Egyiptomhoz. Az 1953. évi egyiptomi–brit egyezmény a Szudánért folyó küzdelem megindítója volt. 1955 végén Szudán a függetlenséget választotta, amellyel azonban Egyiptom nem veszítette még el a szudáni játszmát. Szudán elindult a függetlenség útján, és később önálló szerepet játszott Afrikában.

Nasszer célkitűzése a szuverén Egyiptom megeremtése volt. Azt kívánta elérni, hogy ne állomásozzanak a területén idegen csapatok. Önálló külpolitikára törekedett: nem akart a hidegháborús logika szerint egyik nagyhatalomhoz sem kötődni. Emellett célkitűzése volt, hogy Egyiptom az arab országok vezető állama legyen. Függetlenségi politikája mögé igyekezett felsorakoztatni az egész arab világot. Politikája elősegítette az arab nép egységtörekvéseit is. Egyiptom függetlenségi politikájának súlya volt a nemzetközi porondon. Az arab világ egységére és annak vezetésére irányuló törekvése visszatartotta Egyiptomot, hogy belépjen a katonai tömörülésekbe, mert ezekben a vezető szerep megszerzésére nem volt remény.

A kairói kormány blokkellenessége miatt 1954-ben fullasztó nyomás nehezedett Egyiptomra. Szudánban a britek csökkentették az egyiptomi befolyást, miközben

London pozíciója is jelentősen meggyengült a térségben. Északon Törökország a nyugati érdekek szószólójaként lépett fel. Keleten Irak bejelentette, hogy katonai szerződést köt Törökországgal, amely 1955 februárjában jött létre. 1954-ben Nasszer együttműködött a washingtoni adminisztrációval, amely azt szerette volna, ha Egyiptom csatlakozik a szovjetellenes blokkhoz, és békét köt Izraellel. Nasszer viszont azt akarta elérni, hogy Washington gyakoroljon nyomást Londonra a Szezei-csatorna elhagyása érdekében. Az együttműködés azonban átmeneti és taktikai jellegű volt. Az egyiptomiak azt kívánták, hogy a brit csapatok távozzanak Szuezből. A két fél hosszú tárgyalásokba kezdett a kiürítés feltételeiről, London azonban ragaszkodott ahhoz, hogy a bázison technikai személyzet maradjon.⁴

Nasszer külpolitikájának jelentős lépése volt a Szezei-csatorna zónájára vonatkozó egyiptomi–brit szerződés megkötése. Az egyezményt 1954 októberében ratifikálták, ami szerint az angol csapatoknak húsz hónapon belül el kell hagyniuk a Szezei-csatorna övezetét. A megállapodás az elkövetkező hét évben engedte a brit királyi légierő gépeinek leszállását a Szezei-csatorna mellett és a civil kiszolgáló technikai személyzetet a bázisokon. Nagy-Britanniának joga volt visszaszállítani csapatait a Csatorna-zónába, ha az arab államok valamelyikét vagy Törökországot „háborús veszély fenyegeti”. Az egyezmény Törökországra vonatkozó részét általában úgy magyarázták, hogy Egyiptom ezzel lépést tett a NATO felé. Törökország – amely leginkább ki volt téve egy esetleges szovjet támadásnak – bevétele a szerződésbe látszólag a nyugati védelmi szövetséghez kötötte Egyiptomot. Az események azonban rácsfoltak ezekre a találgatásokra.

A bandungi konferencia jó alkalom volt Egyiptom számára, hogy kitörjön az elszigetelődésből, illetve a két nagyhatalom mellett egy harmadik út lehetőségével kecsegtetett. Nasszer tekintélye jelentősen nőtt, amikor 1955 áprilisában megjelent az afrikai csúcstalálkozón az indonéziai Bandungban. Hösként fogadták, mivel rábírta a briteket, hogy távozzanak Szuezből. Presztízse volt az indonéz Ahmed Sukarno, az indiai miniszterelnök, Dzsaváharlál Nehru és a kínai miniszterelnök, Csou En-laj előtt is. Ők biztatták, hogy amennyiben a nyugati hatalmak nem hajlandóak fegyvert

⁴ Az elmondottakra lásd GOLDSCHMIDT, Arthur Jr.: *Modern Egypt: The Formation of a Nation State*. Colo, Boulder, 2004.; GOLDSCHMIDT, Arthur Jr. – JOHNSTON, Robert: *Historical dictionary of Egypt – African historical dictionaries*. Lanham, Maryland, and Oxford, The Scarecrow Press, 2003.; ALMOG, Orna: *Britain, Israel and the United States, 1955–1958. Beyond Suez*. London–Portland, Frank Cass Publishers, 2003. 1–16.; GOLDSCHMIDT, Arthur Jr.: *A Közel-Kelet rövid története*. Budapest, Maecenas, 1997.; GAZDIG Gyula: Az egyiptomi külpolitika útja a szuezi válságig. In: *Kül-Világ*, 2008/3–4. 1–19.; illetve Zágó György kairói magyar követ által ellenjegyzett 1955. évi egyiptomi országismertetőt: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (a továbbiakban: MNL OL), XIX–J–11–a, 6. doboz, 1956. január 16.

eladni, forduljon a kommunista országokhoz. Nasszer ekkor kezdte úgy érezni, hogy Egyiptom és ő maga is fontos szereplővé vált a nemzetközi porondon.

1955 szeptemberében Egyiptom bejelentette, hogy 200 millió dollárért fegyvereket vásárol Csehszlovákiától, amelyet egyiptomi gyapotban fizetnek.⁵ Később világossá vált, hogy a valódi eladó a Szovjetunió volt. Ez a korábbiakban elképzelhetetlen méretű fegyverüzlet semmissé tette az 1950-ben megkötött szerződést az Amerikai Egyesült Államok, Franciaország és Nagy-Britannia között, amely korlátozta a fegyvereladásokat a Közel-Keleten. Ekkor indult meg intenzívebben az arab–izraeli fegyverkezési verseny, amelynek keretében Franciaország felgyorsította fegyvereladását Izraelnek, és azzal vádolta Nasszert – egyébként jogosan –, hogy franciaellenes hangulatot gerjeszt Tunéziában, Marokkóban és különösen Algériában. Az üzlet jelezte, hogy a Szovjetunió jelentős tényezővé vált a Közel-Keleten. Nasszer nem vett tudomást a fegyverüzlettel kapcsolatos amerikai ellenvetésekről. A *Le Monde* szeptember 29-i vezércikke az egyiptomi–csehszlovák fegyverszállítási szerződésről így vélekedett: „[...] a megfigyelők körében az a nézet alakult ki, hogy a kairói kormánynak egyáltalán nem áll szándékában felzárkózni a Kelet mellé a Nyugattal szemben. Inkább arról van szó, hogy még erősebben akarják érvényesíteni hagyományos zsarolási politikájukat annak érdekében, hogy megkapják azokat a fegyverszállítmányokat, amelyeket az angolok, az amerikaiak és a franciák csak túl nagy huzavonával és lassúsággal szállítanak.”⁶ Az 1955 novemberében megkötött bagdadi paktum⁷ újabb kihívást jelentett Nasszernek, aki úgy vélekedett, hogy az

⁵ Az 1955. szeptember 12-én Prágában aláírt egyiptomi–csehszlovák fegyvervásárlási egyezmény értelmében Prága 86 darab MIG-15 típusú vadászpilótaegység, 220 darab BTR-152 csapatszallító járművet, 200 darab T-34 típusú harckocsit, 50 darab SAU-100 önjáró löveget, 92 teherautót, 12 torpedónaszádot, 1 transzporthajót, 10 ezer darab gyalogsági aknát, 200 darab tankelhárító töltetet, 170 darab légvédelmi ágyút (85 mm és 37 mm), 24 darab rakétavetőt, 4 darab P-8-as típusú radart és 200 darab maroklófegyvert, valamint 120 ezer löszert szállított Egyiptomba. A vásárlás értéke elérte a 921 millió koronát, azonban Kairó nem készpénzzel, hanem százezer tonnányi gyapottal fizetett. Prága három részletben küldte el a szállítmányt, az első 1955. október 25-én befutott Alexandria kikötőjébe. Egyiptom kérése ellenére nem kapta meg az IS-3 (Josef Stalin–3) nehézpáncélosokat, két torpedónaszádot és három tengeralattjárót. Nasszer fegyvervásárlásának célja az egyiptomi hadsereg modernizálása volt. V. ö. KRAJCSIR Lukács: *Az 1955-ös csehszlovák–egyiptomi fegyvervásárlási egyezmény és következményei: Nasszer „keleti nyitása”*. *Belvedere*, 2015/3. 23–33.

⁶ A kairói magyar követség jelentése a magyar Külügyminisztériumnak Egyiptom nemzetközi kapcsolatairól és helyzetéről 1956 elején, 1956. január 9. MNL OL, XIX-J-11-a, 7. doboz.

⁷ A bagdadi paktumot 1955. november 21–22-én kötötték meg Irakban Törökország, Irak, Irán, Pakisztán és Nagy-Britannia részvételével és az Amerikai Egyesült Államok támogatásával. A Közel-keleti Szerződés Szervezete (METO) nyolc cikkelyből álló szerződés – az 1946-ban megkötött török–iraki paktum kibővítéseként – öt évre kötött katonai szövetség volt. Irak 1959-ben kilépett a bagdadi paktumból és létrejött a Központi Szerződés Szervezet (CENTO), amely 1979-ben bomlott fel, Irán és Pakisztán kilépésével.

nem az arab országok érdekeit szolgálja. Irak – amely Egyiptom után a legbefolyásosabb arab ország volt – bevonása azt jelezte számára, hogy a hásemiták Bagdadban és Ammanban kétségbe vonják Kairó elsőségét, és aláássák az arab szolidaritást.

Mindeközben Nasszer azt a célt követte, hogy Egyiptomot az arab országok vezetőjévé tegye. A monumentális terv, amely Egyiptom újjáéledését is jelképezte, az Asszuáni Nagy Gát felépítése volt. Ezzel a termőterület jelentősen nőtt volna, amely a nemzeti jövedelem emelkedését is jelenthette egyben. 1952 előtt a szakértők kiegészítő tározók létesítésével számoltak a Fehér-Nílus és forrásai mentén, ami biztosította volna a vizet egész éven át a szudáni és egyiptomi parasztoknak, tekintet nélkül arra, hogy milyen magas az árhullám, amely azonban a Kék-Nílus vízhozamától függött. A terv Egyiptomot kiszolgáltatta volna a Szudánban folyó munkálatoknak. Amint egyértelművé vált, hogy a két ország nem fog egyesülni, a terv megvalósulása Egyiptom számára hátrányos lett. A másik terv Asszuánban, Egyiptom területén kívánt gátat építeni, amely egy évnyi áradás vizét tudná befogadni.

Külföldi kölcsönökre volt szükség a gát megépítéséhez. Egyiptom a Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bankhoz fordult pénzügyi támogatásért. 1955 decemberében a Világbank elküldte ajánlatcsomagját: 200 millió dollár kölcsön az építkezés első szakaszában, kiegészítve 56 millió dollár amerikai és 14 millió dollár brit pénzsegéllyel. Az ajánlat elfogadása esetén Egyiptomnak bele kellett egyeznie az amerikai–brit pénzsegély folyósításának feltételeibe: Egyiptom gazdasága nyugati ellenőrzés alá kerül, nincs új fegyverüzlet a Szovjetunióval (sem holdudvarának országaival), a megegyezések és szerződések nyilvánosságra hozatala – amivel ki lehet zárni a szocialista országokat –, illetve előzetes megegyezés Szudánnal a Nílus vízmegosztásáról.

Az amerikai külügyminiszter, John Foster Dulles két részre szakítottnak tekintette a világot: demokratikus nemzetekre és kommunistákra osztottnak, amelyek között nincsenek semleges országok. Riadalommal szemlélte, hogy Egyiptom Moszkva felé kacsingat, és különösen vészjósló volt számára, amikor Nasszer 1955-ben elismerte a népi Kínát. Közben a Kongresszus, amelynek hozzájárulására szükség volt ahhoz, hogy a washingtoni kormány részt vegyen a nagy gát finanszírozásában, kifogást emelt a tervvel szemben, mivel úgy vélték, hogy az veszélyt jelent az Amerikai Egyesült Államok déli államainak gyapotpiacára.⁸ Aggódtak a terv hosszú távú költség támogatása miatt, illetve Egyiptom Izraellel szemben folytatott ellenséges politikáját is nehezményezték. Az egyiptomi nagykövet, Ahmed Husszein 1956. július 18-án jelezte, hogy Nasszer elfogadja Washington ajánlatát, még akkor is, ha annak

⁸ A Kongresszus tévedett, mert a nagy gát éppen segítette volna Egyiptom termékenységskálájának szélesítését, ami az Amerikai Egyesült Államok déli államainak gyapoteladását nem nehezíthette.

vannak kifogásolható feltételei. Másnap Dulles azonban megerősítette, hogy az amerikai kormány időközben visszavonta ajánlatát.

Válaszul Nasszer július 26-án Alexandriában a Felszabadulás terén egybegyűltek előtt kijelentette: „[...] ma ünnepeljük a forradalom negyedik évfordulóját, a forradalom negyedik évét, azután, hogy négy küzdelmes, harcos évet töltöttünk azzal, hogy megszabaduljunk a szégyenletes, hosszan tartó múlt árnyaitól, a bennünket hosszú évszázadokon át elnyomó gyarmatosítás, a zsarnokság uralmától, valamint a külföldi és a hazai kizsákmányolás hatásától [...]”. Beszédében nyíltan vállalta az arab nacionalizmust a gyarmatosító hatalmakkal szemben: „[...] az arab nemzeti érzés mindinkább előtérbe kerül. Az arab nemzeti érzés győzedelmeskedik, tért hódít és tisztában van a haladás irányával. Az arab nemzet pontosan érzékeli, hogy ki a barátja és ki az ellensége. Az arab nemzet tudatában van annak, hogy léte az egységtől függ és ereje pedig nemzeti érzésében van.”⁹

Nasszer kitért Ferdinand de Lessepsre, a Szezei-csatorna építőjére is. Amikor megismételte beszédében Lesseps vezetéknévét – ami egyúttal egy titkos kód volt –, az egyiptomi hadsereg és haditengerészeti egységek elfoglalták a Szezei Csatorna Társaság irodáit, rakpartjait és többi létesítményeit. Az igazgatótanács többnyire franciákból állt, és abból kizárták az egyiptomiakat. Franciaország számára a Csatorna volt az utolsó menedék, ahonnan befolyást tudott gyakorolni Egyiptom gazdaságára. A briteknek a két világháború közötti időszakban ez volt a birodalom köldökzsinórja, és olyan állhatatossággal védelmezték, mintha saját hazájuk lett volna. Egyiptom területe felett haladtak át az Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország és Hollandia Kelet felé vezető légi útvonalai, amelyek miatt stratégiai fontosságú volt a Szezei-csatorna.¹⁰

Az arabok szemében Nasszer nemzeti hős lett, aki a nyugati hatalmakkal dacolt. Az Amerikai Egyesült Államok elsősorban a hajózási jogok miatt aggódott, illetve fejtörést okozott Nasszer példájának várható hatása Panamára és az ottani csatornára. Kevés nyugati vette figyelembe, hogy a Szezei-csatorna jogilag Egyiptomé, amit építése óta mindenki elismert, és amelyet az 1954-es angol–egyiptomi szerződés is megerősített. A Társaságot Egyiptomban jegyezték be, jóllehet a központi

⁹ Gamal Abdel Nasszer egyiptomi elnök beszéde az 1952. évi hatalomváltás negyedik évfordulója alkalmából. A Szezei-csatorna államosítása. 1956. július 26. <http://nasser.bibalex.org/Speeches/SpeechesAll.aspx?CS=0&lang=ar> (letöltés: 2016. november 14.)

¹⁰ 1950-ben Délről Északra a teherforgalom 60,4 millió tonna, amelyből a kőolaj és kőolajszármazékok 7,5 millió tonna, az Északról Délre irányuló forgalom 12,7 millió tonna volt. Zágor György kairói magyar követ által ellenjegyzett 1955. évi egyiptomi országismertető. MNL OL, XIX-J-11-a, 6. doboz, 1956. január 16.; V. ö. GOLDSCHMIDT–JOHNSTON, i. m. 376–378.; SZABÓ Lóránd: A Szezei-csatorna története. Ferdinand de Lesseps vízi „kiskapuja a Távol-Keletre.” In: *Afrika Tanulmányok*, 2008/3. 16–23.

iroda Párizsban volt. A kormány joga, hogy államosítsa a társaságot saját határain belül – amennyiben kártalanítja a részvényeseket –, a nemzetközi jogban bevett eljárás volt. Nasszer lépését mindazonáltal szimbolikus jelentőségéért magasztalták vagy bélyegezték meg. Nasszer beszéde után egy nappal Egyiptom budapesti követe bejelentette a Külügyminisztériumban a Szezi-csatorna államosítását, illetve négy nappal később átadta az erről szóló hivatalos jegyzéket is.¹¹

A fejlemények igen változatos hatást váltottak ki. A francia és az angol sajtó, valamint a közvélemény Egyiptom megszállását és Nasszer megdöntését sürgette, mielőtt az egész arab világ az ellenőrzése alá kerül. Sem a britek, sem a franciák nem tudták azonnal Egyiptomot megszállni, hogy a Csatornát birtokba vegyék. Eisenhower amerikai elnök pedig éppen kampányt folytatott második elnöki ciklusáért a „béke és prosperitás” jelszavakkal. Washington ragaszkodott hozzá, hogy csak a Kongresszus jóváhagyásával támogat bármilyen katonai akciót Egyiptommal szemben. Az elnök és külügyminisztere diplomáciai úton kereste a megoldást.

Franciaország és Nagy-Britannia nemzetközi felügyelet alá akarta helyezni a Csatornát, mivel a létfontosságú olaj a Szezi-csatornán keresztül jutott el hozzájuk. Konferenciát szerveztek Londonban, de Egyiptom megtagadta, hogy képviselőit oda elküldje. Az egyiptomi kormány augusztus 12-én közölte, hogy úgy tekint a nemzetközi bizottság létrehozására tett javaslatra, mint udvarias formába csomagolt nemzetközi gyarmatosításra. A tizenhét nemzet, amely támogatta a döntést, küldöttséget menesztett Kairóba az ausztrál miniszterelnök vezetésével, hogy rábeszélje Nasszert a nemzetközi ellenőrzés elfogadására, de ő határozottan elutasította ezt. Dulles javasolta, hogy hozzák létre a Szezi-csatorna Használóinak Társaságát, hogy begyűjtsék a csatornahasználati díjat. Nasszer ezt az ötletet is elvetette, de Egyiptom készen mutatkozott a további tárgyalásokra. Időközben a francia, a brit, az amerikai és az egyiptomi diplomaták megegyeztek egy október végén tartandó genfi találkozóban, hogy ott kompromisszumos megoldást találjanak. Eközben azonban titokban a francia és a brit kormány már a katonai megoldást helyezte előtérbe.¹²

¹¹ Lásd Náfi Záda egyiptomi követ látogatása a magyar Külügyminisztériumban, ahol bejelentette a Szezi-csatorna államosítását címmel. Keltezése: 1956. július 27., illetve a Náfi Záda egyiptomi követ jegyzék kíséretében átadta a Szezi-csatorna államosítását kimondó törvényt Rubin Péter főosztályvezetőnek. Keltezése: 1956. július 30., valamint a budapesti egyiptomi követség jegyzéke a magyar Külügyminisztérium számára a Szezi-csatorna államosításáról címmel. Keltezése: 1956. augusztus 6. MNL OL XIX-J-11-a 6. d.

¹² ALMOG, 2003, i. m. 56–96., LEFEBRE, Denis: *A szezi ügy*. Budapest, Osiris, 1999., KYLE, Keith: *Suez*. London, Weidenfeld-Nicolson, 1991., *La France et l'opération de Suez de 1956*. Actes du Table Ronde organisée sous la direction de VAISSE, Maurice. Ministère de la Défense–Centre d'études d'histoire de la Défense. Paris, Addim, 1997., DAVID, François: *John Foster Dulles. Secrétaire d'État, Cold Warrior et père de l'Europe*. Paris, Presse de l'Université Paris–Sorbonne,

India politikai vezetői fokozott figyelemmel kísérték a Szezei-csatorna államosítását és az érdekelt hatalmak megnyilvánulásait. Egyiptom indiai nagykövete szerint „[...] az indiai illetékesek úgy vélik, hogy a Nyugat nem csupán a fent említett célt tűzte ki, hanem annál sokkal nagyobbra tör, a jelenlegi egyiptomi politikai rendszer megdöntésére. Ennek az lesz a következménye, hogy előbb vagy utóbb szétbomlik az arab blokk, melyik Egyiptomból, Szíriából, a Szaúdi Királyságból, talán Jordániából és Libanonból áll. Mindez azt eredményezi, hogy a Nyugat visszaszerzi befolyását Kairótól kezdve egészen Irak keleti határáig. Ez óriási jelentőséggel bír a nyugati országok törekvései szempontjából, mert ha mindez megvalósul, akkor újból biztosíthatja a Nyugat politikai, gazdasági és katonai dominanciáját ezen a nemzetközileg döntő fontosságú területen. Ez pedig oda vezethet, hogy megváltozik a keleti és a nyugati blokk közötti erőegyensúly. [...] Egyiptomnak erősítenie kell kapcsolatait a barátaival – és folyamatosan gondoskodnia erről –, elsősorban a Szovjetunióval, Indiával, Indonéziával és Ceylonnal stb., hogy ne maradjon egyedül ebben a konfliktusban. De nem eshetünk túlzásba a hozzáállásunkban, hogy ne hozzuk a barátainkat kényes helyzetbe. Egyiptomnak – lehetőleg – közelednie kell az Amerikai Egyesült Államokhoz, annak biztosítása érdekében, hogy az ne nyújtson valódi és feltétel nélküli támogatást Franciaországnak és Nagy-Britanniának.”¹³

A Párizs melletti Sèvres-ben 1956. október 22. és október 24. között Franciaország, Nagy-Britannia és Izrael vezetői¹⁴ titkos találkozáson megállapodtak az Egyiptom elleni katonai támadásról.¹⁵ A három tárgyaló fél a hadmozdulatok lényeges elemeit már október 22-én rögzítette, a részleteket október 23-án egyeztették. A terv lényege, hogy október 29-én este az izraeli erők nagyszabású hadműveletet hajtanak végre az egyiptomi erőkkel szemben, hogy másnapra elérjék a Csatorna övezetét. Október 30-án a brit és a francia kormány egyidejűleg intéz felhívást a harcoló felekhez, amelyben felszólítják őket a háborús cselekmények leállítására és minden csapatuk visszavonására a Szezei-csatornától tíz kilométerre. A Csatorna minden kulcsfontosságú pontját a brit–francia erők szállják meg, hogy a végleges rendezésig biztosítsák a szabad forgalmat minden nemzet számára.

2011. 399–413., LAHAV, Pnina: The Suez Crisis of 1956 and its Aftermath: A comparative study of constitutions, use of force, diplomacy and international relations. In: *Boston University Law Review* 2015/4. 1297–1354.

¹³ Egyiptom indiai nagykövetének feljegyzése a szezei válság hatásairól, 1956. augusztus 31. Egyiptomi Országos Levéltár (a továbbiakban EOL), Külügyminisztérium iratai, Egyiptomi Arab Köztársaság (a továbbiakban EAK) Nagykövetsége (Új-Delhi), tárcaszám: 1505, (7. rész), dossziészám: 15/45/30.

¹⁴ A francia kormányt Guy Mollet és Christian Pineau, a brit kormányt Selwyn Lloyd képviselte. Az izraeli küldöttség tagja volt David Ben-Gurion és Simon Perez.

¹⁵ Az előzményekre, a tárgyalásra és a katonai előkészületekre lásd LEFEBVRE, i. m.

A sèvres-i megállapodás értelmében azon a napon, amikor a brit, a francia, az amerikai és az egyiptomi diplomaták összeültek Genfben, hogy kompromisszumos javaslatot dolgozzanak ki a szuezi krízis megoldására, izraeli ejtőernyősöket dobtak le a stratégiaiailag fontos Mitla-hágónál a Sínai-félsziget nyugati oldalán. Izraeli szárazföldi csapatok nyomultak be Gázába és a Sínai-félszigetre. Jóllehet az egyiptomiak tudták, hogy Izrael mozgósítja a haderejét, azt hitték, hogy Jordánia ellen készülnek. Amikor megindult az izraeli támadás, az egyiptomiak visszavonultak. A következő nap London ultimátumot küldött, amelyben felszólították Egyiptomot, hogy vonja vissza csapatait tizenhat kilométerre nyugati irányba a Csatornától, hogy ezáltal a britek biztosítani tudják katonailag a Csatorna övezetét, amint azt az 1954-es egyezségben rögzítették. Egyiptom visszautasította az ultimátumot. A brit repülők bombázni kezdték a kairói, az alexandriai és a Csatorna melletti célpontokat, a brit–francia hajóhad elindult Egyiptom partjai felé.

Az amerikai politikusok már a választási kampány végén jártak, Eisenhower azonban még az amerikai Izrael-barát szavazatok elvesztése árán is a visszavonulást követelte, és elítélte a brit–francia támadásokat. A Szovjetunió a magyarországi forradalom és szabadságharc leverésével volt elfoglalva, de november 5-én megfenyegette Londont, Párizst és Tel-Avivot, és követelte, hogy az agressziót azonnal állítsák le Egyiptommal szemben.¹⁶ A Brit Nemzetközösség több állama ellenezte a támadást. A leghevesebben India és Pakisztán ítélte el az agressziót, de London arab szövetségesei, Irak és Jordánia is hasonlóképpen vélekedtek. Eden brit miniszterelnök elhatározta, hogy félbeszakítja a hadműveletet, éppen akkor, amikor az angol és a francia csapatok elkezdték a partraszállást Port Saïdnál, hogy elfoglalják a Csatornát.¹⁷ A két nagyhatalom vezetői Washingtonban és Moszkvában, különböző okokból, de egyértelműen elítélték a támadást. Eden meghátrált, így Port Saïd lakossága eredményesen védekezhetett a támadókkal szemben.

¹⁶ Bulganyin három üzenetének hangneme különbözött egymástól. Az izraeli miniszterelnök számára a következőt írta: „[...] Izrael kormánya külső imperialista hatalmak ügynökeként cselekedve tovább folytatja örült kalandját [...] Elveti a Kelet népei között az Izraellel szembeni gyűlölet magvait, ennek a gyűlöletnek a következményeit Izrael a jövőben érzi majd, és ez kérdésessé fogja tenni Izrael állami létét is [...]”. A brit miniszterelnöknek írt levelében Bulganyin felvetette, hogy Nagy-Britannia ellen nem tengeri vagy légi erőt küld Moszkva, hanem kilátásba helyezte a nukleáris rakéták indítását. A francia kormánynak pedig „[...] hidegvérrel kellene mérlegelnie a helyzetet [...]”, mert ellenkező esetben „[...] rendkívül veszedelmes következményekkel járna a világbékére nézve [...]”. Közli: LEFEBVRE, i. m. 113–114.

¹⁷ A hadieseményekre ld.: VARBLE, Derek: *The Suez crisis*. Oxford, Osprey Publishing, 2003.; ALMOG, i. m. 97–110.; JACKSON, Robert: *Suez 1956: Operation Musketeer*. London, Ian Allan, 1980.; GROVE, Eric: Who to Fight in 1956, Egypt or Israel? Operation Musketeer versus Operation Cordage. In: *Reassessing Suez 1956. New Perspectives on the Crisis and its Aftermath*. Edited by SMITH, Simon C. Hampshire–Burlington, Ashgate, 2008. 79–85.

Miközben Sèvres-ben az egyeztetések zajlottak, Budapesten október 23-án tüntetés kezdődött a sztálini rendszerrel szemben, amely felkeléssé, majd forradalommal szélesedett, október legvégétől szabadságharcra vált. A Kreml az 1950-es évek közepétől erősítette pozícióit a közel-keleti térségben és különösen Egyiptomban, aminek következményeként a Budapest és Kairó közötti kapcsolatok szorosabbá váltak. 1956 áprilisában Egyiptom a korábbi ügyvivő helyett Náfi Záda meghatalmazott minisztert akkreditálta – követi rangban – Magyarországon.¹⁸ 1956 tavaszán a kairói kabinet pedig megkezdte az előkészületeket Nasszer elnök moszkvai, prágai és budapesti látogatására.¹⁹

1956 szeptemberében a Szovjetunió budapesti nagykövete, Jurij Andropov kifejtette Szarka Károly külügyminiszter-helyettesnek, hogy több alkalmat kell biztosítani az egyiptomi követ számára, hogy a népi demokratikus országok nagyköveteivel találkozhasson. Úgy gondolja, hogy ezen a téren a Külügyminisztérium is segíthetne. Andropov kitért a baráti országok külpolitikai lépéseinek koordinálására is, és hangsúlyozta, hogy a másolás semmi esetre sem kívánatos. „[...] ha a népi demokratikus országok kormányai szóról szóra ugyanolyan nyilatkozatokat tesznek, mint amelyet előtte való napon a Szovjetunió tett, ezzel nemcsak nem használnak a közös ügynek, hanem támadási felületet nyújtanak az imperialistáknak. Ki kell használnunk külpolitikai megnyilvánulásaink változatossá tétele érdekében sajátos lehetőségeinket, előnyeinket is. Így pl. Magyarországnak jobb lehetőségei vannak a Törökországgal való viszony javításában, mint a Szovjetunióé, ezért a Törökországgal kapcsolatos magyar megnyilvánulásoknak természetesen másoknak kell lenniük, mint amelyekre a Szovjetunióé van lehetősége [...]”.²⁰

Egy 1956. október végén a kairói Külügyminisztériumban keletkezett irat a Varsói Szerződés létrejöttét taglalta. Eszerint „[...] a Szovjetuniót és a kelet-európai kommunista országokat tömörítő Varsói Szerződés válaszként jött létre, mivel az 1954 októberében aláírt Párizsi Szerződések lehetővé tették Nyugat-Németország újrakezdetét és a NATO-hoz való csatlakozását. A Varsói Szerződés egyik megkülönböztető jegye az, hogy lehetővé teszi más országok csatlakozását, azok politikai és gazdasági rendszerétől függetlenül. Tény, hogy a Varsói Szerződés nem hozott

¹⁸ Abdel-Hamid Náfi Záda a megbízólevelét 1956. április 19-én adta át. 1957. augusztus 6-tól rendkívüli és meghatalmazott nagykövetségként képviselte Egyiptomot Magyarországon, miután a két ország közötti diplomáciai kapcsolatok nagykövetségi szintre emelkedtek.

¹⁹ Ld.: Nasszer magyarországi útjának az előkészítése, 1956. március 15., valamint Zágó György kairói magyar követ feljegyzését Nasszer elnök magyarországi látogatásának előkészítéséről, 1956. június 30, illetve Zágó György kairói magyar követ feljegyzését Nasszer elnök magyarországi látogatásának programtervezetéről, 1956. július 19. MNL OL, XIX-J-11-a, 7. doboz.

²⁰ Szarka Károly miniszterhelyettes feljegyzése Jurij Andropov szovjet nagykövet látogatásáról, 1956. szeptember 15. MNL OL, XIX-J-11-a, 7. doboz.

újat a Szovjetunió és a Vasfüggöny országai közötti kölcsönös segítségnyújtással kapcsolatban. De a Szovjetunió egy olyan dokumentummal akart rendelkezni, mely legálissá teszi fegyveres erőinek tartózkodását Romániában, Magyarországon és Lengyelországban.”²¹

Náfi Záda Budapesten élte meg a magyar forradalmat és szabadságharcot. Az egyiptomi követ vélhetően nem volt kapcsolatban a budapesti francia és brit diplomáciai missziók tagjaival a történetek után. Az egyiptomi diplomáciai képviselő tagjai a rádióból, a sajtóból, az MTI híreiből és talán az utca emberétől értesültek az 1956. októberi–novemberi eseménysorról. Ebből a szempontból is rendkívül fontosak azok a korabeli helyzetjelentések és diplomáciai iratok, amelyeket egyiptomi részről átítatott az erőteljes zsidóellenesség. Az egyiptomi követ a kiábrándulást jelölte meg a magyar forradalom legfőbb okaként: „[...] a nép többsége bizakodó volt, amikor az orosz hadsereg 1945-ben átlépte Magyarország határait, és bevezették a kommunista rendszert. [...] a nép, különösen az értelmiségiek, az írók, az ifjak és az egyetemisták tudatára ébredtek annak, hogy a kommunista rendszer nem volt más, mint egy eszköz, hogy államcsínyt hajtsanak végre, és hogy Magyarországot közvetlenül Moszkva alá rendeljék [...]. A magyar hadsereg egy része csatlakozott a forradalmárokhöz, és fegyverekkel látta el őket. A rendőrök is csatlakoztak a forradalomhoz. A politikai rendőrök pedig a szovjet erőkkal együtt ágyúkkal, tankokkal és puskákkal nyitottak tüzet a magyarokra. Ekkor következtek be az első fegyveres összetűzések, amelyek kiterjedtek az ország egész területére, elsősorban a jelentős ipari központokra összpontosulva.”²² Figyelemre méltó, hogy az egyiptomi követ november 2-án kelt jelentésében nagy hangsúlyt helyezett a magyar hazafiságra és a nemzeti érzésre: „[...] a munkások fiai mindannyian, valamint Magyarország minden dolgozója a kommunizmussal szemben előnyben részesítette a hazafiságot és a hazaszeretetet, amelyről azt feltételezték, hogy majd megnyeri a munkások szívét. [...] az egész nép kivétel nélkül megmozdult és felvette a harcot a különböző orosz csapatokkal, akik erre más orosz erőket hívtak segítségül.”²³

Békés Csaba véleménye szerint 1956. október 31-én „[...] még korántsem olyan egyoldalú radikális lépésről volt szó, amilyenre a következő napon a magyar kormány végül rákényszerült, hanem a Szovjetunióval folytatott, minden bizonnyal

²¹ Az egyiptomi Külügyminisztérium Európai Ügyek Főosztályának jelentése a kelet-európai szovjet politikáról, 1956. október 25. EOL, Külügyminisztérium iratai, EAK Nagykövetsége (Moszkva), tárcaszám: 675 (2. rész), dossziészám: 4/87/247.

²² Náfi Záda egyiptomi követ jelentése az egyiptomi Külügyminisztérium államtitkárának a magyar forradalom előzményeiről és annak vélt okairól címmel, 1956. november 2. EOL, Külügyminisztérium iratai, EAK Követsége (Budapest), tárcaszám: 114 (5. rész), dossziészám: 1/7/220.

²³ Uo.

hosszabb időt igénybe vevő közvetlen tárgyalások eredményeként kialakult független státusról. Az adott rendkívül rövid történelmi pillanatban ez a nemzetközi státus a legnagyobb valószínűséggel a semlegesség jugoszláv és finn modelljének valami-féle kombinációját jelentette volna: a belpolitikában a nemzeti kommunista irányzat érvényesítését, amelyet ekkor Gomulka képviselt sikerrel Lengyelországban, a külpolitikában pedig Finnországnak az 1948-as szovjet–finn egyezmény keretei között Moszkva mindenkor érdekei és szándékai által erősen korlátozott, de formálisan »független« státusát. Nagy Imre célja a nyilvános bejelentéssel [október 31-én] egyértelműen a forradalmi közvélemény megnyerése és megnyugtató volt, annak demonstrálása, hogy a politikai vezetés magáévá tette ezeket az alapvető követeléseket, és kész azokat a Szovjetunióval szemben képviselni, cserébe azonban elvárja, hogy a társadalom ezek után fenntartások nélkül támogassa a kormányt és annak konszolidációs törekvéseit [...]»²⁴

A Magyarországon az október 31-ére bekövetkezett változások – a többpártrendszer visszaállítása, a kormányok fokozatos jobbra tolódása, az MDP vezetésének szétesése – miatt a szovjet vezetés arra következtetésre jutott, hogy a szovjet típusú rendszer végveszélybe került, ezért szükséges a katonai beavatkozás és a fegyveres „rendcsinálás”. A Nagy vezette kormány 1956. november 1-jén radikális lépést tett, kimondta Magyarország kilépési szándékát a Varsói Szerződésből és az ország semlegességét. Ez az elhatározás megerősítette a Kremlben az egy nappal korábban hozott döntést a katonai beavatkozásról.

A szovjet csapatok november 4-én megkezdték újabb hadműveletüket Magyarországon a magyar forradalom és szabadságharc vérbe fojtására.²⁵ Mindeközben Moszkva kilátásba helyezte Kairó számára a katonai támogatás biztosítását is.²⁶

Ismeretes, hogy az ENSZ Biztonsági Tanácsa az Amerikai Egyesült Államok, Franciaország és Nagy-Britannia kezdeményezésére október 28-án összeült, hogy megtárgyalja a Magyarországon történeteket és ezek összefüggéseit. A magyar kérdés tárgyalásával kapcsolatos brit politika két szakaszra osztható. Az október 30-ig tartó első szakasz fő jellemzője, hogy London a késleltetésben volt érdekelt, a második szakaszban, ennek ellenkezőjeként, a határozathozatal felgyorsításában. A francia és a brit politika lényege az volt, hogy a világ figyelmét felhívják a Magyarországon

²⁴ BÉKÉS, 2012, i. m. 51–52.

²⁵ Vö. RAINER M. János: Szovjet döntéshozatal Magyarországról. In: *Évkönyv II.*, Budapest, 1956-os Intézet, 1993, 19–38., BÉKÉS, 2012, i. m. 42–85.

²⁶ Rejtjeltávirat Damaszkuszról az egyiptomi Külügyminisztériumba. A szovjet vezetés kész repülőgépeket, fegyvert és kiképzőket küldeni Egyiptomba. Keltezése: 1956. november 5. EOL Külügyminisztérium iratai. Vegyes iratok az 1956-os eseményekről. EAK Nagykövetsége (Damaszkusz), Rejtjelezett táviratszám: 5371/5372., Érkezett: Damaszkuszról (59/65).

zajló eseményekre, miközben csökkentik a brit–francia katonai beavatkozás tényének jelentőségét.²⁷ Békés Csaba hívta fel a figyelmet arra, hogy „[...] az Egyiptom elleni izraeli (majd angol–francia) támadás után azonban az Egyesült Államok érdekei ebben a kérdésben is szembekerültek Nagy-Britannia és Franciaország céljaival, amelyek ettől kezdve mindent elkövettek annak érdekében, hogy a magyar ügy a Biztonsági Tanácsból kerüljön át a szuezi válság tárgyalására november 1-jén összehívott rendkívüli Közgyűlésbe, ahol reményeik szerint a két válság együttes tárgyalása jelentősen javította volna pozícióikat. Ez magyarázza, hogy az Egyesült Államoktól eltérően Anglia és Franciaország azonnal hajlandónak mutatkoztak a magyar semlegesség elismerésére, mivel ezt olyan horderejű eseménynek tekintették, amely egyértelműen indokolja az »egyesülés a békéért eljárás« lefolytatását, majd annak eredményeként a magyar kérdés rendkívüli Közgyűlés elé való utalását.”²⁸

Összességében tehát megállapítható, hogy Nasszernek a szuezi háború katonailag kudarc, politikailag azonban mégis győzelem volt. Elvesztette ugyan repülőgépeinek nagy részét, és az egyiptomi hadsereg is veszített presztízséből, emellett Izrael katonai hírneve tovább növekedett. A szuezi háború következtében a brit és a francia pozíciók tovább gyengültek a Közel-Keleten, az Amerikai Egyesült Államok szerepe pedig megnövekedett. Miközben a Szovjetunió vérbe fojtotta a magyar forradalmat és szabadságharcot Európa szívében, presztízse jelentősen megnőtt a Közel-Keleten, ami előrevetítette a két nagyhatalom konfrontációjának újabb helyszínét. Nasszer nyíltan megfogalmazta az arab nacionalizmus üzenetét és egyben Egyiptom igényét, hogy befolyását az Atlanti-óceántól a Perzsa-öböl kiterjessze. Ez a Nyugat számára egyet jelentett az olajmezők elvesztésének veszélyével is.

A Sèvres-ben 1956. október 22–24-én lezajlott brit–francia–izraeli tárgyalásokon valószínűleg szóba kerülhettek a Magyarországon zajló események, amelyek azonban nem befolyásolták az izraeli támadás időpontját. A magyarországi beavatkozással kapcsolatos Kremlben zajló vitára és Hruscsov döntésének végkimenetelére a források szerint közvetlenül nem hatott a szuezi krízis. Sokkal inkább az, hogy a magyar kormányok október végétől nem tudtak úrrá lenni az eseményeken, amelyek a többpártrendszer létrejötté felé mutattak. A kilépés a Varsói Szerződésből és a semlegesség deklarálása pedig szembement a hidegháborús érdekszféarendszer ismertett játékszabályaival, miközben az enyhülés jegyében a győztes nagyhatal-

²⁷ Az elmondottakra lásd BÉKÉS Csaba: Nagy-Britannia. In: *Evolúció és Revolúció. Magyarország és a nemzetközi politika 1956-ban*. Szerk. BÉKÉS Csaba. Budapest, 1956-os Intézet – Gondolat Kiadó, 2007. 260–279., illetve KECSKÉS D. Gusztáv: Franciaország. In: *Evolúció és Revolúció*. I. m. 280–299.

²⁸ BÉKÉS Csaba: Egyesült Államok. In: *Evolúció és Revolúció*. I. m. 236.

mak a tárgyalóasztal mellett kölcsönösen erősítették az európai érdekszférákat. A magyar forradalom és szabadságharc a két tábor között megnövelte a feszültséget, azonban csak időlegesen gyakorolt befolyást Washington és Moszkva viszonyára. Eközben a két tábor mellett formálódott a harmadik út, az el nem kötelezett országok mozgalma.

CSERBENHAGYTA-E MAGYARORSZÁGOT A NYUGAT 1956-BAN?

Sajnos egyre inkább ama ijesztően csökkenő számú magyar közé tartozom, akiknek személyes, ma is fölemelő és megrázó élménye és emléke az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc. Tizenöt évesen jelen voltam legfontosabb eseményein és helyszínein, a Bem-tértől a Rádió útján át a Köztársaság térig, kerékpáron bejártam a rommá lőtt várost, megfelelő eszköz híján nem tudtam egy darabot letörni a Nemzeti Színház előtt heverő Sztálin-szoborból, s talán akkor lettem igazán nagykorú, amikor belenéztem egy szovjet tank tornyába szerelt géppuska csővébe, vagy amikor a Nap utcában borzadva át kellett lépnem a klórmésszel leszórt szovjet katonák holtteste fölött. De az az öröm és boldogság is feledhetetlen, amit október végén minden arcon láttam, amikor úgy nézett ki, hogy győzött a népfelkelés, és a gyermeket is nyomasztó, elborzasztó Rákosi-korszak után azt hittem, hogy egy szabad hazában fogok felnőni. Ezért engem azóta foglalkoztat, hogy elkerülhető volt-e az '56-os forradalom leverése, és a címben fölített kérdés: cserbenhagyta-e Magyarországot a Nyugat 1956-ban? Sok millió magyar várta 1956-ban a külföld, elsősorban az Egyesült Államok és az ENSZ politikai, diplomáciai, s ha más út nincs, katonai segítségét. Megbocsáthatatlan naivitás volt ez? Sztálin és Rákosi rémuralma idején a reményt, a lelket a nyugati rádióadások tartották a nemzetben, mert a demokratikus világ politikusai kitartásra biztattak, és a szabadság ügye mellett eltökéltnek mutatkoztak. 1950-ben Koreában ENSZ-zászló alatt szembeszálltak a kommunista támadókkal. 1952-ben Eisenhower, a II. világháború győztes tábornoka a felszabadítás és a kommunizmus visszaszorításának programjával nyerte meg az amerikai elnökválasztást. Amikor a magyar forradalom kitört, éreztük és tapasztaltuk, hogy az egész világ mellettünk áll. A világsajtó tele volt budapesti tudósításokkal, az akkoriban elterjedő televízió jóvoltából egy nem kitalált, hanem hús-vér politikai és katonai krimi, a karosszékéből nézhető szovjet–magyar háború fölírta a polgári otthonok nyugalmában élő emberek millióit. Tízezrek jelentkeztek önkéntesnek, hogy fegyveresen nyújtsanak segítséget a magyaroknak, és százezrek, talán milliók várták ezt a kormányuktól. Miért kellett csalódnunk, miért bizonyult tehetetlennek az ENSZ, mi történt a kulisszák mögött, hogy a várt segítség elmaradt?

Mi magyarok szeretjük történelmi tragédiáinkat kizárólag mások, külföldi hatalmak és belföldi árulók művének tartani, holott az igazán mélyen és felelősen gondolkodó nagyjaink mindig önismeretre és önvizsgálatra ösztönözték a nemzetet. Valóban sok példa van történelmünkben arra, hogy a külhatalmak – saját önző érdeküktől vezérelve – egy darabig biztatták, támogatták jogos törekvéseinket és harcainkat, de nem tartottak ki mellettünk, cserbenhagytak, ott hagytak a pácban. Csak utalásszerűen: Thököly és a török porta, XIV. Lajos és Rákóczi szabadságharca, a nyugati közvélemény erős rokonszenve 1849-ben, ami tettekhez nem vezetett, Kossuth és III. Napóleon. Trianont egyenesen a reménytelenül szeretett Nyugat árulásának szoktuk tekinteni, és azt is, hogy a magyar területi revíziót a nyugat-európai kormányok nem karolták föl. A II. világháború azután elég általános beállításban a nagy árulás története, amikor nemcsak Magyarországot, hanem egész Kelet-Közép-Európát a teheráni, majd a jaltai konferencián az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság úgymond odadobta martalékul Sztálinnak. Ezt a pontatlan, sőt félrevezetően káros beállítást betetőzi, ha úgy tudjuk, elhisszük, hogy az Egyesült Államok a felszabadítás propagandájával beugratta hazánkat egy fegyveres felkelésbe, kitarásra biztatott, majd megnyugtatta a moszkvai vezetést, hogy nyugodtan törje le a szabadságra vágyó magyarok mozgalmát. A konferencia tárgya alapján bűnrészes lehet az Egyesült Királyság, Franciaország és a zsidó állam is a Magyarország ellen elkövetett véres merényletben, mert a szuezi kalandorakcióval elterelte a figyelmet a magyarok csodálatosan tiszta forradalmáról, és megkönnyítette a második szovjet agressziót.

Nem könnyű egy rövid előadásban hiteles és meggyőző módon bemutatni, hogy egy rendkívül nehéz, akár nukleáris háborúba is torkollható helyzetben a nyugati hatalmak valóban nem vizsgáztak jól, komoly hibákat követtek el, nevezhetjük magatartásukat még cserbenhagyásnak is, de tudatos árulást nem, „csupán” súlyos mulasztásokat követtek el.

Minden évfordulón újra fölmerül a kérdés, hogy a Nyugat demokráciái, mindezekelőtt az Egyesült Államok jól vizsgázott-e, megtett-e minden tőle telhetőt, hogy megakadályozza az önmagát felszabadító Magyarország brutális eltiprását? Milyen megfontolások irányították a korábbi retorikával ellentétes, óvatoskodó magatartást? Joggal szeretnénk tudni, hogy milyen szerepe volt a szovjet vezetés november 4-iki beavatkozásában az elnökválasztási kampány finisében lévő Eisenhower egyéniségének, vagy éppen a szuezi háborúnak. Az eltelt hatvan évben nagyon alapos levéltári források, hosszú időn át titkos dokumentumok alapján ma meglehetősen pontos képünk van '56 korabeli nemzetközi visszhangjáról és a nagyhatalmak – köztük a szovjet vezetés – döntéseiről. Kitűnő hazai történészek könyvei mellett néhány fontos külföldi munka magyar fordításban is megjelent – de a közvélemény ezek

csak kis mértékben tudták orientálni, befolyásolni. Az alapkérdés az, hogy elmulasztott-e a világ 1956-ban egy nagy lehetőséget, megmenthető volt-e Magyarország és talán egész Közép-Európa attól a harminchárom évtől, aminek a következményeit ma és valószínűleg még hosszú évekig szenvedjük?

Mielőtt a Nyugat szerepét vizsgálnánk, le kell szögezni, kit illet az elsődleges felelősség a vérontásért, a rombolásért és a kegyetlen megtorlásért. A mostani évfordulás beszédekből szinte ki is maradt, hogy kegyetlenül becsapott bennünket a Szovjetunió, miután 1956. október 30-iki kormánynyilatkozatában új típusú viszonyt, az egyenjogúságon alapuló korrekt együttműködést kínált Magyarországnak és a kommunista tömb valamennyi tagjának. Valószínű, hogy még Nagy Imre és kormánya többi tagja is hitt Mikojának, aki október 31-én Budapesten áldását adta a többpárt-rendszer magyarországi visszaállítására – ma már tudjuk, moszkvai felhatalmazás nélkül. A szovjet kommunista vezetés hitszegése nem érhetett váratlanul senkit, aki Magyarországon átélte mindazt, ami szovjet irányítással itt 1945 óta történt. Ami a legtöbb magyar számára azonban váratlan volt és csalódást keltett, az a „szabad világ” vezetőinek magatartása volt, hogy az Egyesült Államok és európai szövetségesei csak tétlen szemlélői maradtak az eseményeknek. Az elnémuló szabad magyar rádióadók utolsó szavaiból a Nyugat segítségébe vetett remény sugárzott, és még az utolsó keserű pillanatokban sem a szemrehányás. Szemrehányást a forradalom leverése után elmenekülő kétszázezer magyar sem igen tehetett, hiszen őket tényleg tárt karokkal, könnyes szemmel fogadták Nyugat-Európától Amerikán át Ausztráliáig, és a tanuláshoz, a beilleszkedéshez a következő években is nagyon jelentős segítséget kaptak. A siralomházban kivégzésükre várók és a börtönben senyvedők gondolataiban minden bizonnyal erősebb volt a nyugati segítség elmaradása fölött érzett keserűség, de ne feledjük, hogy az 1963-as amnesztiát kizárólag az Egyesült Államok és szövetségesei határozott és következetes föllépése, a „magyar kérdés” napirinden tartása az ENSZ-ben, nem pedig Hruscsov vagy Kádár kegye hozta meg számukra.

Az 1950-es években az emberiség rettegett egy atomfegyverekkel vívott újabb világháborútól, ennek veszélyét nagyon reálisnak érezte – és nem is alaptalanul, ha a Szovjetunió azóta ismertté vált katonai terveire gondolunk. Az Egyesült Államok 1947-ben meghirdette a „feltartóztatási” (containment) doktrínát, ami tulajdonképpen azt üzent a Szovjetuniónak: „Eddig és ne tovább!” Sem a NATO megalakulása után, sem az 1952-ben a kommunizmussal szemben a korábbinál is erősebb hangot megütő republikánus győzelem, Eisenhower elnökké választása után nem készült azonban a Nyugat a Szovjetunió elleni felszabadító háborúra, sőt arra sem volt felkészülve, hogy spontán lázadás esetén mit mondjon azoknak, akik benne bíztak, tőle vártak segítséget. Jól fejezte ki a magyar társadalom és a többi csatlóssá tett

ország hangulatát az a versike, amelyre gyerekkoromból, az 1950-es évek elejéről emlékszem: Éhség, nyomor. Húsz méteres Sztálin-szobor. Éhség, nyomor. Húsz méteres Truman-szobor. Mikor, mikor?

Annak ellenére, hogy 1953-ban Berlinben a végsőig elkeseredett munkások már föllázadtak, és annak ellenére, hogy 1956 előtt a nyugati rádióadók és léggömbök útján a keleti tömbbe eljuttatott röplapok kitartásra, sőt ellenállásra biztatták a lakosságot, annak ellenére, hogy a külképviselők és a hírszerzők jelezték is a kitöréssel fenyegető feszültséget, a vezető politikusokat teljesen váratlanul érte az október 23-án kirobbant magyar forradalom. Dulles, a „kardcsörtető” külügyminiszter azonban kitörő lelkesedéssel fogadta a budapesti forradalomról érkező első híreket: „Nem megmondtam, hogy a Jugoszláviának nyújtott pénzügyi segítség tízszeresen meg fog térülni? [...] Életben tartottuk a szabadság utáni vágyat. Ez bevált Jugoszláviában, be fog válni Lengyelországban és Magyarországon.” Eisenhower és tanácsadói azonban félték attól, hogy a Szovjetunió agresszív választ ad arra, ha Európa 1947 után hallgatólagosan tudomásul vett megosztottsága veszélybe kerül. Eisenhower ugyan október 25-én nyilvánosan elítélte a minden jogalapot nélkülöző szovjet beavatkozást, de fő törekvése a szovjet vezetés megnyugtatója volt: az Egyesült Államok nem veszélyeztetni kelet-európai érdekeiket, nem kívánja megdönteni a kommunista rendszereket. Október 27-én – az elnökkel egyeztetve – ebben a szellemben beszélt Dulles a texasi Dallasban. Gazdasági támogatást kínált az önálló politikát folytató rab nemzeteknek, de nem tekintette előfeltételnek, hogy változtassák meg társadalmi rendszereiket. „Az Egyesült Államoknak nincsenek hátsó céljai a csatlós országok függetlenségi törekvéseinek támogatásával. Nem tekintjük őket potenciális katonai szövetségesnek.” Ezt a beszédet, ezt a mondatot tekintik sokan árulásnak, Moszkvát beavatkozásra biztatásnak. Szerintem azonban a beszéd egy jóhiszemű, békét és együttműködést akaró Szovjetunió számára jó érv lett volna a katonai beavatkozás ellen. Október 31-ig be is vált.

A demokrata párti ellenzék nagyobb érzékenységet mutatott a magyar várakozások iránt. Adlai Stevenson elnökjelölt sürgette az ENSZ föllépését a magyar forradalom mellett. A *New York Times* október 27-iki vezércikkében úgy fogalmazott, hogy sosem volt világosabb jogcím az ENSZ keretében történő külföldi beavatkozásra. Kézenfekvő ezt a választási kampánnyal magyarázni, bár a demokrata párti tradíció mindig jobban hajlott az elvek mentén történő külpolitizálásra.

Ezekben a napokban dőlt el a magyar forradalom sorsa. A magyarországi helyzet stabilizálódása, a szovjet csapatok Budapestről történő kivonása, különösen pedig a szovjet kormány október 30-iki nyilatkozata optimizmussal töltötte el az amerikai vezetést, azt hitték, hogy Magyarország lesz a következő Ausztria. Az október 29-én kirobbant szuezi konfliktus azonban el is terelte a figyelmet Magyarországról, meg-

bontotta a nyugati államok szolidaritását, de nem ez volt a Magyarországgal kapcsolatos passzivitás fő oka. A CIA és a Nemzetbiztonsági Tanács egyes szakértői ugyan mérlegelték, sőt javasolták a katonai segítségnyújtást, de ennek fizikai nehézsége, Ausztria semlegessége és a többi szomszédos ország magatartása kényelmes mentséget is kínált. Eisenhower október 31-én megismételte, hogy nem áll szándékában bármilyen formában beavatkozni, és nem kíván új szövetségesekeket nyerni Európa keleti felében. Eddigre azonban már megszületett Moszkvában a döntés, hogy a kommunista rendszer magyarországi összeomlása túl nagy presztízaveszteség lenne, láncreakciót indíthatna be a többi csatlós államban, ezért fegyveres erővel meg kell dönteni Nagy Imre kormányát. A Köztársaság téren történtek is szerepet játszottak a döntésben. Komoly külföldi reakciótól – Eisenhower szavai alapján – nem kellett tartani. A moszkvai keményvonalasok valóban úgy látták, hogy szabad kezet kapnak a föllépéshez, amerikai beavatkozástól nem kell tartaniuk. Egyedül az örmény Mikojan érvelt az erő alkalmazása ellen.

A csatlós államok vezetőit megnyugtanni akaró Hruscsovnak Bresztben a hatalomba visszatért Gomulka kivárást tanácsolt, Bukarestben viszont a román, a csehszlovák és a bolgár elvtársak, Brioni szigetén pedig Tito egyhangúlag támogatták és sürgették Hruscsovnál a katonai föllépést. A szovjet döntésben tehát a legkisebb szerepe sem volt annak, hogy november 1-jén Nagy Imre bejelentette Magyarország semlegességét, majd a szovjet csapatok beözönlése elleni kétségbeesett tiltakozásul november 3-án a Varsói Szerződésből való azonnali kilépésünket.

Sem az Egyesült Államok, sem az ENSZ nem válaszolt a magyar semlegességi nyilatkozatra. A Biztonsági Tanácsban Szoboljev szovjet küldött a szuezi válság elterelő hadműveletének nevezte a magyar kérdés fölvetését. Gát lástalan hazugsággal cáfolta a szovjet katonai lépések hírét, és jól haladó szovjet–magyar csapatkivonási tárgyalásokról számolt be. November 3-án röviddel éjjél előtt érkezett meg a BT-be a szovjet támadás és Nagy Imre drámai üzenetének híre. Walker, a közgyűlés ausztrál elnökének javaslatára a tárgyalást félbeszakították, és helyi idő szerint hajnali háromkor megkezdődött a Biztonsági Tanács rendkívüli ülése. Körülbelül azokban a percekben írta le írógépén a magyar parlamentben magára hagyott Bibó István államminiszter a magyar kormány nevében tett nyilatkozatát: „Most a világ hatalmain a sor, hogy megmutassák az ENSZ Alapokmányába foglalt elvek erejét és a világ szabadságszerető népeinek erejét.” A szovjet vétő fölülbírálata érdekében, az 1950-es koreai precedenst követve, november 5-én összeült a közgyűlés rendkívüli ülészaka, és megszavazta a szovjet csapatok kivonását és a vizsgálóbizottság kiküldését javasló amerikai határozattervezetet. Ez azonban már nem változtatta meg a kész tényeket, Magyarország sorsát – Bismarck klasszikus mondása szellemében – „nem szavakkal és többségi határozatokkal döntötték el, hanem vérrel és vassal”.

Az ENSZ tovább tárgyalta a szuezi válságról, Nagy-Britannia és Franciaország elfogadta az ellenükre hozott határozatokat, és leállította a sikeres katonai akciót, de a Szovjetuniót ez természetesen nem hatotta meg, brutális erővel letörte a magyarok ellenállását. November 8-án tartotta meg az ENSZ közgyűlése második rendkívüli ülését a magyarországi helyzetről, és újabb határozatokat fogadott el, amelyben a Szovjetuniót felszólította csapatai kivonására, állást foglalt az ENSZ felügyelete alatt tartandó szabad választások mellett, megszavazta a Magyarországra küldendő élelmiszer- és gyógyszer szállítást és a menekültek segélyezését, végül támogatta, hogy Hammarskjöld főtítkárra küldjön Magyarországra megfigyelőket.

A tragédiával végződő magyar forradalom hihetetlen megrendülést, együttérzést és segítőkészséget váltott ki világszerte. A Szovjetunió aljassága megrendítette a nyugati kommunista pártokat és sok jó szándékú baloldali értelmiségi ennek hatására ábrándult ki a szovjet típusú szocializmusból. Ezzel jelentősen nőtt a nyugati demokratikus kormányok támogatottsága és stabilitása, gyöngült a Szovjetunió nemzetközi befolyása.

A november 4-ét követő napokban, sőt években az amerikai Kongresszusban, a sajtóban és az egész világon számos éles kritika érte az amerikai kormányt, elsősorban amiért irreális várakozásokat ébresztett a szovjet uralom alatt élő emberekben, ritkábban azért, hogy nem próbálta megelőzni a második szovjet beavatkozást, nem állt a legális Nagy Imre-kormány mögé, nem vette ismét elő a tömbök szétválasztásának, egy tágabb semleges zónának a javaslatát. „Disengagement in Europe” – ezt javasolta a feltartóztatás politikáját egy évtizeddel korábban szorgalmazó neves amerikai diplomata, George Kennan, a magyar–amerikai történész, John Lukacs barátja. Egy egységes és semleges Németország ellentételezése csak a Szovjetunió visszavonulása lehetett saját határai mögé. Lengyelország, Csehszlovákia és Magyarország semlegessége – egy hatalmas semleges, belpolitikailag szabad demokratikus blokk Európa közepén! A magyar forradalom remek alkalmat teremtett volna erről tárgyalni. Nem november 4-e után, hanem október 25-étől, amikor már látszott, hogy Magyarországot nem ijeszti meg a szovjet tankok fölvonulása és bevetése.

Az újraválasztott Eisenhower szívélyes hangon köszönte meg Bulgaryinnak, a Szovjetunió Minisztertanácsa Elnökének gratulációját, és a Nemzetbiztonsági Tanácsban elismerte, hogy a magyar forradalom leverése „egy keserű pirula volt, amit le kellett nyelnünk”. De valóban le kellett nyelnie Amerikának ezt a keserű pirulát? Hugh Seton-Watson, a neves brit történész (a magyarokkal az I. világháború előtt és alatt hiperkritikus Scotus Viator fia) írja: amerikai diplomatákkal, újságírókkal és politikusokkal folytatott számtalan beszélgetés sem tudta őt meggyőzni, hogy semmit sem lehetett tenni a magyarok érdekében. „Egy magyarországi amerikai katonai invázió természetesen nem volt lehetséges, egy Moszkvához intézett nukle-

áris ultimátum még kevésbé. Formális diplomáciai jegyzékek sem érthettek el semmit. De valóban lehetetlen volt az Egyesült Államok kormányának, annyi bizalmas és nyilvános érintkezési csatorna és annyi nyomásgyakorlási lehetőség birtokában, meggyőzni a szovjet kormányt arról, hogy Magyarország megszállásnak a következményei jóval kellemetlenebbek lennének számára, mint meghagyni a hatalomban az országot ténylegesen ellenőrző Nagy-kormányt? Az az igazság, hogy az Egyesült Államok kormánya ezt meg sem próbálta, mert mindenkit lefoglalt az elnökválasztás és a szuezi válság.”

Jogosan állíthatjuk tehát, hogy katonailag valóban nem, de kockázatot is vállaló koncepciózus politikával a Nyugat megpróbálhatott volna segíteni. Sajnos azonban Eisenhower egy képzelőerő nélküli, óvatos katona volt, Eden brit miniszterelnök egy ideggyöngye dandy, egy jó modorú társasági úriember, mások szava pedig nem sokat számított. A hidegháború alatti amerikai politika kiváló szakértője, Kovrig Bence joggal írta *A felszabadítás mítosza* című könyvében: „Az amerikai külpolitika történetében a jó szándékok ritkán hoztak ilyen keserű gyümölcsöt.”

A Nyugat, a demokráciák szerettek volna segíteni, de saját biztonságuk és rövid távú érdekük fontosabb volt, mint a kockázatot is vállaló távlatos politika. Nem próbálták meg visszaszorítani a szovjet rendszert, mert túlbecsülték a Szovjetunió erejét, és alábecsülték Közép-Európa geostratégiai fontosságát. Be kell látnunk, hogy az Egyesült Államok vagy a NATO katonai beavatkozása igen könnyen világháborúhoz, sőt nukleáris katasztrófához vezethetett volna. De az akkoriban a mainál sokkalta tekintélyesebb és hatékonyabb ENSZ-ben tanúsított halogató amerikai magatartást menthetetlennek tartom. Nagy-Britannia és Franciaország pedig azért hibáztatható, mert a magyar forradalom kitörése után nem halasztotta el a már hónapok óta tervezett egyiptomi inváziót. Felületes megfigyelők egyenlőségjelet tettek a két teljesen eltérő okú és célú intervenció között.

1956. őszi magatartásukért tehát indokolt bírálni a nyugati demokráciákat, elmarasztalni azonban csak a Szovjetuniót lehet. A sokat tapasztalt diplomata, Robert Murphy, 1956-ban Dulles helyettese joggal állapította meg: „Talán a történelem be fogja bizonyítani, hogy a szabad világ közbenjárhatott volna annak érdekében, hogy a magyarok elnyerjék azt a szabadságot, amelyért küzdöttek, de a helyes út megtalálásához a State Departmentben közölünk senkinek sem volt meg a szakértelme vagy a képzelőereje.” A politikai krízisek megoldásához mind szakértelemre, mind képzelőerőre szükség van. Rendelkeznek-e eme kvalitásokkal a világ mai vezetői?

A HERCEGPRÍMÁS '56-RÓL – GONDOLATOK FÉLRABSÁGÁBAN, 1956–1957-BEN, AZ AMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOK VEZETŐIHEZ ÍROTT LEVELEIBEN

BEVEZETŐ GONDOLATOK

„Amikor kiszabadultam, a nyomasztó, szorongó elemek azonnal eltűntek álmaimból. Szabad embernek nincsenek rabálmai. 1956-ban, a szabadság négy éjszakáján alig álmodtam. Utána – most félrabságban – a megrázó események újra kínos, nehéz rabálmokat hoztak éjszakáról-éjszakára életembe.”¹ Mindszenty József, Magyarország hivatala ellátásában akadályozott esztergomi érseke, bíborosa azonban nem csupán emlékezett a vele történetekre, hanem szorgos levélíró is volt, az Amerikai Egyesült Államok budapesti követségének, majd nagykövetségének menedékese-ként. Dwight David Eisenhowerhez,² az USA elnökéhez írt levelet 1960. június 23-án; ebben vetette papírra – többek között –, hogy „[...] ma semmi sem fontosabb (és talán még nem késő) az emberiség számára, mint az, hogy vezetői és a vezetettek megtanulják, mi a bolsevizmus úgy, ahogy mi, szegény, nyomorult csatlósai testünkön és lelkünkön tapasztaljuk. Ez a nagy tanulság felérhet hatásában a Függetlenségi Nyilatkozattal [...]”

Ezeket a mondatait Somorjai Ádám OSB atyával közösen szerkesztett könyvünk, a 2010-ben magyarul,³ majd utóbb, 2013-ban angolul⁴ is megjelent, Mindszenty Józsefnek az Államok vezetőihez intézett írásait közreadó válogatásunk hátsó borítójára nyomtattuk. Miért éreztük fontosnak, hogy ezek a mondatai legyenek egyfajta mottóként kötetünk legfőbb gondolatai mind a magyarul, mind a világszerte angolul olvasók számára?

¹ MINDSZENTY József: *Emlékirataim*. 4. kiad. Budapest, Szent István Társulat, 1989. 366.

² A tanulmányban szereplő személyek teljes nevét annak első említésekor közlöm, ezt követően kizárólag a vezetéknevet használom (kivéve a dokumentumokat).

³ SOMORJAI Ádám OSB–ZINNER Tibor: *Szeizmográf a Szabadság téren. Mindszenty bíboros levelezése az USA elnökeivel és külügyminisztereivel 1956–1971*. Budapest, Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet, 2010. (A továbbiakban: SOMORJAI–ZINNER, 2010.)

⁴ SOMORJAI, Adam OSB & ZINNER, Tibor: *Do not Forget this Small Honest Nation, Cardinal Mindszenty to 4 US Presidents and State Secretaries 1956–1971. A documentary overview*. Bloomington, Xlibris, 2013.

Az 1956–1962 vége közötti időszakban, a kádári megtorlás kezdetétől annak lezárulásáig keletkezett, tengerentúlra küldött több mint hatvan írásának címzettjei ismertek.⁵ Az üzenetek, táviratok vagy különböző terjedelmű levelek nem akármiknek szóltak. Időrendi sorrendben az idő tájt az USA két elnöke: Eisenhower és John Fitzgerald Kennedy, három külügyminisztere: John Foster Dulles, Christian Archibald Herter és David Dean Rusk, valamint Robert Daniel Murphy külügyminiszter-helyettes, a tárca „harmadik embere” volt a címzett. Eisenhower elnöksége idején 1956-ban egy üzenetet küldött Washingtonba, 1957-ben tizenhat, 1958-ban négy, 1959-ben nyolc és 1960-ban tizenegy levelet írt, és egy válasz érkezett hozzá Herter külügyminisztertől. Kennedy elnöksége idején 1961-ben tizenkét, 1962-ben hét és 1963-ban huszonegy levelét továbbították a tengerentúlra, onnan az elnök egy alkalommal válaszolt.

Hogyan alakult ez idő alatt kapcsolata a Szentszékkal? Ez csak az amerikai diplomácia közvetítésével valósulhatott meg. Kizárólag a tengerentúli levéltári források alapján annyi ismert, hogy XII. Piusz pápasága alatt nem volt kapcsolata, mert 1957-ben írott nyolc levelét nem továbbították. A széküresedés alatt, 1958-ban a camerlengótól két meghívó érkezett hozzá. Az új pápához, XXIII. Jánoshoz 1958-ban egy levelet küldött, a válasz megjelent a *L'Osservatore Romano*-ban, de a címzett nem olvasta. 1959-ben két levél érkezett Budapestre, ahonnan nem postáztak írást. A következő esztendőben a magyar fővárosból egy jelzés ment a Vatikánba, levelezés 1961-ből nem ismert, 1962-ben ismét csupán a Szentszéktől érkezett két lap, végül 1963-ban hét levél ment a Vatikánba, ahonnan hat érkezett Budapestre. A pápa halálát követően, a széküresedés idején, 1963-ban egy meghívó érkezett a Szent Bíborosi Kollégium dékánjától a hercegprímáshoz.⁶

A bíboros 1956. november 4-én, reggel nyolc óra tájtól 5437 napot, azaz 14 évet, tíz hónapot és 24 napot töltött a budapesti Szabadság téri épületben. Ez a majd' tizenöt esztendő életének közel egyötödét jelentette, püspöki pályafutásának 81%-át nem töltötte szabadon 1964. februárig. Mindezt már Lyndon Baines Johnson elnökkel tudatta 1964. február 4-én írott levelében.⁷

⁵ SOMORJAI Ádám OSB–ZINNER Tibor: *A Szabadság térről Washingtonon át a Vatikánba – és vissza. Mindszenty József bíboros, prímás, esztergomi érsek követségi levelezése az Apostoli Szentszékkal*. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2016.

⁶ Uo. 681.

⁷ A Johnsonhoz 1964. február 4-én írott levél három amerikai levéltári fondban is megtalálható. National Archives and Records Administration (a továbbiakban: NARA), State Department, Record Group (RG) 84, Budapest Embassy Files (Az Amerikai Egyesült Államok Budapesti [Nagy]követsége – BP), 2. doboz (do.), 6. őrzési egység (ő. e.), hivatali példány; továbbá NARA State Department, RG 59, Eastern European Office (az Államok Külügyminisztériuma Kelet-európai Ügyek Hivatalának iratanyaga – EE), 11. do., 7. ő. e. hivatali példány; NARA State Depart-

Papírra vetett gondolatait 1964. június 11-ig hercegprímásként (utóbb prímásként) írta alá.⁸ Levelezése három nagyobb időszakra bontható. Az első, 1956–1962, a kádári megtorlás érája egyúttal az amerikai–magyar kapcsolatok nadírja. A második időszak három esztendőre szűkíthető: a nemzetközi helyzet enyhülésétől, 1963-tól 1966. februárig tartott. Az enyhülésről azonban úgy vélekedett már 1959. november 13-án, hogy az „nem szolgálja sem országom ügyét, sem az enyémet”.⁹ Ezért írt oly gyakran az igazságosságról. A harmadik korszak 1967–1971, amely a félrabság megszűnésével zárult. 1967 őszén sem hagyta el a nagykövetség épületét, de látván-hallván a világszerte ismét ráirányuló figyelmet, emlékiratainak befejezésére összpontosított.

Már 1963. június 27-én (először, de nem utoljára) leírta napi jegyzeteiben, hogy „lehetséges negyedik börtön is”.¹⁰ Ezért menedékéből távozásakor az aranykalitkát¹¹ vegyes érzésekkel, némi félelemmel is várta. Végül a Vatikánban majd’ egy hónapot, az 1971. szeptember 28. és október 23. közötti időszakot töltötte el az Apostoli Szentszék, az USA és Magyarország megállapodása után. Ám sem a vatikáni, sem utána a bécsi időszak nem volt megkötöttségektől mentes.¹²

Az elnökökhöz írott levelei két írásos reakciót váltottak ki (Kennedytől és Richard Milhouse Nixontól). A feltárt levelezés ezért jórészt egyirányú, főként a budapesti levelező gondolatait rögzíti. Az 1949-ben csaknem halálra ítélt bíboros védelmét célozta a számára biztosított amerikai menedék 1956. november 4-én. Washington álláspontja a kezdetektől következetesen az volt, hogy az amerikai diplomáciai testület budapesti székháza nem lehet a hercegprímás egyházi és politikai tevékenységének bázisa. Személyének védelmét a menedék nyújtásával az Államok erkölcsi kötelezettségnek tekintette „mindaddig, amíg közvetlen veszély fenyegeti”.¹³ Ezért nem engedélyeztek a bíborosnak semmiféle, Kádár János és köre esetleges agresszív

ment, RG 59, Central Foreign Policy Files (az Államok Külügyminisztériuma központjának iratanyaga – CF), SOC 12-1 HUNG, felvétel eredetiről.

⁸ NARA BP 2. do. 6. ő. e.; 2. do. 5. ő. e.; uo. EE 11. do. 7. ő. e.; uo. CF SOC 12-1 HUNG, felvétel eredetiről.

⁹ SOMORJAI Ádám OSB–ZINNER Tibor: *Majd’ halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József és társai élettörténetéhez (CD-melléklettel)*. Budapest, Magyar Közlöny, 2008. (a továbbiakban: SOMORJAI–ZINNER, 2008.) 263. dokumentum. Mindszenty bíboros levele Eisenhower számára, 1959. november 13.

¹⁰ MINDSZENTY József: *Napi jegyzetek, Budapest, amerikai követség. 1956–1971*. S. a. r. CSONKA Emil. Vaduz, Mindszenty Alapítvány, 1979. 309.

¹¹ VALENTIN Géza: Mindszenty bíboros a Pázmáneumban. In: *A bécsi Pázmáneum*. Szerk. ZOMBORI István. Budapest, METEM, 2002. 349.

¹² SOMORJAI–ZINNER, 2008. i. m. 145.

¹³ BALOGH Margit: Mindszenty József az amerikai követségen. Amerikai források, 1956–1971. *História*, 2010/3. 14–15. Ezt 1956. november 7-én fogalmazták meg.

válaszcseréjét kiváltó megnyilvánulást. 1956. november végétől nem szólhatott bele a magyar római katolikus egyház működésébe, nem rendelkezhetett, és meggátolták a politikai működését is. A hivatalos amerikai álláspont egy-két esettől eltekintve következetes volt. Az amerikai külügyi tárca különböző szintű vezetői és munkatársai ugyan írásban alig-alig válaszoltak leveleire, és jórészt azonos kifejezésekkel, tömör szóbeli tájékoztatással adták a vendég tudtára mondandójukat, mégis – a háta mögött – állást foglaltak írásai tartalmáról a róla szóló jelentésekben, amelyeknek címettje az elnök,¹⁴ illetve a külügyi tárca vezetője¹⁵ volt. Lehetőséget teremtettek azonban arra is a Szabadság téren, hogy a bíborost egy helybéli alkalmazott után a követség egy magyarul beszélő amerikai munkatársa is tájékoztassa a börtönévei alatt történetekről.¹⁶

Legalább tucatnyi vissza-visszaköszönő témakör tárható fel a bíboros levelezése alapján. Ezek az ő politikai érzékenységet, a történésekre, a hozzá eljutott – hol valós, hol légből kapott, de általa nem vagy nagyon nehezen ellenőrizhető – hírekre tollat ragadó főpap írásos megnyilvánulásait érzékeltetik.¹⁷ Az első helyen említendő az üldözöttekért érzett aggodalma, felháborodása a megtorlók törvénysértő büntetőeljárásai miatt. Amilyen következetes szószólója volt az emberi jogoknak őrizetbe vétele előtt, ugyanígy képviselte azokat menedékéből is. Amikor értesült – ha nem is nevezte nevükön a kivégzetteket – 1957. június 28-án Tóth Ilona Gizella és társai kivégzéséről, azonnal szóvá tette a „naponta hat” személy szomorú sorsát Dulles külügyminiszternél.¹⁸ Midőn tudomást szerzett a dr. Turchányi Egon Alberttel, titkárával szemben indított büntetőügyről,¹⁹ avagy 1959. november végén az újpesti fiatalok drákói meghurcolásáról, értük cserébe át akarta adni magát a hatóságoknak, miként azt az USA külügyminiszterének december 3-án üzente,²⁰ nem tudván, hogy életük már hónapokkal korábban bevégeztetett. A már elbukott szabadságharcot – mert a kezdetektől így minősítette, nevezte a közel két hét eseményeit – egyfajta

¹⁴ Időrendben: Eisenhower, Kennedy, Johnson és Nixon.

¹⁵ Időrendben: Dulles, Herter, Rusk és William Pierce Rogers. Itt említendő, hogy két esetben külügyminiszternél alacsonyabb rangú diplomatához is írt: Murphy és William Averell Harriman külügyminiszter-helyettesekhez.

¹⁶ NARA BP 1. do. 3. ő. e. és uo. EE 10. do. 5. ő. e. Robert M. McKissonnak, az amerikai külügyi tárca európai ügyekkel foglalkozó hivatala 1957-ig volt munkatársának, a Balkán-álosztály vezetőjének levele N. Spencer Barnes ideiglenes ügyvivő számára, 1957. április 22.

¹⁷ A bíborosnak az amerikai politikusokhoz írott leveleiből ismert, hogy a követségen nyolc magyar nyelven, és tizennégy idegen nyelven megjelent sajtóterméket forgathatott. A követség könyvtárában található hét könyvből is idézett leveleiben.

¹⁸ NARA BP 1. do. 3. ő. e.

¹⁹ Uo. BP 1. do. 6. ő. e.; uo. CF 864.413/12-959.

²⁰ Uo. BP 1. do. 6. ő. e.; uo. EE 10. do. 7. ő. e.

utóvédharcosként folytatta. Vágyait nemzetközi, főként amerikai segítséggel remélte elérni. Tevékenysége az idő tájt ugyan hatástalan maradt, ez azonban nem rajta múlt. Sőt akaratával ellenkezett, hogy fiaszkóvá vált a „magyarkérdés” ügye az Egyesült Nemzetek Szervezetében (ENSZ).

A pillanatnyi békével szemben az igazságosságot hangoztatta. A status quo esetében különböző álláspontokra helyezkedett. A nemzetközi téren nem értett egyet annak fenntartásával, mert a Szovjetuniót okkal tekintette gyarmatosítónak. Írásai-ban az Elbától keletre lévő ún. rab nemzetek elnyomott népeinek, több mint százmillió embernek a nevében emelte fel tiltakozó szavát. Ezzel szemben szükségesnek tartotta a status quo fennmaradását egyháza esetében, azt kérte, hogy ne tépjék szét Szent István hierarchiájának egységét, ezért elutasította az önálló egyházmegyéék létrehozását a határon túl.

Gondolkodásában – ekképp levelezésében is – meghatározó elem volt a trianoni diktátum, annak minden következményével, így az 1947. évi párizsi békeszerződéssel együtt. Kökeményen ostromozta azokat, akik a magyarokkal szemben elkövetették az igazságtalanságokat. Az 1920-as diktátum oktan mibenlétéről, történelmi összefüggéseiről hosszan gyözködte leveleinek címzettjeit, hogy változtassanak az elhibázott szerződéseken. Erdély sorsa kiemelt helyet töltött be, s többször emelt szót Márton Áronért, a gyulafehérvári püspökért.

Nem tisztelte vendéglátói nemzeti érzelmeit. Az USA korábbi első embere, Thomas Woodrow Wilson mellett Franklin Delano Rooseveltről és utódáról, Harry Shippe (másutt: Spencer) Trumanról is kemény bírálatot mondott. Mind a korábban hirdetett elvek, mind az Atlanti Charta be nem tartása miatt kárhoztatta őket.

A Szent Korona ügye 1956 ősze előtt és után is gyakorta foglalkoztatta. Kádár számára Ephialtész volt – ezt üzenté előbb általánosságban, majd konkrétan is Rusk külügyminiszternek kétszer, az elnöknek pedig háromszor –,²¹ a nevével jelzett rendszert illegitimnek tekintette. Magyarország meghatározó, erős emberével összefüggő megállapításait azért is befolyásolták emlékei, mert letartóztatásakor, majd elítéltetésekor Kádár a Magyar Köztársaság, majd Népköztársaság belügyminisztere volt. A felrobbantott Regnum Marianum templom újjáépítését Mindszenty szintén több alkalommal szorgalmazta.

Ugyan sohasem hivatkozott sem sajtótermékre, sem könyvészeti forrásokra, de szerinte a Szovjetunió szibériai területeire kb. harmincötezer fiatal magyart hurcoltak, akikért naponta imádkozott. A magyar határokon belül aggasztotta a fiatalság körében a művi vetélések számának növekedése. A vonatkozó, közzétett statisztikai adatok alapján Kádárt modern kori Heródesként emlegette.

²¹ Uo. BP 2. do. 2. ő. e.; 2. do. 5. ő. e.; uo. EE 11. do. 4. ő. e.

LEVELEZÉS A TENGERENTÚLRA

A bíboros 1956–1962 között az emberi jogok következetes védelmezője volt a menedékében. Minden ez idő tájt keletkezett írásának érzékeltetése azonban meghaladná a tanulmány kereteit. Ez alkalommal csak azokat ismertetem, amelyek 1956 győztes forradalmával és vesztes szabadságharcával, valamint a kádári megtorlással függenek össze az '56-os csonka esztendőből, valamint 1957-ből.

1956

Mindszenty bíboros első, tengerentúlra küldött üzenetének címzettje Eisenhower volt, akinek köszönetét fejezte ki november 8-án a befogadásáért. A levelet Leslie Balogh Bain újságíró vitte ki magával,²² és az Észak-Amerikai Újság[író]-Szövetség főszerkesztője küldte meg a Fehér Házba három nappal később, 11-én. „Mint a magyar szabadság hajótöröttjét, az Ön nagylelkűsége folytán vettek engem a fedélzetre és kaptam menedéket a saját országomban vendégként az Önök követségén. Stop. Az Ön vendégszeretete minden bizonnyal az azonnali haláltól mentett meg. Stop. Mély hálával küldöm szívből jövő gratulációmát Excellenciádnak az Egyesült Államok elnökeként való újraválasztása alkalmából, mely nagyszerű hivatal dicsősége abban rejlik, hogy az emberiség legmagasabb rendű törekvéseit szolgálja: Istent, a könyörületességet, a bölcsességet és az emberi boldogságot. Stop. Hadd vessen a tény, hogy Ön ezen törekvések harcosa, reménysugarat régóta szenvedő népünkre, melynek ebben a pillanatban ötödik napja ágyútűz, puskaropogás és halál az osztályrésze bizonyosságául annak, hogy ez a becsületes kis nép kínzatásnak és halálnak van kitéve az emberiség szolgálatában.”²³ A Kelet-Európai Ügyek Hivatalában készítették is egy nyilatkozattervezetet, ám az elnök nem tartotta arra alkalmasnak, hogy abban a bíboros üzenetére utaljanak.

²² Kiutazásának kalandos történetét megtaláljuk önéletrajzi írásában: BAIN, Leslie B.: *Reluctant Satellites*. New York, k. n. 1960. 172–179. Bain dr. Turchányival együtt hagyta el Budapestet saját gépkocsiján, Tatabányán az igazoltatás után a politikai rendőrség letartóztatta őket, Baint csak másnap, november 11-én engedtek el. A történethez lásd SOMORJAI–ZINNER, 2008. I. m. 778. 1047. jegyzet.

²³ NARA EE 10. do. 5. ő. e.

1957

A bíboros Eisenhower elnökhöz és Dulles külügyminiszterhez nyolc-nyolc levelet írt. A Mindszenty Archívumban van két további, a külügyminiszterhez írott levelére is utalás. Vélhető, hogy ezek kéziratban maradhattak, mert az amerikai levéltári anyagokban nincs nyomuk.²⁴

Az 1957. év beköszöntével a bíboros újabb üzenetet küldött az elnöknek, szövege egyelőre ismeretlen. A State Department ugyanis anélkül továbbította az üzenetet Fehér Házba,²⁵ hogy szövegét megőrizte volna. Az elnök azonban látta azt és szóbeli választ küldött 1957. február 8-án. Ebben Dulles utasította a budapesti ügyvezetőt, hogy közöljék a bíborossal, hogy az elnök „[...] továbbra is mélyen és folyamatosan érdeklődik a magyar nép sorsa iránt, amely oly bátran harcolt szabadságáért. A követség hívja fel a bíboros figyelmét arra is, hogy az Elnök második beiktatási beszédében megemlítette Budapestet.”²⁶ „Az üzenet összefoglalását és fordítását 1957. február 10-én szóban közölték a bíborossal. A kezdetektől érvényesült ez az eljárás mód: így érték el azt, hogy az elnök nem került közvetlen levélváltásba a bíborossal, aki így csak szóbeli választ kaphatott.”²⁷ A vendéglátók tehát gyorsan kialakították a bíboros követségi viszonyait, beleértve kapcsolattartását is. Az amerikaiak már 1957 tavaszán elhatárolták magukat a bíborosnak a rendszerrel kapcsolatos politikai jellegű szembehelyezkedésével, és kizárólag humanitárius segítséget óhajtottak számára nyújtani. Mindez tetten érhető az egész időszakban.

A bíboros végig menedékjogról, asyllumról, az amerikaiak menedékről, refuge-ról írtak. Példa erre április 26-áról Mindszentynek Dulles számára küldött emlékeztetője. A követség egyetértett a bíborossal, amennyiben egy újságcikk inkorrekt véleményyt tulajdonít a Vatikánnak, de Barnes hozzáfűzte, hogy Mindszenty túl nagy jelentőséget tulajdonít ennek az írásnak.²⁸ A hercegprímás szerint a „[...] hivatalos Fehér Könyvében a helyi bábkormány azt állítja, hogy a magyar szabadságharc ellenforradalom volt, és Moszkva állítása szerint az elsődleges felbujtó az Egyesült Államok. A szokásos verzió szerint az ellenforradalom hazai vezetői Nagy Imre

²⁴ MÉSZÁROS István: *Mindszenty-leveleskönyv. Gondolatok a bíboros leveleiből, 1938–1975*. Budapest, Eötvös József K., 1997. (a továbbiakban: MÉSZÁROS, 1997.) 52–53. 242. és 250. sz. Lelőhelye: a budapesti szalézi Majthényi-házban őrzött Mindszenty-iratanyag (Bgy). 30. dosszié (d.) A szerző szerint 1957. május 9-én és december 8-án vetette ezeket papírra.

²⁵ Az elnöki levéltárban bizonyára megtalálható az üzenet eredeti példánya.

²⁶ NARA BP 1. do. 3. ő. e.

²⁷ SOMORJAI–ZINNER, 2010. 21.

²⁸ NARA BP 1. do. 3. ő. e., CF 864.413/4-2657.

miniszterelnök és Mindszenty bíboros, hercegprímás voltak. Utóbbit egyszer már elítélték, mint amerikai kém, és jelenleg az Egyesült Államok védelmét élvez.

A Fehér Könyv ezt leginkább a *Journal de Genève* egyik 1956. december 13-i cikkével támasztja alá, mely szerint Mindszenty bíborost két oldalról is támadták. [...] Két rádióbeszédemből, melyek kizárólagos nyilvános megnyilatkozásaim, az derül ki, hogy az újságcikk meghamisítja kijelentéseimet. [...] Arra következtetek, hogy a cikket Budapesten írták Kádár utasítására és anyagi támogatásával, hogy a pápát és a Vatikánt csatasorba lehessen állítani az ellenforradalom külső (USA) és belső (Mindszenty bíboros) vezetőivel szemben. Ez a cikk szolgált alapul a támadás főcsepéhez e két fél ellen, ahogy az a Fehér Könyvben és a rendszer sajtójában le van írva, illetve nyilvános összejöveteleken elhangzott. A jelen helyzetben én nem tehetek semmit, de a Fehér Könyvben megjelent állítások után az Egyesült Államoknak nem kellene megengednie, hogy a támadás akadálytalanul folytatódjék. Az ügy nagyon komoly.” Mellékelte a *Journal de Genève* cikkét és rádióbeszédeinek szövegét, és javasolta egy ellencikk megírását, mert „[...] ez nem egyedül az én ügyem, hanem világpolitikai kérdés”.

Mit ért el a bíboros a külügyminiszternél, mi lett a hivatali sorsa emlékeztetőjének?²⁹ Az Európai Ügyek Hivatalának vezetője, Jacob Dyneley Beam május 15-én emlékeztetőt jegyzett Murphy külügyminiszter-helyettes számára.³⁰ Tudatta, hogy a svájci újság állításai valószínűleg a bíboros vonatkozásában, és nem térnek el a *Fehér Könyv* hamis állításaitól. Nem tartotta ajánlatosnak ezért, hogy hivatkozzanak erre a brosúrára. Mi több – szemben a bíboros értékelésével –, az ügy nem igazán komoly. Így is határozta, elutasította a javaslatát, és ezt 1957. május 28-án közölték is Mindszentyvel.³¹ A *Fehér Könyvről* kialakított mértékadó vélemény jelezte, hogy noha a „vendég” számára kínos ez a hazugsággyűjtemény, nem mindig célszerű arra érdemben válaszolni.

A bíboros az elnökhöz írt újabb levelet május 4-én.³² Nem rejtette véka alá, hogy „az Ön szívessége folytán az egyetlen lehetek a magyar közélet szereplői között, aki megmenekült a terror karmai közül”. Az általa okozott problémák a vágyaiból fakadnak, mert egyházát és nemzetét kívánta segíteni. „Ezért – mint írta – megértést és türelmet kérek.

²⁹ Uo. BP 1. do. 3. ő. e., uo. CF 864.413/4-2657. Mindszenty emlékeztetője Dulles külügyminiszter számára, 1957. április 26.

³⁰ Uo. CF 864.413/4-2657.

³¹ Uo. BP 1. do. 3. ő. e., EE 10. do. 5. ő. e., CF 864.413/4-2657.

³² Dátuma az Andrew Jackson Goodpaster dandártábornok, nemzetbiztonsági tanácsadónak készített emlékeztetőből ismeretes.

Az elmúlt fél év során a magyar szabadságharcot nem felejtették el az Egyesült Államokban. Ennek tanúbizonysága az Ön meleg hangú, március 15-iki megemlékezése, a magyar hét a kongresszusban, a külügyminisztérium április 3-iki megemlékezése és a magyarországi követ visszahívása mögött rejlő szándék. Hálásak vagyunk minden szóért és nyilatkozatért.

Fájdalommal gondolunk mindarra, ami történt, és arra is, ami történhetett volna, de mégsem került rá sor.

I. A hamisság és vádaskodás mérhetetlen tengere, mely nemzetünk legjavának jut a Kádár-rendszer részéről, nem számít. Sokkal fontosabb az a tény, hogy a külföldi menekülttáborokban (ahogy az éhségstrájkokból, zendülésekből, öngyilkosságokból stb. látható) ezrek és ezrek kapnak idegösszeroppanást a hosszú várakozás és a bizonytalanság miatt, melynek ki vannak téve. Itthon, Magyarországon a magyar vörösök minden megyében működő katonai törvényszékein és statáriális bíróságain fölül két orosz katonai bíróság működik. Már nem is az elítéltek száma jellemzi a helyzetet, hanem inkább azoknak a bírónak a száma, akiket letartóztatnak, mert nem hajlandók a fentről kapott utasítások szerint ítélezni.³³ Az egész országban kegyetlenül túlzó ítéletek születnek. Embereket akasztanak fel. Alig van család, amelynek ne volna hősi halottja, deportáltja, elítéltje, bebörtönzöttje vagy internáltja. Több tízezer embert befogadó internálótáborokat hoztak létre. Egy nagy nemzet esetében egy millió ember kivonása a társadalmi és politikai életből nem olyan nagy horderejű dolog. Egy kis nemzet számára azonban végzetes következményei vannak. Mennyi emberen álltak bosszút az orosz katonák, mert megszegyenültek, amikor gyerekek paradicsomos üveggel dobálták meg őket!³⁴ Mennyi emberen állt bosszút a titkosrendőrség, amiért szétkergették a szabadságharcosok! A bosszúállás száznyolcvan napon és száznyolcvan éjszakán keresztül tartott, és Ön találóan nevezte »rettenetes, szívszagató szenvedésnek«. A bosszúállók élvezik, hogy kínozhatnak, szenvedést okozhatnak. Ólmos botokkal felfegyverzett csapatok járnak helyről helyre, hogy kitalált, mondvacsinált okokból kínozzák az embereket.³⁵ Mennyi szenvedést okozott az orosz és a »magyar« inkvizítorok igyekezete, hogy vallomást csikarjanak ki emberekből, amellyel meghamisíthatják a magyar szabadságharcot!

³³ BÓDINÉ BELIZNAI Kinga–ZINNER Tibor: *Akiknek nevét emléktábla őrzi*. Budapest, Hvgorac, 2016. 1–275. A Legfelsőbb Bíróságról huszonhárom bíró távozott 1957. február 15-ig (jórészt a forradalom alatti magatartása, valamint a megtorló ítékezés megtagadása s egyéb okok miatt). A bíróságokról további ötvennégy személyt távolítottak el május 15-ig. ZINNER Tibor – KAHLER Frigyes, KOCZKA Éva, PÁLVÖLGYI Ferenc és TÓTH Béla közreműködésével –: *Megfogyva és megtörve. Évtizedek és tizedelések a jogászvilágban, 1918–1962*. Budapest, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 2005. 532. és 548.

³⁴ Utalás az ún. Molotov-koktéla.

³⁵ Utalás a puffjásokra.

Százakat és ezreket ítéltek el, csak mert fegyvert találtak az otthonukban. Sok esetben ezeket a fegyvereket maga a rendőrség helyezte oda. Tizenegy-tizenkét éves gimnazistákat és inasokat ítélnek el.³⁶

Magyarország ma a rémület, a rettegés, a bosszú és a kínzatás földje. A világ magasztalja a szabadságharcosokat, az örült terror viszont halált kiált rájuk kényszerrel összeretelt pártértekezletein, a párt minden újságjának lapjairól. És ez utóbbi lesz a döntő.

II. Sajnos nem használták ki a legjobb politikai lehetőségeket, hogy segítsenek rajtunk. Nemcsak katonailag, hanem diplomáciailag és gazdaságilag sem. Bárcsak Magyarország földjére lépett volna nyugat felől egy jelképes ENSZ-csapat október 28. és november 3. között! Az Egyesült Államok ENSZ-küldötte is elszalasztotta az alkalmat.”³⁷

A vendéglátók nem nagyon örülhettek a hercegprímás további sorainak, aki szerint a diplomata „[...] összehívhatta volna az ENSZ rendkívüli ülését és javasolhatta volna, hogy küldjenek megfigyelőket Magyarországra, esetleg a bécsi diplomáciai képviselők közül. Egy ilyen megfigyelés – még ha csak egy napig tart is – többet ért volna jogilag és gyakorlatilag, mint a jelenlegi ötös bizottság fél éves kóborlása Európában. Ez a bizottság még egy félévet is ülésezhet, mígnem a szovjetek és Kádár emberei jogilag értéktelenné nyilvánítják.

A jelenlegi politika a kivárára és a dolgok maguktól való továbbfejlődésére épül. A vasfüggöny túloldalán lehet ugyan várni, de a Nyugat rá fog jönni, hogy semmit sem nyer a várakozással. A vasfüggöny innenső oldalán nehéz a várakozás. Itt halált és megsemmisülést jelent.”

Egyfajta váteszként magyarázatát adta aggódásának, mert – mint írta – „[...] attól félek, hogy megsemmisül a nemzetem. A terroristák már fél éve akadály nélkül gyilkolnak. Kicsi a remény arra, hogy nem fog így menni tovább még vagy négy-öt éven át. Amennyiben ez bekövetkezik, nem lesz senki, aki tagadhatná, hogy Magyarországot és Közép-Európát 1944-ben bekebelezte ez a szörnybirodalom.

Az ENSZ semmit sem mer lépni az oroszok ellen. Talán rossz próféta vagyok, de néha hallom, amint Ön azt mondja az Egyesült Nemzetekről [sic!], amit Magyar-

³⁶ A tények: a jelzett büntetőeljárásokban a büntethetőség alsó határa a betöltött 16 esztendő volt, a megszálló erők bíróságai által elmarasztalt személyek név szerint nem ismertek. Ez idő tájt még kizárólag a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságán, de 1957. júniustól már az alsóbb fokú bíróságokon is ítéleztek népbírói tanácsok. A kádári megtorlás idején '56 miatt 26 621, ezen belül fegyverrejtegetésért 3577 személyt ítéltek el, közülük kivégeztek 225, internáltak 12 900 személyt. ZINNER Tibor: *A kádári megtorlás rendszere*. Budapest, Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet, 2001. (a továbbiakban: ZINNER, 2001.) 421–423.

³⁷ NARA BP 1. do. 3. ő. e.

országról mondott, amikor kijelentette, hogy »félelmet nem ismerő bátorsággal feláldozta önmagát a szabadság eszméje oltárán.«³⁸ A State Department továbbította a levelet a Fehér Háznak és a bíboros a szokásos szóbeli választ kapott.

A bíborost a különböző diktatúrák komoly tapasztalatokkal vértették fel. Jól érezkelte az ENSZ cselekvőképtelenségét is. New Yorkban ugyan – amerikai nyomásra – 1956. november 8-án elhalasztották a magyar megbízólevélről szóló határozathozatalt, de az ún. ötös bizottság 1957. január 10-iki felállítása a „magyarkérdés”³⁹ vizsgálatára csak 1963. márciusban hozta meg gyümölcsét. A drákói ítéletekkel sújtott elmarasztaltak addig a büntetés-végrehajtás intézeteinek celláiban zsúfolódtak, a kivégzések pedig 1961 nyaráig folytatódtak. Miután hónapok alatt restaurálták a megdöntött rendszert Magyarországon, a bíboros előtt az ENSZ alkalmatlansága egyre nyilvánvalóbb lett. A hercegprímás azért sürgette 1957. június 6-án újabb levélben Dullest, mert „[...] a magyar ügy tárgyalása már egy hónapja késik az ENSZ-ben, ha hitelt adhatunk a hivatalos hírközléseknek. Valójában az ügy már hét hónapja nem mozdul előre”. Kérte, hogy ériék el „az ügy lehető legkorábbi megtárgyalását, mielőtt bejön a tikkasztó nyár, valamint azt, hogy meg hozzák a megfelelő szankciókat a sérelmet okozó felekkel szemben”.⁴⁰

A bíboros sokat szenvedő hazája ügyének felkarolásában fáradhatatlan volt, újabb üzenetet küldött a külügyminiszterhez június 28-án. kérve, „[...] hogy érje el a magyarkérdés haladéktalan megtárgyalását az ENSZ-ben. A halogatás végzetes lehet.

Folyamatosan történnek itt brutalitások. A bosszú természete szerint ezek számának növekedésére lehet számítani, és tulajdonképpen már be is jelentették őket. Nehéz türelmesen várni annak, aki a saját vérében fuldoklik. Az idegen hadsereg és az illegitim kormány, melyet az ÁVH koncentrációs táborokkal, kitelepítésekkel és tömeges (naponta hat) halálos ítélettel támogat, a mindennapi valóságot jelenti. Az ENSZ-bizottság döntése után, melyhez nyolc hónapra volt szükség, a kínzások és hamisságok napjai megrövidülhetnek.”⁴¹

A bíboros értesülhetett arról, hogy egyfelől a Népköztársaság Elnöki Tanácsának törvényerejű rendeletével 1957. június 15-étől felállították a népbíróságokat,⁴² másfelől nyomon követte a bírósági tárgyalásokról szóló híreket. Tóth Ilona Gizellát és öt

³⁸ Uo. BP 1. do. 3. ő. e.

³⁹ Az ún. „magyarkérdést” az ENSZ Biztonsági Tanácsa nem tárgyalhatta, mert a szovjet vétőjog ezt megakadályozta, az ENSZ Közgyűlés viszont kötelező jellegű döntésről nem határozhatott, noha 1956. novemberben két alkalommal elmarasztalta a szovjet intervenciót.

⁴⁰ Uo. BP 1. do. 3. ő. e., EE 10. do. 5. ő. e.

⁴¹ Uo. BP 1. do. 3. ő. e.

⁴² A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1957. évi 34. számú törvényerejű rendelete a népbírósági tanácsokról és a bírósági szervezet, valamint a büntetőeljárás egyes kérdéseinek szabályozásáról. *Magyar Közlöny*, 1957. június 15. 383–388.

társa halálos ítéletét dr. Radó Zoltán legfelsőbb bírósági tanácselnök 1957. június 21-én hirdette ki. Két személy esetében a legfőbb ügyész törvényességi óvást nyújtott be, ítéletüket ezért enyhítették. A bíboros mindezt nem tudhatta, ezért írt a „naponta hat” halálos elmarasztalásról.

Az amerikai külügyi tárca 1957 nyarán már tájékoztatta a bíborost a „magyarkérdésben” az ENSZ-nél tett lépéseiről. Most – a hivatali előzmények után – Dullestől a következő instrukciót küldték Barnesnak 1957. július 25-én: „felhívhatja a bíboros figyelmét arra, hogy június 27-én az Egyesült Államok állandó ENSZ-képviselője, [Henry Cabot] Lodge nagykövet feljegyzést intézett az ENSZ-közgyűlés elnökéhez, melyben kérte, hogy a magyarkérdés további megvitatása céljából a lehető leghamarabb hívja össze a közgyűlés tizenegyedik ülésszakát. Mellékelem Lodge nagykövet feljegyzésének másolatát, melyet odaadhatnak a bíborosnak tájékoztatás céljából. Ugyanitt szerepel az ENSZ magyar ügygel foglalkozó különbizottsága jelentésének teljes szövege, amelyet szintén odaadhatnak a bíborosnak.” Mellékletként a jelzett iratokat csatoltak Dulles leveléhez. Az USA állandó ENSZ-képviselőjének 1957. június 27-iki levelében olvasható, amit az ENSZ Közgyűlése elnökéhez intézett: „Az 1957. március 11-i, A/RES 526 sz. határozat értelmében tisztelettel arra kérem, a lehető leghamarabb hívja össze a közgyűlés 11. ülésszakát a magyarkérdés további megvitatása céljából, mely a napirend 67. pontját képezi.

A különbizottság végkövetkeztetései tagadhatatlanul megerősítik, hogy a Szovjetunió erőszakkal leverte a magyar nép szabadsága és nemzeti függetlensége elérésére tett jogos törekvéseit, és hogy a jelenlegi magyar hatóságok vérlázító módon megsértették a Magyarországgal kötött békeszerződésben garantált emberi alapjogokat és szabadságjogokat. A bizottság megállapításai, valamint a jelenlegi elnyomó intézkedések és ítéletek, beleértve a sok magyar ellen a múlt októberi és novemberi eseményekben való részvétel okán hozott halálos ítéleteket, aláhúzzák annak sürgető voltát, hogy a magyarországi helyzetet a lehető leghamarabb tárgyalja újra az ENSZ.”⁴³

Mindezt kevesellte a bíboros, aki az elnökhöz július 18-án írott levelével vihart kavart, számára kedvezőtlen következményekkel. A hercegprímás segítségkérése eddig főképp a megtorlás ENSZ részéről történő ellensúlyozására összpontosult. Most viszont súlyos bírálattal illette az Államok és más nagyhatalmak néven nevezett vezető politikusait a trianoni diktátumért, majd a második világégést követő párizsi rendezésért. Papírra vetette, hogy miként sérült a wilsoni önrendelkezési jog, a „tizennégy pont”, és miként szegték meg az Atlanti Chartában foglaltakat Magyarország esetében. Noha nem tudta, hogy miképp osztozkodtak 1944 októberében a londoni és moszkvai vezetők a Szovjetunió fővárosában, nem ismerte a Magyar-

⁴³ NARA BP 1. do. 4. ő. e., CF 864.413/6-757.

ország számára utóbb oly kedvezőtlené vált érdekszféra megosztási arányt, ami az 50:50%-ról 80:20%-ra módosult Sztálin és csatlósai javára, mégis papírra vetette, hogy „Jaltában a bolsevizmus Közép-Európa többi részével együtt Magyarországot is megszerezte”. Az új budapesti ideiglenes ügyvivő, Garret G. Ackerson még aznap továbbította írását, amiben az is olvasható, hogy „[...] nem kellett volna odaajándékozni Közép-Európát. Sztálin a szövetségesek technikai segítségével anélkül is kiűzhette és legyőzhette volna Hitlert, hogy ezért 100 000 millió⁴⁴ embert kapott volna jutalmul. Amit Közép-Európa tizennégy éven keresztül szenvedett mind otthonában, mind pedig Szibériában, azt a berlini,⁴⁵ a poznańi⁴⁶ és a magyar felkelés demonstrálja.” Majd azt követően, hogy az osztrák államszerződés aláírása, valamint a Varsói Szerződés létrejötte után hiányolta a tiltakozó amerikai jegyzékeket a Nyikita Szergejevics Hruscsov vezette Szovjetuniónak a Magyarországon maradt csapatai miatt, következőket rögzítette levelében:

„V. A szabadságharc 1956. október 23. és november 3. között zajlott. Senki sem várta, hogy az Egyesült Államok elküldi fegyveres erőit Magyarországra, azt viszont igen, hogy ENSZ-békefenntartók fognak érkezni, ami – akárcsak Koreában – kizárólag az Egyesült Államok kezdeményezésére történhetett volna. Épp ebben az időszakban voltak az elnökválasztások, de ettől függetlenül, a kongresszusi ötös bizottság szerint, napokat vett volna igénybe, amíg a hivatalos amerikai körök bármit is tesznek. Négy nap kellett, hogy az ügy az ENSZ elé jusson. Ennek rossz kihatása volt a szabadságharcosokra, és közbeavatkozásra bátorította a Szovjetuniót. A szuezi ügy árnyékában a magyar ügyet csak néhány szóra méltatták. Az ENSZ és a nagyhatalmak csak Szuezzel foglalkoztak. Míg Afrika ügye folyamatosan az ENSZ napirendjén volt, a Kádár-rendszer részben nyíltan, részben titokban százával végezte ki a magyarokat. Több ezer fiatalt deportáltak a Szovjetunióba,⁴⁷ és kb. 190 000 magyar küzdött az életéért külföldön.

Az ENSZ ötös bizottságának jelentése, amelyet az agresszió bekövetkezte után nyolc hónappal készített el, nem vezetett az ENSZ sürgős összehívásához. Valójában az ülést egyenesen elnapolták, még a dátumát sem határozták meg. Ennek az agresszoron kívül senki sem örülhetett.” Mindezek után kérte Eisenhower-től:

„1.) a külföldi agresszió teljes gazdasági és diplomáciai nyomás révén történő felszámolását,

2.) az első és a második világháború békeszerződése által elkövetett hibák kiigazítását. Az első háború hibái nem váltak az amerikai jog részévé. Ehelyett az Egyesült

⁴⁴ Helyesen 100 millió.

⁴⁵ 1953. június 11-étől, főképp június 17–19. között.

⁴⁶ 1956. június 28.

⁴⁷ ZINNER, 2001. 20–25. A kárpátaljai börtönökbe hurcoltakat 1956. november 16. után hazaszállították.

Államok 1921-ben aláírt Magyarországgal egy megállapodást, de kihagyta belőle a trianoni határok ügyét. A második háború hibái a Kelet hitszegése folytán még mindig fennállnak.

Magyarország a vérével védte a Nyugatot Kelettel szemben. Csehszlovákia és Románia, amely országok területei a mi rovásunkra gyarapodtak, behódoltak a Keletnek, támogatták a magyar szabadságharcosokkal szemben folytatott harcát. Jugoszlávia pedig ide-oda ingadozik.

Az a messze tekintő államférfi, aki március 15-ét a magyar szabadságnak szentelte, bizonyára magáénak fogja tekinteni ezeket a jogos kéréseket.²⁴⁸

Az történt, hogy a levelet ugyan még megküldték a Fehér Házba, de a jövőben már csak a Külügyminisztériumban kívántak foglalkozni velük. Az írásában említett anomáliák részleges kiküszöbölésére még évtizedeket várhattak a Moszkva uralta térség cserbenhagyott népei. A hercegrímás ott folytatta, ahol letartóztatásakor abbahagyni kényszerült. A status quo fennmaradásával szembeni fellépése nem járhatott eredménnyel, ám ennek ellenére a menedékéből küldött leveleiben arról igyekezett meggyőzni a Washingtonban hatalmat gyakorlókat, hogy mind Trianon, mind Párizs egyfajta revíziója azért is kötelességük, mert a monarchia magyar területeinek megcsonkítását eredményező szerződések nem nélkülözték az amerikai részvételt.

A bíboros Dulleshez írt újabb levelet szeptember 20-án. A főpap ebben megköszönte a külügyminiszter fellépését Magyarország érdekében az ENSZ-vita során. „Az elítélő határozat tíz pontja nagyon komoly – jelentette ki. – Az orosz imperializmus azonban valahogy mégis semmibe fogja venni a napirendet. Nem fogja kiengegni a markából Magyarországot. Az ügy legnehezebb szakaszán már túl vannak. Végül az elutasított erő fog győzedelmeskedni az igazság fölött. [...] Természetesen a rögtönítélő bíráskodás is folytatódik, s vele a bebörtönzések, a kitelepítések és megfélemlítések. Amennyiben a határozat csak papír marad, és nem lehet neki érvényt szerezni, a magyar nép elpusztul...”²⁴⁹

A bíboros igyekezett fellépni a megtorlással szemben, ezért írt leveleket Dullesnek 1957. október 7-én, majd 15-én.⁵⁰ Abban tévedett, hogy „az ENSZ-ben folyó vita idejére” felfüggesztették vagy titokban folytatták a statáriális bíráskodást. A bíborshoz eljutott hírek nem fedték a valóságot, mert a rögtönítélő büntetőeljárás hatályban volt 1957. november 3-ig.⁵¹ A részéről tételeken, mértékükkel említett ítéletek azonnal jogerőssé váltak, azokkal szemben ugyanis nem lehetett fellebbezni. Az általa jelzett büntetőeljárást sem hadbíróság, hanem a Fővárosi Bíróság népbíróági

⁴⁸ NARA BP 1. do. 4. ő. e., EE 10. do. 5. ő. e., két példány, egyik felvétel aláírt eredetiről.

⁴⁹ Uo. BP 1. do. 4. ő. e., EE 10. do. 5. ő. e.

⁵⁰ Uo. BP 1. do. 4. ő. e.

⁵¹ ZINNER Tibor: Büntetőjog és hatalom. *Múltunk*, 1998/2. 199.

tanácsa folytatta le.⁵² A bíboros alig egy héttel később arról értesítette Dullest, hogy a magyar fiatalság elmenekül az országból, Jugoszláviába szöknek, ahonnan azonban visszaküldik őket, „mióta változás állt be a politikájában”, mi több, bíróság elé is állítják őket Magyarországon.⁵³ A bíboros bármit vethetett papírra, nem tudott eredményt felmutatni a Dullesnek címzett, de a külügyi apparátushoz került leveleivel. Nemzete élő lelkiismereteként azonban nem hátrált, hanem egyre acélosabbá vált, és tovább bombázta íásaival az amerikai hivatalnokokat. Bizott benne, hogy ez az általa folytatott utóvédharc – noha erőfeszítéseit semmiféle siker nem koronázta – előbb-utóbb mégis hatni fog.

Bekövetkezett a forradalom első évfordulója, a bíboros aznapi keltezésű levele Dulleshez érkezett. „[...] Magyarország veszteségei és sebei emberileg fel sem mérhetők. Ellenben, általános lélektani szempontból sosem volt még egy ilyen ritka és kedvező lehetőség szembeszállni egy helyzettel, mellyel végül mindenképp szembe-sülni kell.

Az elszalasztott lehetőségek és a történelem ragyogó pillanatai később mindig nagyobb árat követelnek. Bár eltelt már egy év azóta, hogy én egy hasonló helyzetben senyvedtem, ezt a levelet nem panasznak szánom, hanem a nemzetemmel megosztott fájdalom és aggodalom kifejezésének. Mivel az erőfeszítések Moszkvára való tekintettel eddig nem érték el a céljainkat – hanem igazából inkább hátráltatták sebeink gyógyulását –, könyörgöm Külügyminiszter Úrnak, helyezze a magyar ügyet egy szintre Kis-Ázsiával. [...] (Trianon megcsonkított minket, Jalta pedig szovjet csatlós állammá tett.) A világ erkölcsi közvéleménye mégis el fogja ismerni annak szükségességét, hogy keblére ölelje a szabadságharcos Magyarországot, és hasonló segítséget nyújtson neki. Ahogy a magyarok tíz és fél évszázadon át szembeszálltak a tatárokkal, a törökökkel és az oroszokkal a nyugati civilizáció védelmében – és nemrég fel is nyitották a nyugat szemét e harcot illetően –, a jövőben is ez lesz a küldetésük a népek frontvonalaiban. Hadd szabadítsanak ki minket az erős, rendíthetetlen karok Moszkva és a Szovjetunió civódó szerb, cseh és román csatlósainak karmaiból!”⁵⁴

A bíboros november 8-iki levelének címzettje Eisenhower volt, akinek gratulált „[...] elnökké való újraválasztása évfordulója alkalmából. Ugyanakkor mély hálámat

⁵² ZINNER Tibor: Halálos évtized a „Népköztársaság nevében!” A Legfelsőbb Bíróság halálos ítéletei 1957. január 14.–1966. október 13. között. In: *„A Köztársaság nevében!” Pálkás György emlékkönyv*. Budapest, Rejtjel, 2007. 237. és 283. Péch Eckhardt Gézával és tizennégy társainak büntetőügyében dr. Tutsek Gusztáv 1957. október 4-én a Fővárosi Bíróságon kihirdette az ítéletet. A másodfokú büntetőeljárásban dr. Borbély János tanácselnök 1958. április 15-én a Legfelsőbb Bíróságon olvasta fel az ítéletet.

⁵³ NARA BP 1. do. 4. ő. e.

⁵⁴ Uo. BP 1. do. 4. ő. e., CF 864.413/11-457. (Felvétel aláírt, eredeti példányról.)

is ki szeretném fejezni – mint írta –, amiért menedéket nyújtott a magyar szabadságharcosoknak, akiknek egy évvel ezelőtt menekülniük kellett hazájukból.

Az elmúlt évben alkalmam volt értékelni ezeket az eseményeket. Akik ez idő alatt nem hagyták el az országot, bár valamilyen pozíciót töltöttek be itthon (legyen az mégoly kicsi), vagy csak egyszerűen magyarnak vallották magukat – lehettek akár fiatalok, akár idősek, akár férfiak, akár nők –, most már börtönben vannak, sírba kerültek, vagy internáló-, illetve orosz munkatáborba. Ennek a rendszernek kiszolgáltatva a magyar primás semmire sem számíthat. Kádár belügyminiszterként letartóztatásomról gondoskodott, akkor Dobi [István] »államfő« volt a miniszterelnök. Münnich [Ferenc] pedig át akart adni az oroszoknak, miután tavaly kiengedtek.” Ismételten kifejezte háláját a „hathatós segítségért”. Szerinte a „[...] magyar ügygel kapcsolatos szeptember 10-iki ENSZ-határozat csak felületes látszatzmegoldás, amely Moszkva és küldöttei megnyugtatóására szolgál. A morális minősítések hidegen hagyják a vérszívókat. Könnyen elismerhetik az erkölcsi vádakát, mivel nem származik belőlük semmi kötelezettség. Politikai szervektől és szereplőktől származnak, amelyek propagandájuk révén rég elvesztették a hitelüket a saját táborukon belül. A mi országunk népe nem szerzett tudomást az ENSZ-határozatról. Aljas elemek lehetetlenné tették a rádióhallgatást, és a külföldi újságok sem jutnak be az országba. A helyi szervek nevetségessé teszik és gyalázzák a határozatot, de az országnak nem árulják el, hogy mi is az, amit gyaláznak.”⁵⁵

A neves Mindszenty-szakértő szerint a bíboros levelet írt Eisenhowernek 1957. november 19-én is, ebben „pontos adatokkal szolgál Kádár megtorló intézkedéseiről, a tömeges kivégzésekről, bebörtönzésekről”.⁵⁶ A Mindszenty Archívumban található példányról ennyi információ ismert. Az amerikai levéltári iratokban ilyen időponttal ellátott levélre nincs utalás, ezért a kérdés tüzetesebb vizsgálatra szorult.⁵⁷ A bíboros november 25-iki keltezésű levelének címzettje ugyancsak az elnök volt, akitől azt kérte, hogy soron kívül rendelje el, hogy „[...] a Nyugaton levő nagyszámú magyar kiskorúak – a szabadságharcban tevőlegesen résztvevők, tehát itthon üldözésre várók kivételével – Magyarországra minél előbb hazaengedtesse.”

⁵⁵ NARA BP 1. do. 4. ő. e.

⁵⁶ MÉSZÁROS, 1997. i. m. 53. Szerző kurzíválása.

⁵⁷ Uo. Az amerikai levéltári iratok között fel nem lelhető, de a neves Mindszenty-szakértőnél 1957. novemberi 19-ikinek jelzett, Eisenhowerhez címzett levél vélhető, hogy azonos ezzel a Washingtonba nem továbbított, december 19-iki, ugyancsak az elnöknek szánt írással. Azért, mert a hivatkozott november 19-iki levél – értékelője szerint – „pontos adatokkal szolgál Kádár megtorló intézkedéseiről”. A bíboroshoz eljuttott adatokat a tények nem támasztották alá.

Ez a szülők és a magyar püspöki kar kifejezett kérése.⁵⁸ Ez a természetjog követelménye is: a gyermek a szülőké.

Ennek a levélnek a megírására indít az ifjúság körében erősen fellépett öngyilkosság, amit másként megállítani nem lehet.”⁵⁹

A bíborosnak Dulleshez írott ez évi utolsó levelének kelte november 27-e, ám ezt végül – Ackerson tanácsára – nem küldte el a külügyminiszternek. Még két levelet írt – december 19-én és 27-én –, mindkettőt Eisenhowernek. Az előbbit nem továbbították Washingtonba. „Amint azt a kezdetektől biztosra lehetett venni, Wan [Waithayakon] herceg missziója tökéletes kudarccal végződött. Ezért aztán nem született döntés Magyarország ügyének humanitárius kezelésével, az orosz csapatok visszavonásával, a deportáltak hazaengedésével vagy a szabad választásokkal kapcsolatban.

Ezzel talán külföldön le is került a magyar ügy a napirendről. Azok azonban, akik ezt épp így akarták – az orosz megszállók és itteni csatlósaiak –, akadálytalanul folytathatják üzelmeiket. Egyre szorosabbra húzódik a hurok a nemzet és az egyes emberek körül. Ami itt zajlik, a lehető legnagyobb ellentéte a humanitárius megoldásnak. Valójában egyre hosszabbra nyúlik a dolog – egyre több a nyílt és a titkos halálos ítélet és vele a kivégzés.

Az ENSZ és a nagyhatalmak úgy ítélik meg, hogy ők már mindent megtettek. Számunkra sajnos ez a minden nagyon kevés.

A Kádár-rendszer egy hónappal ezelőtt bejelentette a világnak, hogy megszűntek a statáriális bíróságok.⁶⁰ Helyettük gyorsított eljárások folynak egyre nagyobb számban.⁶¹ Minden áldozat fiatal: egyetemisták, munkástanácsok tagjai, dolgozók. December 3-án öt fiatalembert (18–20 éveseket) ítélték halálra és végeztek ki azonnal.⁶² December 4-én kilencet ítélték halálra, közülük hetet azonnal kivégeztek.⁶³ December 7-én négy értelmiségit (egy katonát, egy rendőrt, egy tanárt és egy színészt) ítélték

⁵⁸ A bíboros álláspontja itt, és utóbb is az, hogy az egész püspöki kar (és tegyük hozzá, az egész magyar nemzet – Z. T.) nevében emel szót, bár az adott körülmények között ez a kérdés összetettebb.

⁵⁹ NARA BP 1. do., 4. ő. e. Eredeti magyar kézirásos fogalmazvány.

⁶⁰ A statáriális ítélkezés 1957. november 3-án megszűnt.

⁶¹ A gyorsított eljárásról alkotott jogszabály 1957. január 15. és június 15. között hatályban volt, de megszűntekor számos elemét átvették 1957. június 15-étől a népbíróági tanácsok felállításáról alkotott rendeletbe.

⁶² A Fővárosi Bíróság 1957. július 23-án, a Legfelsőbb Bíróság 1957. november 23-án ítélte halálra az 1956. november 4-én letartóztatott Bán Róbertet, Czimer Tibort és Rusznyák Lászlót, az 1956. december 22-én letartóztatott Laurinyecz Andrást és az 1956. december 28-án letartóztatott Ekrem Kemált, akiket 1957. november 29-én végeztek ki.

⁶³ Ilyen ügy nem ismert.

halálra.⁶⁴ December 11-én [Pálinkás] Pallavicini [Antal] őrnagyot ítélték halálra és végezték ki. Ő szabadította ki és kísérte a fővárosba a bíborost, miután utóbbit szabadon engedte a Nagy–Kádár-kormány. Több áldozat is van még, de az emberek nem tudnak róla. A hatóságok által elintézettnak mondott 3000–3500 úgy legnagyobb részét ilyen módon oldották meg.

A kivégzetteket ládákban és zsákokban temették el. Fölöttük tankok taposták simára a talajt.⁶⁵

Könyörgöm, Elnök Úr, hogy mielőtt országunk végképp kivérzik, tegyenek valamit ezzel a véráztatta, nyomorúságos földdel, miután alaposan kivizsgálták az ügyet! Ne engedjék, hogy a magyar föld a marxisták kezére jusson, csak mert félbemaradt a megoldás! Az a föld, amelyet Ön, Elnök Úr és az egész világ a szabadság dicsőséges földjének nevezett.”⁶⁶

Vélelmezhető, hogy a bíboros állítása – „az ENSZ és a nagyhatalmak úgy ítélik meg, hogy ők már mindent megtettek” – okozhatta, hogy szokás szerint kritikus levelét nem továbbították. Az el nem küldött, Budapesten maradt levél helyett érkezett meg Washingtonba az 1957-es esztendő utolsó, a bíborostól származó levele, amelyet december 27-én keltezett. A címzett Eisenhower volt, az újévi jókívánságok mellett sikert kívánt neki Magyarország megmentéséhez.⁶⁷

A bíborosnak az elnöknek és a külügyminiszternek címzett 1957-es írásaiból kitűnik, hogy miképp kívánt a kádári megtorlásnak gátat szabni. A trianoni határok megváltoztatása mellett szót emelt az Elbától keletre élőket, a szovjet érdekszférába tartozó rab nemzet népeit sújtó – a moszkvai elnyomáshoz vezető – megállapodások felülvizsgálata érdekében. Minden tenni vágyása ellenére ez érdemi eredménnyel az idő tájt nem járhatott. Eisenhower pedig – miután a történetekben az Államok több évtizede érintett „tettestárs” volt – „egyfajta kalodába zárta a levelek íróját”.⁶⁸

⁶⁴ Ilyen ügy nem ismert.

⁶⁵ A tankokról a szakirodalom nem tájékoztat.

⁶⁶ NARA BP 1. do. 4. ő. e.

⁶⁷ NARA BP 1. do. 4. ő. e.

⁶⁸ SOMORJAI–ZINNER, 2010. 49.

*A Magyar Napló Kiadó
az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének,
valamint az 1999-ben alapított
Könyves Szövetségnek tagja
www.konyves-szovetseg.hu*

Kiadja a Magyar Napló Kiadó Kft.

1062 Budapest, Bajza u. 18.

www.magyarnaplo.hu

Felelős kiadó a Kft. ügyvezetője

Felelős szerkesztő Zsiga Kristóf

A szöveget gondozta Simon Adri

Tördelőszerkesztő Bornemissza Ádám

A borítót Oláh Mátyás László és Porpáczy Zoltán tervezte

Készült a Pannónia Nyomdában, Budapesten